

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

A TANÁCSHATALOM JOGPOLITIKÁJA 1919-BEN

Szerkeszti: KOVÁCS KÁLMÁN

Kiadja a Magyar Jogász Szövetség
Budapest, 1979.

JÓSTOVÁNYI ERTELEZÉS

A Magyar Jogász Szövetség Állam- és Jогtörténeti Bizottsága és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jогtudományi Kara a Magyar Tanácskőztársaság kikiáltásának 60. évfordulója alkalmából tudományos emlékülést rendezett 1979. március 5-én az ELTE Állam- és Jогtudományi Karán.

A kötet az emlékülés előadásait tartalmazza, az elhangzás sorrendjében.

A kiadásért felel: Dr. Hársfalvi Rezső egyetemi adjunktus
a Magyar Jogász Szövetség titkára

T A R T A L O M J E G Y Z É K

KOVÁCS Kálmán: A Tanácsköztársaság emlékezete	5. o.
TAKÁCS Imre: Az államforma változásai a polgári demokratikus és proletárforradalom államában	16. o.
HORVÁTH Pál: A népi tanács hatalom térhódításának nemzetközi lehetőségei 1919-ben	33. o.
BUZÁS József: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmányára	58. o.
ASZTALOS László: A tulajdoni rend a Tanácsköztársaság idején	69. o.
CSIZMADIA Andor: A Tanácsköztársaság szociálpolitikája	94. o.
NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: A nők egyenjogusításának eredményei az 1918/19. évi forradalmak idején Magyarországon	113. o.
NAGY Tibor: A tanács hatalom pénzügyi rendszere és pénzügyi joga	137. o.
SZABÓ András: Haladó eszmék a büntetőjogi gondolkodásban a Tanácsköztársaság idején	172. o.

KOVÁCS KÁLMÁN

A Tanácsköztársaság emlékezete
/Megnyitó beszéd; rövidített szöveg./

"A magyarországi proletárforradalom történeti jelentőségét csak akkor mérhetjük le valójában, amikor a nemzetközi proletárforradalom korszakának új szakaszából, az új Magyarországi Tanácsköztársaság perspektívájából fogunk reá visszapillantani." Ezeket a szavakat Kun Béla írta le, tíz évvel a Tanácsköztársaság kikiáltása után. Ma, a 60. évfordulón, s több évtizeddel ezt követően, hogy megnyílt a lehetőség a második magyar szocialista állam perspektívájából tekintenünk vissza a Tanácsköztársaság forradalmára és egyúttal az azt megelőző polgári demokratikus forradalomra, emlékeztetőül fel kívánunk villantani néhány gondolatot az akkori nagy időkkel kapcsolatosan.

Marxista történet- és jogtörténetírásunk a magyar történelem menetében e két forradalom útját dialektikus egységként szemlélve, az őszi 1918-as forradalmat és a proletárforradalmat egymással összefüggő folyamatnak tekinti, természetesen anélkül, hogy el akarná mosni e nem azonos típusú forradalmak közötti alapvető különbségeket.

1918 őszén a munkások, katonák, parasztok forradalmi megmozdulása eredményeként a Nemzeti Tanács deklarálta a monarchikus államforma eltörlését, a négyévszázados Habsburg-uralom után kikiáltotta a minden más országtól független, önálló magyar népköztársaságot. A polgári demokratikus forradalom állama széleskörű választójogot valósított meg, biztosította a nép számára a szabadságjogokat, rendelkezett a földművelő nép földhözjuttatásáról, megkísérelte a többnemzetiségű ország föderatív köztársasággá történő átszervezését,

s nemzetközileg tekintve is a legelsők között alkotott törvényt a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárásról, és engedve a baloldali irányba lendülő tömegek fokozódó nyomásának, sok más intézkedésével is megkísérelte - gyakran felemás módon - a demokratikus fejlődést megszilárdítani, előrevinni, belül maradvá polgári korlátain.

Nyilván nem lenne helyes a polgári demokratikus forradalomtól a szocialista vívmányok elmaradását számonkérni. A Károlyi Mihály névvel fémjelzett időszakban átmeneti állam- és jogrendszerrel beszélhetünk, amelyre a különféle osztályérdekek napról napra élesedő ütközéseinek eredményeként az állami és a jogintézmények szinte állandó és gyors változásai a jellemzők. Ezek a változások, olykor negatív vonásaik ellenére is elősegítették azt, hogy kialakuljanak a feltételek, a lehetőségek a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövéséhez.

A polgári demokratikus rendszer, éppen forradalmi létrejötté, s a széles tömegeknek a forradalomban való részvétele következtében, a forradalom továbbfejlődésének feltételeit is magában foglalta. A munkásosztály forradalmi pártjának sikerült ezt a lehetőséget a körülmények felhasználása és egyben formálása révén, valósággá változtatnia és a zsákutcába jutott polgári demokratikus köztársaság helyébe - a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalataiból merítve, - megteremtene a Tanácsköztársaság minőségileg más, új, szocialista társadalmi, állam- és jogrendszerét.

A forradalom menetében tehát a Kommunisták Magyarorszá-

gi Pártjának megalakulása és fokozódó tevékenysége hozott forradalmat. Mint azt egyik kiváló történészünk megállapította: "A kommunista párt kellett a forradalomhoz. Kellett egy hang, amely nem ismer félelmet, megalkuvást, nemzeti elfogultságot; kellett egy mágneses sarok, amely magához vonzza az új forradalom hiveit..."

A szocialista forradalom, amely a burzsoáziát és vele együtt a földbirtokos osztályt is megfosztotta a hatalomtól, nemcsak a fővárosban, hanem az egész ország területén békésen, ellenállás és vérontás nélkül jutott győzelemre.

A Tanácsköztársaságnak a két munkáspárt egyesülése nyomán történt kikiáltása után rögtön megkezdődött "a nagy alkotások sorozata a szocializmus... megvalósítására". /"Mindenkire!"/

A munkásmozgalom végrehajtotta az alapvető termelőszekők szocializálását, kiépítette az új államszervezetet, a tanácsok országos rendszerét és a forradalom igazságszolgáltatási apparátusát; létrehozta a nép államának külső védelmére a Vörös Hadsereget, a belső rend fenntartására a Vörös Őrséget. - A Magyar Tanácsköztársaság igen nagy jelentőségű eredményei közé tartozik a jogalkotó tevékenység, az új, szocialista jogrendszer kialakítása, ennek során a magyar történelem első írott alkotmányának megteremtése. Örök dicsősége lesz a magyar szocialista jogázságnak ez a szerteágazó, az életviszonyok szinte minden területére kiterjedő gyors és mégis magas színvonalu kodifikációs munka, amelyet a tanács-hatalom produkált, s amelynek egyes mozzanatait érinteni

fogják mai emlékülésünk előadói.

Nem célunk az, hogy kitérjünk itt a magyar kommun oktatási, művelődési, művészet- és tudománypolitikai intézkedéseire. De nem hagyhatjuk említés nélkül azt a lenyűgöző hatást, azt a vonzóerőt, amelyet ez a politika a forradalmi marxista világnézettől egyébként eléggé távol álló írókra, művészekre, tudósokra is gyakorolt. Csupán jelzésként említjük meg Babits, Móricz Zsigmond, Bartók, Kodály, Bánki Donát, Kármán Tódor nevét, vagy a szakmai kereteken belül maradvá, azokat a régi jogászprofesszorokat, akikkel szemben - az ELTE Levéltárának idevonatkozó dokumentumai erről részletesen vallanak - a hatalomra jutott ellenforradalom oktatásügyi hatóságai vizsgálatot indítottak. Az oktatóknak a két forradalom idején tanúsított magatartását felülvizsgáló bizottság vezetője, Reiner János, az egyházjog professzora, közel 100 oldalas jelentésében összegezte vizsgálati eredményeit. A nagyhirű polgári jogtudósról, Grosschmidt Béniről a többi között megállapítja, hogy ez kiállott a "szocialista s rokon világnézeteknek és képviselőinek az egyetemre beengedése mellett". Sőt még az igazoló eljárás során is "a bolsevizmusról, mint nálunk lehetőségről" beszélt. Egyik további vád: 1919. július 24-én a Közoktatásügyi Népbiztosság csoportvezetőjénél megjelent, és 3 munkáját felajánlotta kiadásra. - "Kénytelen vagyok elmondani" - közli jelentésében Reiner, az emberszeretet vallásának buzgó egyházjogásza - "...miszerint Grosschmidt tanár ur legközelebbi rokonsága körében vannak zsidó származású személyek is."

Kmetty Károly professzornak pedig egyebek között szemé-
re veti, hogy levelet írt Lukács György népbiztosnak, s abban
javaslatot tett a jogi oktatás átszervezésére és az új köz-
gazgatási rendszer oktatására. "A legfőbb szégyenfoltnak" a-
zonban Reiner azt tartja, hogy Kmetty ajánlkozott a Tanács-
köztársaság alkotmányának előadására a munkásegyetemen.

Vámbéry Rusztemnek viszont az a fő büne, hogy elfogadta
egyetemi tanári "érvénytelen és szégyenletes kinevezését"
/Károlyi Mihály köztársasági elnöktől/.

S mi minden szerepelt Szladits Károly professor terje-
delmes bűnlajstromán? Például az, hogy "az un. Tanácsköztár-
saság embereivel állandó kapcsolatban és működésben állott és
személyes ismerőse volt Lukács György kulturdiktátornak". A
jelentés szerint Szladits miniszteri tárcát vállalt a Károlyi-
-korszakban /valójában a Nemzeti Tanács igazságügyi szakbi-
zottságának volt az elnöke/.

A gyanúsítottak között a Karnak több más professzora is
szerepelt, közöttük Angyal Pál, Magyarai Géza, Pikler Gyula,
sőt Plósz Sándor, a Ferenc József-i korszak egykori igazság-
ügyminisztere, a polgári eljárási jog 73 éves tanára is, aki-
nek "liberális szemlélete" - a vizsgálat szavai szerint - a
forradalmak idején "radikalizmusba csapott át".

Az igazoló bizottság kétségtelenül tullőtt a célon, ami-
kor a Kar oktatóinak szinte a többségével szemben kifogásokat
emelt. Nemosak az érdekeltek, hanem a tudományos közvélemény
is tiltakozott a Kar békéjét és nyugalma felülő igazoló

eljárás ellen. Végül is az egyetemi tanács és a minisztérium - bár több professzor magatartását helytelenítette - jórészt eltekintett a konzekvenciáktól. A dékán javaslatára a rektor hiába kérte a minisztertől Grosschmidt Béni eltávolítását az egyetemről, ez nem történt meg. Szladits Károlynak, a "kulturdiktátor személyes ismerősének" tanári működését azonban egy évre felfüggesztették. A közoktatási kormányzat többnyire megelégedett azzal, hogy a forradalmak idején a Karra történt professzori kinevezéseket semmisnek nyilvánította, ezek közé tartozott Ágoston Péter, Jászi Oszkár, Rónai Zoltán, Varga Jenő, Vámbéry Rusztem és mások kinevezése. A Kari Tanács már első ülésén, 1919. szeptember 27-én határozatot hozott minden - ugy mond - "bolsevista érzelmi" hallgató eltávolításáról.

De térjünk vissza az ellenforradalmi árnyékból a forradalom napfényére.

Talán a legbámulatosabbnak azt a tényt tekinthetjük, hogy a Tanácsköztársaság államának és társadalmának ezerfelé ágazó, roppant arányú alkotó tevékenysége mindössze 133 nap alatt ment végbe, amelyből a valóban békés építésre még egy teljes hónap sem jutott.

Nem csodálható, hogy ennek a feszített iramu, hazánkban addig soha ki nem próbált jellegű építő munkának a során előfordultak tévedések, nem egyszer súlyos hibák is. Ezeket az elmúlt évtizedekben itthon és külföldön egyaránt sokoldaluan elemezték, levonva belőlük a megfelelő tanulságokat. A hibák jelentőségét nem akarjuk sem lebecsülni, sem csökkenteni, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy a Tanácsköztársaság vereségét

alapjában nem belső hibái és gyengeségei okozták; ezeket kedvezőbb körülmények között bizonyára leküzdhetné volna. A honvédő háborút is vivő Magyar Tanácsköztársaságot külső, imperialista intervenció fegyveres tulereje verte le, amelyet a hazai burzsoázia nyílt nemzetárulása, s az ellenforradalmi aknamunka és bomlasztás támogatott.

Az így felülkerekedett ellenforradalom megtorló hadjárata, a többezernyi büntetőeljárással, a kivégzésekkel, internálásokkal, százak és ezrek emigrációba kényszerítésével elsősorban a forradalmi munkásosztálynak és pártjának a gerincét akarta véglegesen kettéroppantani - sikertelenül. A társadalmi haladás esküdt ellenségei okozhattak ugyan érzékeny veszteségeket, de végeredményben hiába hirdették Thomas Celanus középkori egyházi költő szavaival: "Dies irae, dies illa, solvet saeculum in favilla", - a harag és gyűlölet napjai, évei és évtizedei alatt sem tudták tüzes hamuvá oldani, megsemmisíteni a jövő letéteményeseit. A történelem hazánkban is igazolta Lenau verssorait: "A fényt az égről nem lehet lemaradni, napot sötét csuhákkal eltakarni, vagy biborköntösökkel, - fény lesz itten!"

A magyar munkásosztályban és a vele azonosulni képes rétegekben a kiméletlen üldözés, a gátlástalan ellenforradalmi uszítás és rágalom ellenére mindvégig megmaradt, s egyre újakkal, fiatalokkal egészült ki az a szilárd meggyőződésű osztály, amely a Horthy-rendszer sötét esztendei alatt nemcsak megőrizte a 133 nap emlékét, hanem a forradalmárok hitével szünet nélkül küzdött az egész dolgozó nép jobb helyzetéért,

szocialista jövőjéért, azért, hogy ismét "fény legyen itten!" Döntő részt vállalt az antifasiszta ellenállási mozgalomban; a felszabadulás pillanatában pedig azonnal cselekedett, magával ragadva a munkásosztály, az egész dolgozó nép többségét.

A Tanácsköztársaság történelmi tradíciója, öröksége és tanulságai szerves részét alkotják mai, szocializmust építő munkánkknak. Emlékét tisztelettel őrzi a magyar nép. Mi jogászok pedig, s különösen a budapesti jogi kar oktatói, dolgozói, egykori és mai hallgatói még külön is őszinte nagyrabecsléssel zárjuk szívéinkbe az első magyar proletárforradalom azon kiemelkedő alakjainak emlékezetét, akik a felszabadulást követően karunk professzorai lettek.

Közéjük tartozik Hébelt Ede /1879-1961/, aki a Tanácsköztársaság idején a munkásegyletem egyik vezetője volt, a Horthy-korszakban pedig "a szegények ügyvédje" megtisztelő jelzöt érdemelte ki, s a kommunisták ellen rendezett politikai perekben is védőügyvédként lépett fel. A felszabadulás után ő szervezte meg a Jogi Karon az esti munkástanfolyamot, amelynek - két tanéven át történt működése után - 1947 őszétől az esti tagozat lépett örökébe. - Dienes László /1889-1953/ a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapítója, 1919-ben a Budapesti Munkástanács intéző bizottságának tagja, népbiztos, a könyvtárügyek országos vezetője volt. Az ellenforradalom időszakában emigrációban élt. 1946-tól 7 éven át, egészen haláláig mint a Szabó Ervin könyvtár igazgatója, s egyben - 1948-tól - Karunkon a közgazdasági, majd politikai gazdasági tanszék vezetője tevékenykedett.

A nagy együttes harmadik kimagasló alakja Bolgár Elek /1883-1955/. Ő szintén a KMP alapító tagjai közé tartozott, a magyar kommun alatt a Külügyi Népbiztosságon Kun Béla helyettese, a Történelmi Materializmus Kutatóintézetének igazgatója, egyetemi tanár, bécsi követ. Emigrációja során a Szovjetunióban a rosztovi egyetem professzora. Magyarországra a felszabadító hadsereg tisztjeként tért haza. Itthon külügyi államtitkár, majd prágai, ill. londoni követ lett. Az 50-es évek elejétől 1955-ben bekövetkezett haláláig Bolgár Elek akadémikus az Általános jogtörténeti tanszék vezetőjeként végzett maradandó értékű, iránymutató tudományos és oktató munkát.

A fiatalabb generációk is jól ismerték a negyedik kiváló személyiséget, Hajdu Gyulát /1886-1968/, mint professzort, aki a polgári demokratikus forradalom idején a pécsi Nemzeti Tanács titkára, a Tanácsköztársaságban a Vörös Hadsereg 44. dandárának politikai biztosa, s a Központi Ellenőrző Bizottság tagja volt. Az emigrációból visszatérve, Pécs országgyűlési képviselője, s több éven át igazságügyi államtitkár /1946-50/; majd egyetemi tanárként Nemzetközi jogi tanszékünket vezette, 1968-ban, 82 éves korában bekövetkezett nyugdíjazásáig. Sokan tanusíthatjuk, milyen tisztelet és szeretet övezte Hajdu elvtárs, Gyula bácsi nagyműveltségű, színes, eleven egyéniségét. Néhány évvel ezelőtt, 1973-ban helyeztük őt örök nyugalomba.

A Tanácsköztársaság 60. évfordulóján valamennyiük emléke előtt kegyelettel hajtunk fejet.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében tudományos emlékülésünket megnyitom.

TAKÁCS IMRE

Az államforma változásai a polgári demokratikus
és a proletárforradalom időszakában

A marxista történészek - összegezve a hazai és a külföldi kutatások eredményeit - részletesen feltárták és értékelték az 1918. évi polgári demokratikus forradalom, valamint a Tanácsköztársaság keletkezésének belső társadalmi feltételeit és nemzetközi körülményeit. A történelemtudomány egzakt, ma már a kellő történelmi távlatot is hasznosító elemzéseiből kitűnik, hogy e forradalmi folyamatokban rendkívül nagy jelentősége volt a nemzeti függetlenség megvalósulásának, az önálló magyar államiság megteremtésének.

A történelmi dokumentumok, értekezések és emlékiratok tanulmányozásakor az a benyomásunk támad, hogy a háború harmadik évében aktivizálódó legális ellenzéki mozgalom nem tűzte ki célul az államforma megváltoztatását. Az események a polgári demokratikus forradalom élére került eltérő politikai irányzatok akarata ellenére vezettek a köztársaság kikiáltásához. A köztársasági államformát tehát a kibontakozó tömegmozgalmak vívták ki. A polgári demokratikus köztársaságot felváltó Magyar Tanácsköztársaság viszont a választások megtartásával, az alkotmány elfogadásával céltudatos államszervező tevékenységet folytatott, az új típusú államhatalomnak megfelelő államszervezetet teremtett. Önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon valóban elmulasztotta volna a jövőbe tekintő ellenzéki politika az államhatalom gyakorlásának módszereire, az államformára vonatkozó programjának meghatározását?

A polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatura a régi hatalmi strukturát még mai szemmel nézve is rendkívül gyorsan átalakította. Ebben döntő szerepe volt a forradalmi

mozgalom kibontakozásának. Az új intézmények létrehozása és munkájuk tartalmának meghatározása a néptömegek részvételével történt. Még a sürgető külpolitikai tényezők számításba vétele sem csökkenti annak jelentőségét, hogy az államforma kérdésében rövid idő alatt történelmi jelentőségű döntések születtek. Mégis feltűnő e döntésekben az őszirózsás forradalom idején a külső tényezők igen nagy szerepe, az előkészítés gyengesége, a fokozatosság hiánya. Csak egy későbbi, a népi demokratikus forradalom tapasztalatainak fényében ismerjük fel a maguk teljességében azokat a súlyos politikai teherteleket, amelyek az elvesztett háború folytán és a liberál-kapitalizmus összeomlása után a demokratikus és szocialista erők vállaira zúdultak.^{/1/}

A magyar liberál-kapitalizmus sajátossága, hogy sem valóban liberális, sem fejlett kapitalista nem volt. A polgári demokratikus fejlődés hiánya döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi erők hatalomra jutásakor az ország a nemzetközi erőviszonyok kereszteződésébe került. Az egész nép súlyos árat fizetett a sokszor még ma is nosztalgiákat ébresztő "ferenc-józsefi boldog békevilágért".

Az 1867-es kiegyezést követő dualizmus ismétlődő alkotmányjogi válságai ellenére a legális politikai pártok nem jutottak el a köztársaság követeléséig. A konzervatív ellenzék lelkesedett az 1848-as eszmékért, de kifejezetten elhárította magát 1849 republikánus fordulatától. A demokratikus ellenzék és a parlamenten kívülrekedt baloldali politikai célkitűzése a demokratikus választójog kivívása volt. A földbir-

tokos osztályuralom, a választási csalásokkal, megvesztegetésekkel biztosított parlamenti többség korruptség, a népellenes törvényhozás, a nemzetiségek elnyomása, a háborus előkészületek érlelték a forradalmi változásokat és közelítették egymáshoz az ellenzéki erőket. Közös jellemzőjük volt viszont a szigorú elzárkózás a köztársasági gondolattól. Számos olyan megnyilatkozást találunk, amelyben mozgalmak, vagy kiemelkedő személyiségek elhatárolják magukat a köztársasági államforma követelésétől.

a./ A Nagy György által vezetett Köztársasági Párt széleskörű feltűnést keltő nyilvános fellépése /1911/ ellenére képtelen volt mozgalommá válni. Az 1913. évi XXXIV. tc. alapján történt megszüntetésénél és perbefogásánál is biztonságosabban elszigetelte a tömegektől az az elutasító magatartás, amelyet a párttal szemben természetes küzdőtársai tanúsítottak. Adv, akit a perben a bíróság megidézett Szegedre, "Rohanunk a forradalomra" című verse nyomán keltkezett polémiában írja: "Hogy büns verseimmel izgatni szerettem volna, ez több, mint valószínű, ez természetes, de köztársaságot, istenemre nem akartam csinálni. Nagy Gyurkának én megírtam és meg is mondtam, hogy csinálják meg nélkülem szépen, mert én egyelőre sok-sok harcot látok sürgetőbbnek. Azt nem tagadom, hogy Nagy Gyurkáék jól megcsinálták volna az ő vágyott államformájukat, ezt én éppen úgy nem támadtam volna meg, mint a mait. Egyelőre én inkább antirepublikánus vagyok."^{/2/}

Történetírásunk ennek az egyetlen nyíltan köztársasági irányultságú pártnak a fellépését behatóan elemzi.^{/3/} A párt

vezetője beszédeit gyakran zárta próféciákkal: "hogya alkotmányos uton nem, akkor forradalom útján vérrel és vassal fog megszületni a magyar köztársaság; békét akarunk, de a harctól sem riadunk meg". Ezeket azonban pusztán szónoki fordulatnak szánta, mert valójában alkotmányos uton, a parlamenti részvételért folyt a harc.

b./ A köztársasági mozgalom szűk értelmiségi körök szervezkedése maradt, a polgári radikális mozgalom szociológiai megalapozásu politikája viszont a társadalmi struktúra alapvető kérdéseire, a birtokviszonyokra, az ipar kérdéseire, a nemzetiségi elnyomásra és a szociális problémákra koncentrált a figyelmét.

A magyar polgári radikalizmus politikai sikon mindeneke-lőtt az általános, egyenlő és titkos választójogot követeli. Parlamenti képviselet híján erre irányult főleg a polgárság és értelmiség körében nagyhatásu elméleti-politikai tevékenysége. /4/

Jászi Oszkár az 1912. évi alkotmányjogi válságról írja: "... a küzdő ellenzék az alkotmány helyreállításáért, a népjogok alapján és a népjogok nevében küzd. A régi kuruc alkotmányharcok minden átöröklött ősi izgalma egyesül most a munkásság barrikádharcaival és az általános sztrájk félelmetes fegyverével az alkotmány visszaállítása és az általános választójog kivívása érdekében.Az alkotmányos rend helyreállítása az általános, egyenlő, titkos választójog alapján egyaránt érdeke ugy a dinasztianak, mint Magyarországnak. ... A demokratikus népparlament Magyarországra a nagy és

mélyreható feladatok egész sora hárul. Ő neki kell majd földet adni a kivándorló proletáriátusnak; neki kell majd az igazság és az egyenlőség érzületében megoldani az elmérgesedett nemzetiségi kérdést..."/5/

Jászi még 1918-ban is megmarad a királyság gondolatánál, amikor már a nemzetiségek egy "keleti Svájc" demokratikus állameszméjének meghirdetésével sem tántoríthatók vissza elszakadási szándékuktól."/6/

c./ Az ellenzéki erők közül a munkásosztályhoz legközelebb álló erő kétségtelenül az MSZDP volt. Kunfi Zsigmond az 1912. május 23-i tüntetés hatására írja: ".... az általános választójog az utcáról fog bekerülni a törvénytarba. el kell jönnie annak az időnek, amikor még Tisza István gróf is kénytelen lesz majd feladni a választójog ellen való küzdelmét, vagy legalább nem lesz módjában ellene eredményesen harcolni... a főrendi-ház többségének is át kell alakulnia választójogossá"./7/

Elsősorban a szociáldemokratákra hárult a Károlyi Mihály politikájában elkerülhetetlenül jelenlévő osztályérdekek megújuló előtérbe kerülésének bírálata. Varga Jenő a Huszadik Század hasábjain figyelmeztet, hogy Károlyi a magyar uralkodó osztály hivatalos érdekképviselői szervének, az OMGE-nek az elnöke és így a nagybirtokos osztály érdekei kötik./8/ Az SZDP-n belül a polgári pártokkal való együttműködés vitákat váltott ki. A kompromisszumokat keresőkkel szemben a baloldal mindig az elutasítás mellett volt, így a szociáldemokrácia csak mérsékelt hatást tudott elérni a parlamenti ellen-

zék soraiban.

A magyar szociáldemokrácia ugyancsak a választójogi reformra korlátozta alkotmányjogi követeléseit. Baloldalát leszámítva szívesen megelégedett volna őfelsége parlamenti ellenzékének szerepével.

d./ A legkevesebb nyomát sem találjuk az államforma megválasztására irányuló koncepciónak a parlamentben helyet foglaló ellenzéki pártok programjában.

Károlyi Mihály függetlenségi elvei az 1904-1906-os politikai válság idején még mérsékeltek voltak. Nem látta lehetségesnek az Ausztriától való elszakadást és a választójog demokratizmusától is idegenkedett.^{/9/} Helyesen háritotta el azt a nézetet, hogy a választójog a magyar politika alapkérdése. A választójogi nézetek különbözősége ellenére 1912 nyarán megkezdte azt a politikát, amelynek évtizedeken keresztül meg nem értett, egyedüli képviselője lett: a demokratikus erők összefogásának kísérletét.^{/10/} Ez a szüntelen törekvés és a háborus Munkapárt elfajulása viszi el Károlyit az ellenzéki vezér szerepéig, emeli a függetlenségért folyó harc élvonalába. Ami az államformát illeti, az utolsó lehetőségekig kihasználja a döntés elhalasztását. Még a király 1918. október 16-i manifesztuma után sem látja a köztársaság elkerülhetetlenségét, hanem a perszonálunió Wekerle-féle alkotmányjogi formáját fogadja el.^{/11/}

A legális politikai pártok tehát nem vállaltak szerepet a köztársasági gondolat kiérlelése érdekében. A forradalom felgyorsult eseményei közepette megszületett döntés előzménye

it, a köztársaság kikiáltásának kikényszerítését más erőknél kell keresnünk. A polgári demokratikus forradalom vezető szereve, a Nemzeti Tanács 1918. október 26-i kiáltványában kijelenti: "csakis egy alapjaiban megformált, gyökeréig demokratizált, az európai kulturélettel közös vérkeringést folytató új Magyarország biztosíthatja egyrészt a magyar állam fennmaradását, másrészt pedig tiertes helyét a művelt nemzetek... társaságában".

A Nemzeti Tanács a feladatokat a következőképpen sorolta:

- 1./ A korrump parlament és kormányrendszer eltörlése
- 2./ Az ország teljes függetlensége
- 3./ A háborúból való kilépés, a német szövetség felbontása
- 4./ Új választások kitűzése demokratikus választójog alapján
- 5./ Az önrendelkezési jog biztosítása a nemzetiségek számára, a wilsoni elvek értelmében. Az egyenrangú népek testvéri szövetsége, a területi integritás fenntartásával
- 6./ Az egyesülési és gyülekezési szabadság, a sajtó- és gondolatterjesztés szabadságának biztosítása
- 7./ Általános amnesztia
- 8./ A közellátás megszervezése
- 9./ Földbirtokreform és szociálpolitikai reform
- 10./ Az ukrán, a lengyel, a cseh, a délszláv és az osztrák nemzeti államok elismerése.

E program alapján 1918. október 31-én megalakult a Károlyi-kormány, amely József főherceg kezébe tette le az esküt. Az államforma tehát még érintetlen maradt, de nem volt tartóható.

A katonák mozgalma, a munkások tüntetései áttérjedtek a parasztságra is. November 1-én jelent meg első ízben a kormány nyilatkozatában a köztársasági gondolat. A kormány elhárította - "mérlegelve a köztársasági mozgalmat", az ország vigasztalan állapotát és az izgatott közhangulatot, - hogy felmentését kéri előző napi esküje alól és a Nemzeti Tanácsnak tesz esküt.

Ettől kezdve a demokrácia, a béke, a földreform, a nemzeti függetlenség követelése sűrűsödik a köztársasági eszmében és rövid idő leforgása alatt igazi népi mozgalommá válik.

A megalakuló tanácsok általában a köztársasági gondolatot hirdetik. Károlyiék már a tényleges hatalom pozícióiból hívják fel a megyéket a köztársaság kikiáltásának támogatására.^{/12/}

Azok a külföldi hatások, amelyek ebben az időszakban a forradalmi helyzetben levő Magyarország alkotmányjogi berendezkedését érték, rendkívül bonyolultak voltak. Az általános békevágyon túl befolyásolta a közgondolkodást az oroszországi forradalmak sikere, a szövetséges hatalmak Habsburg-ellenessége, Károly király lemondása, a nemzetiségek elszakadása és egyesülése szuverén köztársaságokban.^{/13/} A nemzetközi fejlemények közül döntővé vált Vilmos császár bukásának, a német köztársaság november 9-i kikiáltásának, majd az osztrák köztársaság november 13-i deklarálásának hatása.

A Nemzeti Tanács 1918. november 16-án határozatot hozott az államforma kérdésében. Ekkor már maga mögött tudhatta a megyék támogatását és az alkotmányossági aggályokat is elhárította a parlament feloszlatása. Igaz viszont, hogy éppen az

alkotmányossággal kapcsolatos aggályoskodás olyan árnyalt közjogi disztinkció alkalmazásához vezetett, ami később a Horthy rendszert elutasító legitimisták állandó hivatkozási pontja volt. A törvényhozás két háza közül ugyanis csak a képviselőház mondta ki feloszlátását, a felsőház az elnöklő Wlassics Gyula formulázásában - hivatkozással a képviselőház működésének hiányára - "berekesztette tanácskozásait". Ezen nyugodott a magyar arisztokrácia legitimista szárnyának "jogfolytonossági" alapon támasztott igénye a régi főrendiház újbóli összehívására.

A köztársaság deklarálásának néphatározat jellegét az a nagygyűlés adta meg, amelyet a parlament előtti téren tartottak és amelyen a résztvevő hatalmas tömeg lelkesen támogatta a kihirdetett határozatot.

Mindezek az eredmények tulságosan korlátozottak voltak ahhoz, hogy egy demokratikus köztársasági rend alapjait megteremtsek, hiszen hiányzott egyelőre a törvényhozó hatalom népképviselői alapon való választása, de éppen elegendők voltak arra, hogy a pillanatnyi helyzetben eleget tegyenek a tömegek legsürgesebb követelésének. Kezdetét vehette volna az alkotmány kidolgozása, a demokratikus választójog elfogadása után a képviselőlet megteremtése, az önkormányzatok reformja, a nincstelen paraszttömegek földhöz juttatása. A köztársaságnak időre volt szüksége a kialakuló új nemzetközi viszonyokba való beilleszkedéshez, a független államiság megvalósítását biztosító államközi kapcsolatok újjáalakításához.

A belső reformok napirendre tűzése azonban elárulta a

felfogásbeli különbségek mélységét, az osztályellentétek elválasztó hatását. A polgári demokratikus köztársaság nem építhette ki saját rendszerét, nem tudta kielégíteni a legszélesebb tömegek, különösen az ipari és mezőgazdasági proletáriátus igényeit, és elsöpörték a nemzetközi fejlemények.

A magyar társadalom problémáit új alapon, a szocializmus perspektívájában felvető forradalmi munkáspárt, az 1919. november 27-én megalakult Kommunisták Magyarországi Pártja volt az a politikai erő, amely pontosan felismerte ezeket az igényeket és programjába vette azok megvalósítását.

II.

A polgári demokratikus köztársaság rövid ideje alatt képtelen volt olyan demokratikus formákat kialakítani, amelyek biztosították volna egy szélesebb osztályszövetség keretében a demokratikus erők összefogását. Az adott történelmi helyzetben a nemzetközi körülmények kényszerítő hatása alatt Károlyi lemondott és a magyar munkásosztály átvette az államhatalmat. A Magyar Tanácsköztársaság bebizonyította, hogy a munkásosztály képes osztályérdekeit és a nemzeti érdekeket a szocializmus és az internacionalizmus talaján összeegyeztetni.

A forradalmi munkásmozgalom történelmi kapcsolatai alapján kialakította a proletárdiktatura államformájára vonatkozó elméletét. Ennek a lényege az, hogy a kizsákmányoló államha-

talom megdöntéséért folytatott forradalmi harc szervezett formáit meg kell őrizni, az új hatalmi berendezkedés alapjává kell tenni és ezzel biztosítani kell a forradalmi tömegek aktív részvételét az új típusú államhatalomban. Az Októberi Forradalomban a szovjetek vették birtokukba az államhatalom teljességét és ennek felhasználásával kezdték meg az új társadalom alapjainak megteremtését.

A tanácsok Magyarországon már az őszi forradalom idején kezdtek kialakulni, de országos szervezetté csak a Tanácsköztársaság kikiáltása után váltak. E folyamatban a Kommunisták Magyarországi Pártja irányító szerepet játszott, amely tudatosan törekedett a tanácsrendszer kiépítésére és ezzel az új államhatalom politikai alapjának megteremtésére.

A Tanácsköztársaság kikiáltását a Budapesti Munkástanács erősítette meg és létrehozta a Forradalmi Kormányzótanácsot. Az Országos Gyűlés megválasztásáig a Kormányzótanács gyakorolta a legfőbb államhatalmat. A Forradalmi Kormányzótanács által kibocsátott "ideiglenes alkotmány" már részletezi az államhatalom gyakorlásának formáit és szabályozza a tanácsok egész rendszerének a közvetlen és közvetett választás kombinálásával történő megválasztását.

Történelmietlen lenne, ha mai állami és pártszervezési normáinkat visszavetitenénk az első magyar proletárdiktatúrára. Nyilvánvaló az a törekvés, hogy az új államhatalom a legszélesebb forradalmi tömegekre kívánt támaszkodni, ezért sietett a választások megtartásával a hatalmi szerveket ki-

építeni. Ugyanakkor figyelmét a proletáriátus vezető szerepére koncentrált és a szövetségi politika gyengeségei folytán nem tudta a forradalom szerveinek népi jellegét kidomborítani. Ez okozta azt is, hogy az Országos Gyűlés tanácskozásai alig voltak megkülönböztethetők a pártkongresszustól. Az államhatalmi szervek munkája nem korlátozódott a helyi ügyekre, hanem az Országos Gyűlés összehívásával lehetővé vált az alkotmány napirendre tűzése.^{/14/}

Az államszervezet a tanácsokra épült. Annak ellenére, hogy az államhatalom erőteljesen koncentrálódtott, és a hatalmi rendszer strukturáltsága sem volt tisztázott, elég ha itt a bíróságok helyzetére hivatkozunk, a választott tanácsok az állampolgároknak az államhatalom gyakorlásában való széleskörű részvételét fejezték ki. A legfelső állami szerv, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése az államhatalom egysége elvének jegyében gyakorolta a törvényhozói, végrehajtó és a bírói hatalmat, amit az alkotmány azzal biztosított, hogy az államhatalom legfelsőbb szervével szemben egyetlen korlátozó szervet, vagy hatáskört sem állapított meg.

Az erős koncentrálttságot a vezető párt- és állami szervek összeötvözése, a személyi egyezések is tükrözik. Az Országos Gyűlés és helyettesítő szerve, a Szövetséges Központi Intéző Bizottság képviseleti szervek, amelyek az alkotmányban szabályozott döntési jogosítványokat gyakoroltak. A kormányzótanács, kiegészülve a Népgazdasági Tanáccsal, a központi állami tevékenység operatív szerve.

A Tanácsköztársaság alkotmánya alapján az államformát a

következők szerint jellemezhetjük:

- az államhatalom alapja a tanácsrendszer, amely köztársasági formában valósul meg;

- maradéktalanul érvényesül az államhatalom egységének elve, ami elsősorban a Tanácsok Országos Gyűlésének jogilag korlátlan irányító szerepében fejeződik ki;

- az alkotmány a föderáció lehetőségének deklarálásával megnyitja a csatlakozni kívánó nemzetiségek számára a proletár internacionalizmus jegyében történő egyesülés útját; - a nemzetiségi jogok teljes elismerése mellett;

- az alkotmány a képviselői demokrácia formái mellett teret ad a közvetlen demokrácia intézményeinek is.

-.-.-.-.-.

Az államforma 60 évvel ezelőtti, forradalmi változásait tanulmányozó alkotmányjogász érdeklődése nem korlátozható az évforduló alkalmából jelentkező protokolláris feladatok teljesítésére. A forradalmi jogalkotás, ezen belül az alkotmányos intézmények átalakítása messzemenő következményekkel járt. Amint azt illusztráltuk, új intézmények jöttek létre, amelyek nemcsak megszakították az előző alkotmányosság érvényesülését, de egyben lehetetlenné tették annak visszaállítását is. Téves lenne az az értékelés, hogy e forradalmak alkotmányjogi vívmányai mindössze a felszabadulás utáni népi demokratikus forradalomban felhasználható haladó történelmi hagyományok funkcióját tölthetik be. 1918 és 1919 a magyar alkotmányfejlődés

része volt, amit nem lehetett sem a jogfolytonosság dogmatikai, sem a szent korona-tan misztifikáló elméletével teljesen kiiktatni a fejlődésből. Az uralomra jutott ellenforradalmi rendszer vitathatta ugyan a néptörvények alkotmányosságát és mellőzhette a Tanácsköztársaság jogszabályainak felvételét a Corpus Jurisba, hatálytalaníthatta ezeket a jogszabályokat, gyakorlatilag mégis kénytelen volt tudomásul venni a jogfolytonosság megszakítását és minden igyekezete ellenére sem sikerült az un. ezeréves alkotmányt teljesen visszaállítania. Ez nem csupán a tételes jog szempontjából, sőt elsősorban nem is a tételes jog szempontjából jelentős. A leveretés ellenére a forradalmak olyan eredményeket értek el, melyek a demokrácia értékrendjében viszonyítási alapot teremtettek, olyan mércét, amelyet eltörölni már nem lehetett. Az ellenforradalmi rendszer hivatalos frazeológiájában hallgatott a forradalomról és csak összeomlásról szólt, a kommünt a társadalmi rend erőszakos megdöntésére irányuló közönséges bűncselekményként próbálta minősíteni, a sors iróniája mégis, hogy maga is kénytelen volt a Habsburg-ház trónfosztásáról törvényt alkotni. A felszabadulás utáni történelmünk bebizonyította, hogy e forradalmak államszervezési eszméi nem kerülnek végleges veszteséglistára, ellenkezőleg: mély önvizsgálatra készítették mindazokat, akik megingás nélkül hittek újabb feltámasztásuk lehetőségében. Ma már kedvező feltételek között árnyaltabban és teljesebben hasznosíthatjuk őket népi demokratikus rendszerünk államépítő munkájában.

Lébjegyzetek

- /1/ Magyarország története 1890-1918. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.
- /2/ Egy bűnös vers. Rohanunk a forradalomba. Világ, 1913. aug. 23.
- /3/ Buzás József: A dualizmus felbomlásának alkotmányjogi problémái. Acta Fac. Pol-Iur. Univ. Budapestinensis, Tomus VIII. 81. 1. Hivatkozik Kristóf György és Dolmányos István tanulmányaira.
- /4/ A polgári radikalizmus választójogi koncepcióját a Társadalomtudományi Társaság elaborátuma tartalmazza. Huszadik Század, 1912. évf. Ugyanitt bírálják az OMGE és a GYOSZ választát a belügyminiszter körkérdésére.
- /5/ U.o. A Huszadik Század közli Szende Pál: A magyar látszatalkotmány című tanulmányát is, amelyben szerző izekre sze-di az ezeréves alkotmány koncepcióját, vagy inkább koncepciótlanságát és kimutatja az alkotmánybiztosítékok hatástalanságát.
- /6/ Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok. Bp. 1918.
- /7/ Az új koalíció. Huszadik Század, 1912. évf.
- /8/ Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 94. 1.
- /9/ Hajdu i.m. 51. 1.
- /10/ Vö.: Hajdu 91. lap. Major Ottó: Károlyi októbere. Élet és Irodalom XIII. évf. 43. sz. /1978. október 28./
- /11/ Kovács Kálmán: Államjogi változások a "Magyar Népköztársaság" idején 1918-1919-ben. Jogtudományi Közlöny, 1969. 2-3. sz.
- /12/ Buzás József: Veszprém vármegye közigazgatása az 1918-19 évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában. Jogtörténeti Értekezések. 5. sz. Bp. 1973. 33. 1.
- /13/ A monarchia széthullása októberben bekövetkezik.

Október 7.: Az önálló Lengyelország deklarálása.

Október 21.: Német-Ausztria önálló állam, amely november 21-én köztársasági államformát deklarál.

Október 28.: Csehszlovákia független állam, az államformáról még nem dönt, de nyilvánvaló a köztársasági irányzat.

Október 29.: Horváthország, Dalmácia; október 31. Szlovénia deklarálja függetlenségét.

November 1.: Bosznia csatlakozik a délszláv államhoz.

/14/ Vö.: Bihari Ottó; Alkotmányok a Magyar Tanácsköztársaságban. Állam és Igazgatás, 1979. évi 3. sz.

HORVÁTH PÁL

A népi tanács hatalom térhódításának nemzetközi lehetőségei 1919-ben

Szabadjon mindenekelőtt előadásomnak a meghívóban közreadott címét illetően némi kiigazítással élni, miután a "népi tanácsmozgalom térhódításának nemzetközi lehetőségeit" feltárni még a jelzett kronológiai megszorítással is csak a kiragadott reprezentatív példákkal lehetne ezuttal láttatni. Immár több mint hat évtized távlatában persze elháríthatatlan feladatnak tekinti a modern jogtörténetírás, hogy ezt a 20. század történetét legmarkánsabban jellemző folyamatot a magateljességében feltárja. Nyilvánvaló azonban, hogy az emlékülés adta lehetőséggel élve csupán eme szélesebb elemző vizsgálódások egynémely, 1918-1919-hez tapadó metszetének bemutatására szorítkozhatom.

A szovjet hatalom megszilárdulásának eredményeként egy korszakalkotó társadalmi átalakulás bizonyította be létjogosultságát és ezt a tényt a szocialista jellegű állam- és jogrendszer kiépítésében mutatkozó előrehaladás is beigazolta, közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. A győztes forradalom első két évében lezajló történelmi változások elemi erővel hatottak az állami struktúra gyökeresen újszerű formáinak kiépítésében és a szocialista jog alapelemeinek lerakásában. Az orosz proletáriátus és a szegényparasztság ill. a cárizmus leigázott népeinek forradalma nyomán születtek ezek a változások, amelyek egyben a termelési eszközök tőkés magántulajdonjogán nyugvó állam- és jogrendszert is maguk alá temették. Így válhatott a szovjet hatalom megszilárdításának forradalmi periódusa a jelenkorban világrendszerként ismert szocialista jellegű állam és jogtípus kialakulásának

korszakává, /1/ amelynek belső változásait ma már letisztított nemzetközi tudományos eredmények alapján követhetjük nyomon. Ilyen értelemben immár közismertnek mondható, hogy az adott periódus állam- és jogrendjének fejlődése szembetűnően összefonódott a volt uralkodó osztályok politikai-gazdasági uralmának felszámolásával, ill. a forradalmi-szocialista jog alapjainak a lerakásával. Könnyen érthető tehát, hogy a hatalomtól és a kizsákmányoló tulajdonjog monopóliumától megfosztott osztályok most már csak egy véres polgárháborútól és az imperialista nagyhatalmak intervenciójától remélhettek változást. Breszt-Litovszk /1918. márc. 3./ megalázó békefeltételeinek /2/ elfogadását ez a körülmény tette történelmileg indokolttá, miután az nemcsak a szovjet hatalom békedekrétumának adott hitelt, hanem lélegzetvételhez juttatta a szocialista forradalom eredményeinek védelmezőt. A polgárháború és az imperialista nagyhatalmak külső intervenciója azonban elháríthatatlan közelségbe került, amely rövidesen új utak keresésére kényszerítette a szovjet hatalom, ill. az első szocialista jellegű jogrend megalapozóit.

Hosszu évekig tartott a szovjet hatalom önvédelmi háborúja, ami a szétzilált gazdaság helyreállításának bonyolult feladatait hagyta maga után. Következésképpen 1918-, ill. 1926 között a szocialista állam és jog fejlődésének két önmagában is elhatárolható etapja jelentkezett. /3/ Előre kell vetíteni azonban, hogy a véres polgárháborúk, az intervenciók, ill. a helyreállítás nehéz évei sem törték meg a szocialista jellegű állam- és jogtípus alapvető vívmányait. Az állam- és jogfej-

lődés eme átmeneti szakaszainak specialitásait szignálva összefüggő képet alkothatunk tehát az érintett időintervallum egészének állam- és jogfejlődéséről, amely egyben a népi tanácsmozgalom egyetemes történelmi jelenséggé válását is magában hordozva szervesen összefügg a Magyar Tanácsköztársaság vívmányaival. Az ídevágó elemző vizsgálódásaink immár gazdagon felszínre hozták a 133. napig tartó helytállás eredményeit, ugyanakkor a népi tanácsmozgalom nemzetközi térhódításának egészét tekintve, egy az eddiginél adekvátabb kép kialakítása is célszerűnek látszik. Erre nyújt ösztönzést most a Magyar Tanácsköztársaság 60 éves évfordulója, közelítsük meg tehát a témát elsőként a fiatal szovjet állam önvédelmi háborújának államtörténeti elemzésével.

A polgárháború és a külföldi katonai intervenciók hatása a szovjet állam-fejlődésre. A hatalomból kiszorult belső osztályellenesség a szovjet hatalom megszilárdulását látva már 1918 második felében a polgárháború fegyveréhez nyult. Az ellenforradalom erőinek ziláltsága és a hadban álló hatalmak népeinek érlelődő forradalma sem hárithatta el ezt a fellépést, pedig valójában a szocialista forradalom belső ellenségei csak az antant hatalmak szövetségében remélhették a gyökeres társadalmi átalakulás útjának sikeres eltorlaszolását. Az I. imperialista világháború lezáratlansága ellenére ez a törekvés reális veszélyt jelentett már a szovjet hatalom megszilárdításának utolsó hónapjaiban is, ^{/4/} a Breszt-Litovszkban megkötött béke és a nemzetiségi területek forradalmi felindülésének újabb hulláma azonban a lélegzetvételi idő meg-

hosszabbodása irányában hatott. A Bolsevik Párt vezetői ugyanakkor jól látták, hogy a néptömegek elemi erejű fellépése önmagában nem lesz elégséges a páratlan erejű történelmi küzdelem megvívására. Történelmi tény azonban, hogy csak a nyílt ellenforradalmi támadás megkezdése után hozta meg az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1918 szept. 2.-i, történelmi jelentőségű rendeletét, amely Szovjet-Oroszország egész területét katonai táborrá nyilvánítva az államhatalom minden erejét az intervenciós hatalmak szövetségét élvező belső ellenség ellen irányította. A szovjet hatalom az év utolsó negyedében már minden fronton hadban állt, és az erők célszerű összpontosítása alapján megszülettek az első sikerek is.^{/5/}

A polgárháboru heves küzdelmeit még bonyolultabbá tette a császári Németország, ill. Ausztria-Magyarország összeomlása, miután a kialakult, gyökeresen új történelmi szituációban a megszállt nyugati területeken is megindult a szovjet hatalom küzdelme a belső és külső ellenséggel. A SZOVNARKOM semmisnek nyilvánította ezért a Breszt-Litovszkban kötött megalázó békét és erőinek jelentős részét a nyugati területek felszabadítására irányította. A szovjet hatalomnak ebben a történelmi helyzetben minden rendelkezésre álló erőt a polgárháboru sikeres megvívása érdekében kellett összpontosítani. Ezért az Összoroszországi Központi VB 1918 nov. 30.-i rendelete a kiépült központi végrehajtó hatalmi szervek fölé helyezve életrehívta a Munkás-Paraszt Védelmi Szovjetjét.^{/6/}

A belső ellenség és az intervenciós hatalmak blokádja tette

szükségessé továbbá a rendkívüli állapot bevezetését, amely a közismerten hadikommunizmus fogalma alá sorolható kényszerintézkedések fogantatosítását követelte meg az állambatalom szerveitől. A Munkás-Paraszt Védelmi Szovjet tehát a kiépült szovjet hatalmi és igazgatási szervekre támaszkodva egyesítette az erőket,^{/7/} ami a polgárháboru legkritikusabb időszakában is eredményesnek bizonyult.

A polgárháboru legsúlyosabb erőpróbái azonban 1919 első felében nehezedtek a szovjet államra, kronológiailag is szembevetendő tehát, hogy ez a véres küzdelem pontosan azokban a hónapokban tetőzött, amikor az időközben egyetemes történelmi jelenségévé formálódó népi tanácsmozgalom hazánkban is először tett eredményes lépéseket a szocialista jellegű állambatalom alapjainak lerakására. A polgárháboru legkritikusabb etápjáról van tehát szó, amikor a Moszkva és Pétervár elleni rohamok^{/8/} elhárítása után a Szibériában megrekedt ellenforradalmi erőkkel kellett megküzdeni.^{/9/} A polgárháboru 1920-ra áthuzódó terhei tehát továbbra is a hadikommunizmus fenntartását igényelték. A szétszórt ellenforradalmi bandák szervezett rohamait most már közvetlenül az intervenciós hatalmak ösztönözték, a Vörös Hadsereg azonban sikerrel háritotta el a Krimben összevont erők egyesítését az antant szolgálatába szegődött Lengyelország intervenciójával.^{/10/} Így a hadikommunizmus rendszerévé formált szovjet állam 1920 végéig szinte minden területen urrá lett a polgárháboru felett. A Távol-Keleten ugyan még évekig tartott a küzdelem, de az ország központi területein, a Kaukázusban, a közép-ázsiai frontokon és az

európai Oroszország térségében lezajlott fordulat rövidesen Angliát is meggyőzte a blokád feladásának szükségességéről /1920/.

A vázlatosan felidézhető történelmi események mutatják, hogy a szovjet hatalom páratlanul súlyos időköt élt át a polgárháború és a külföldi katonai intervenciók korszakában. Az első szocialista jellegű állam alapvető jellemzőit azonban a hadikommunizmus kényszerű körülményei sem tüntették el. A szovjet hatalom strukturálisan is megőrizte stabilitását, a felszabadult népek és nemzetek államépítését, ill. a szovjet köztársaságok funkcionális /védelmi/ szövetségét pedig számottevően előbbre is tudta mozdítani a polgárháború eredményes megvívása során. Mérhetetlen áldozatok kísérték ezeket az eredményeket, amelyek egyben a szovjet hatalom társadalomformáló, gazdasági-szervező vonásainak fennmaradását is jól példázzák. /11/

A szovjet hatalom védelme és a felszabadult népek nemzeti államának kiépítésére irányuló törekvés érthetően szoros logikai kapcsolatba került tehát a polgárháborús évek folyamán. Az oroszországi szocialista forradalom első korszakában ismert szovjet köztársaságok sorából az RSzFSzR kivételével csak az Ukrán SzSzR vészelhette át a polgárháború első rohamait. De facto a német megszállás Ukrajnában is a burzsoá nacionalisták törvénytelen hatalmát vonta maga után, de a népi hatalmi szervek a Vörös Hadsereg védelme alatt de jure megőrizték a köztársaság folytonosságát. A német megszállók a békeszerződés előírásait megszegve terjesztették ki befo-

lyásukat az észtt, a lett és a litván területeken, délen és északon az ellenforradalmi erők csapásai alatt szűnt meg a szovjet hatalom, az észak-kaukázusi térségben pedig az angol-francia intervenciósok törekedtek bábkormányok kialakítására.^{/12/} A belső ellenség és az intervenciós hatalmak vezetői már-már a szovjet hatalom közelgő teljes összeomlását remélték. Számításaikat azonban a hadikommunizmus rendjére átállított szovjet hatalom, és elsődlegesen az RSzFSzR keretei közt kiépült népi állam keresztülhuzta. Szovjet-Oroszország államhatalmi szervei az ellenforradalom dühödő támadásával szemben a forradalmi terror alkalmazására kényszerültek, a Vörös Hadsereg pedig egyre eredményesebben küzdött a fenyegető veszedelem elhárítása érdekében. A belső és külső reakció tehát nem számolt kellően a felszabadult néptömegek forradalmi elszántságával és a nemzetközi forradalmi fel-lendülés rövidesen megjelenő második, ill. harmadik hullámával. Ime ezért szükséges, hogy az időközben egyetemes történelmi jelenséggé formálódó népi tanácsmozgalom nemzetközi szerepére is ráirányítsuk a figyelmet.

A népi tanácsmozgalom nemzetközi szerepe. Közismert az a tény, hogy az oroszországi forradalom védelmére úgy az an-tant, mint a központi hatalmak területein tömegmozgalmak léptek fel már 1918 őszétől.^{/13/} A szovjet hatalom megvédésének legkritikusabb napjaival egyidejűleg vette kezdetét továbbá a császári Németország, ill. az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása, amely rövidesen a forradalmak belát-hatatlan továbbterjedésének rémét hozta magával. Az ellen-

forradalmi és intervenciós hadak gyűrűjébe zárt Szovjet-Oroszország mellett tehát már 1918 novemberétől szinte az egész közép- és délkelet-európai térség a forradalmi átalskulások útjára lépett, sőt a Habsburg-birodalom és a császári Németország népelnyomó rendszereinek összeomlásával egyidejűleg ösztönösen felszínre tört az oroszországi forradalom példájának követése. Nemcsak a néptömegek háboruellenes tömegmozgalmai, hanem a felkelt regurális haderők körében is a tanácsrendszer megteremtése jelentkezett. Még a császári Németország legszervezettebb konzervatív /militarista/ erői is tehetetlenül álltak szembe a forradalmi néptömegek fellépésével és 1918 novemberében már-már úgy tűnt, hogy a politikai hatalom egyetlen reális tényezőivé válhatnak a német birodalmi területeken kialakult munkás- és katonatanácsok. Hasonló intenzitással, de a nemzeti függetlenségi törekvésekkel kiegészülve hódított teret a tanácsmozgalom az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő népek körében, de ez az erjedés magával ragadta a szovjet hatalom által elsőik között elismert Lengyelország, ill. a háboru által katasztrófális helyzetbe taszított Bulgária néptömegeit is. Nem kétséges tehát, hogy a szocialista jellegű állam- és jogrendszer fejlődésének korszakunkban már egy kiterjedtebb vizsgálata is indokolt. /14/

Ezuttal nyilván csak egy vázlatos kitekintésre nyílik mód, mégis elsőként kell utalni arra, hogy az 1918 novemberében Németországban paritásos alapon, szociáldemokratákból és az un. független szociáldemokratákból szervezett

kormány a munkás- és katonatanácsok megbízása alapján vette át a hatalmat, sőt az egész Németország vezetésére igényt tartó Népmegbizottak Tanácsa¹⁵ is a berlini munkás- és katonatanácsok által választott Végrehajtó Tanács felügyelete alá került. Történelmi tény, hogy csak az 1918. decemberében összehívott első birodalmi Tanácskongresszus adta át a törvényhozó és végrehajtó hatalmat a Népmegbizottak Tanácsának.¹⁶ Az első német összbirodalmi Tanácskongresszus ezzel ugyan "önmaga felett mondta ki a halálos ítéletet", de a nagy kérdőjel még nyitva állt, nevezetesen, hogy a polgári rend restaurációja, vagy egy újabb forradalom kerekedik-e felül.¹⁷ Az európai forradalmi tömegmozgalmak eme szélesebb dimenziókban ható hullámverése azonban valójában csak a következő év tavaszán tetőzött. A berlini munkások fegyveres felkelése 1919. januárjában, a Brémában és Bajorországban átmenetileg hatalomra került tanácskormányok¹⁸, valamint a Monrchia romjain születő Magyar- ill. Szlovák Tanácsköztársaságok jelzik tehát világosan a szocialista jellegű államépítési törekvések világjelenséggé válásának lehetőségeit. A nemzetközi forradalmi mozgalmak harmadik¹⁹, ill. negyedik hulláma²⁰ viszont már vizsgálódásaink határán kívül esik, irányítsuk azonban a figyelmet azokra a közbülső területekre, ahol a népi tanácsrendszer életképes elemeinek szétzuzására csak a hosszú ideig elnyúló, leplezetlen ellenforradalmi terror útján kerülhetett sor.

Ezuttal csak per tangente utalhatunk arra, hogy a Balkánon, a háboru által katasztrófális helyzetbe taszított

bolgár cárság hadseregének 1918-ban lezajlott tömeges felkeléseit, a baloldali /tesznyák/ szocialisták által vezetett katonabizottságokat csak az antant hatalmak által támogatott ellenforradalmi terror tudta megfékezni.²¹ Még nyilvánvalóbb, az átmenetileg német megszállás alá került Balti-tenger melléki népek évekig elhuzódó küzdelme a szovjet hatalom megszilárdításáért, amely a császári Németország összeomlása után még hatványozottabb módon jelentkezett.²² Ezek a küzdelmek átmenetileg a népi tanács hatalom szilárd bázisainak a kialakulását is magukban rejtették, a világháborút lezáró versailles-washingtoni békerendszer azonban az adott térség, a népi államhatalmak²³ felszámolását eredményezte. Sok tekintetben hasonló körülmények közt zajlott azonban egészen a polgárháborúk végéig a szovjet hatalom által elsőként elismert Lengyelország néptömegeinek küzdelme a tanácsrendszer megteremtéséért. Letisztázott kutatási eredmények alapján ismert ma már ez a bonyolult periódusa az ujjabkori lengyel történelemnek,²⁴ a szocialista jellegű állam- és jogrendszer térhódításának történelmi lehetőségei sorában azonban annál kevesebb figyelmet szenteltünk mindezekig a Szovjet-Oroszországban zajló polgárháborúkkal egyidejű, lengyel tanácsmozgalmaknak.

Közismert tény, hogy a megkésett polgári átalakulások eredményeként születő soknemzetiségű Oroszország, a császári Németország, ill. a Habsburgok tartósan berendezkedtek a lengyel területeken és a nemzeti elnyomás a lengyel társadalomnak a modern burzsoá rendre való áttérését is sokszorosan deformálta. A polgári jellegű nemzetállam ujjászületését lengyel

földön ezek a hatalmak tették lehetetlenné és a világ gyarmati felosztásától lemaradva a lengyel földeket a monopólitőke szövetségét élvező militarista-feudális államhatalom szabad vadászterületeként kezelték. Így az antant, ill. a központi hatalmak világháborús hadszínterévé vált Lengyelország jövőjét a nagyhatalmak még 1917. után is a véres küzdelem várható eredményeinek rendelték alá.

A többféle változatban ismert trialista /osztrák/, ill. a porosz un. Mitteleuropa-tervek még a háború első éveit folyamán, taktikai célokkal ébresztettek reményeket egy német-osztrák segédlettel kialakítandó "lengyel állam" létrehozásának lehetőségei iránt, amely a helyi tőkés-földbirtokos osztályok nemzetáruló törekvéseit élesztette. Ezt a nemlétező lengyel államot 1916-ban már Ideiglenes Államtanáccsal ajándékozták meg a szövetséges hatalmak, amelyre válaszul az antant hatalmak is kilátásba helyezték egy majdnem általuk diktálandó béke keretei közt a lengyel állam visszaállítását.²⁵ Valójában azonban az antant hatalmak a Párizsban szervezkedő lengyel emigránsok Nemzeti Bizottságát is csak akkor rászécsitették elismerésben, amikor a Breszt-Litovszkban megjelent szovjet delegáció már egy valóban független lengyel állam megteremtését sürgette.²⁶

Reális politikai hatalom híján volt továbbá a központi hatalmak ama kísérlete is, amikor az Októberi Szocialista Forradalom hatásának ellensúlyozásaként Varsóban Régenstanácsot szerveztek²⁷, amelyet egy bábkormány felállítására használtak fel.²⁸ A Régenstanács ellenpólusaként számontartott

párizsi Lengyel Komité Nemzeti Tanácsának az antant által hadviselő félként történt elismerése /1918./, ill. az őszi-rózsás forradalmak azonban egy időre még mindenféle lengyel államalakulat sorsát bizonytalanná tették. Osztozott ebben az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával egyidejűleg szervezett un. Lengyel Felszámoló Bizottság²⁹ és a népi tanácsmozgalom továbbélésének feltartóztatását célzó lublini "népi kormány" is.³⁰ Így a németek fogságából kiszabadult József Pilsudski 1918. novemberében viszonylag könnyen urrá lett a felidézett kezdetleges állami képződmények felett, a népi tanácsmozgalomnak, a szovjet példa térhódításának azonban csak az 1919. őszéig elhuzódó véres terrorakciókkal tudott gátat vetni.³¹ Ezeket a küzdelmeket pedig már az 1918. decemberében alakult Lengyel Kommunista Párt irányította.

A tanácsmozgalom erőteljes kibontakozása nyomán látjuk tehát, hogy az idegen uralom alól felszabaduló lengyel területeken már 1918. őszén megvetették lábukat azok az új társadalmi erők, amelyek a népi Lengyelország újjászületésének lehetőségét rejtették magukban. Ezek az erők a lengyel munkásmozgalom utóbbi negyedszázados fejlődése folyamán alakultak ki³², és az orosz polgári demokratikus forradalmak idején már számottevő történelmi tapasztalatokra is szert tettek.³³ A népi tanácsmozgalom és a nemzeti függetlenség összefonódását hozta ilyen előzmények után a Lengyel Kommunista Párt fellépése, amely végülis a belső és külső ellenség összefogását váltotta ki. Ime így jöhetett létre ez a sajátos történelmi variáció, hogy a népi tanácsmozgalom sikerei-

nek láttán az antant hatalmak az eredetileg osztrák elképzelések szolgálatában állt Piłsudski kezére játszották a hatalmat³⁴, miután a közvetlen befolyása alatt álló tiszti különítmények ellenforradalmi terrorjától remélhették csak a néptömegek forradalmi radikalizmusának a felszámolását.

A polgári rend konszolidálódása azonban a lengyel területeken csak egy hosszabb átmeneti korszak keretei közt volt elképzelhető. 1918. október-novemberében ugyanis a lengyel tanácsmozgalom lendülete még töretlen volt, sőt a nyugati tartományokban csak a következő év első felében vált fenyegetővé a népi hatalom előretörése.³⁵ Piłsudski ellenforradalmi kormányzata tehát szakadatlan válságban volt és 1919. augusztusáig a népi tanácsmozgalom jelenlétével sem tudott megbirkózni. A lublini "népkormány" árulásán okulva a poznańi felkelők pedig már tanácskormányt /Komisariat/ szerveztek és felvették a harcot a felbomló osztrák hadsereg tisztikarából szervezett ellenforradalmi különítményekkel.

A helyi fegyveres ellenállás felszámolása után sem ejtette azonban el az antant a Piłsudski mögött álló erőket, mivel a polgári Lengyelországot most már a Szovjet-Oroszország elleni támadásaik eszközeként kívánták felhasználni. Teljesen nyilvánvalóvá vált ez a törekvés, amikor a Piłsudski-diktatura maga is az intervenció útjára tért, a szovjetellenes háború azonban súlyos válságba sodorta az ellenforradalmi kormányzatot, amiből most már csak a lengyel-francia katonai szövetség³⁶ segítségével lehetett kilábalni. Főként a francia monopólitőke szovjetellenes törekvései hatottak

oda, hogy az ellenforradalmi rendszer a lengyel területeken fokozatosan konszolidálódjék. Ugyanakkor a Krimből kiűzött Vrangel jelenléte Bulgáriában, a szociáldemokrácia árulói Németországban és Ausztriában tették lehetetlenné a szocialista forradalom kibontakozását,³⁷ hazánkban pedig a Magyar Tanácsköztársaság vívmányait taposta az antant segédletével hatalomra került ellenforradalom. Így az európai forradalmi fellendülés utolsó hullámai már nem nyújthattak alkalmat a népi államhatalom megteremtésére Lengyelországban sem. A versailles-washingtoni rendszer megteremtői azonban jól látták, hogy a polgári jellegű állam- és jogrendszer általános válsága Közép- és Délkelet-Európa területein azoknak a történelmi változásoknak a következménye volt, amelyeket az Októberi Szocialista Forradalom nyitott meg. A 20. század történetének egyetemes jellegűvé formálódó népi tanácsmozgalma tehát egy még beláthatatlanul gazdag, történelemformáló korszak kezdeteként lépett fel 1918-1919-ben és számkra a magyar történelem évszázados hanyattatásai után nemcsak felemelő, hanem az évtizedek távlatából is elevenülhet az a tény, hogy az első Magyar Tanácsköztársaság ennek szerves alkotóeleme lehetett.

JEGYZETEK

- 1 Ld. az idevágó tapasztalati anyag*összegezéséként Fedoszejev A. Sz.: K voproszu o periodizacii isztorii szovjetszkogo goszudarsztva i prava. Szovjetszkoje Gosz. i Pravo 9. /1958./ 33-34. pp., amit ma már a polgári komparatiztika kiemelkedő képviselői is történelmi tényként fognak fel. vö. René David: A jelenkori nagy jogrendszerek. Bp. 1977. 151-153. pp.
- 2 Ld. Deutsch-Sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages Dokumentsammlung. Herausg. vom Min. f. Auswärtige Angelegenheiten der DDR. und Min. f. A. A. der UdSSR. /Staatsverlag Berlin, 1967./ c. mű alapján. Vö. Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Bp. 1966. 23-28. pp.
- 3 A módszeres jogtörténet írás tehát kutatástechnikai értelemben jogosan határolja el a polgárháború és az intervenciók /1918-1921./, ill. a népgazdaság helyreállításának /1921-1926./ korszakát. Ld. A. Sz. Fedoszejev felidézett periódizációján túlterjedően az Isztorija goszudarsztva i prava SzSzsZr Csaszty 2. Szovjetszkij period. Red. G.Sz. Kalinin /Moszkva, 1966. 512 p./, Titov. Ju. P.: Borba szovetszkogo goszudarsztva sz kontrrevoljucionnūmi mja-tezsami. Szovjetszkoje Gosz. i Pravo 5 /1967./ 85-90. pp. Isztorija szovetszkogo goszudarsztva i prava v treh knigah.

1. Sztanovlenije szovetszkogo goszudarsztva i prava 1917-1920. Otv. red. A. P. Kosziczin: /Moszkva, 1968. 606. p./
Kuricin, V. M.: Perehod k nepi i revoljucionnaja zakonnoszt /Moszkva, 1972. 214. p./., Uő.: Nep i revoljucionnaja zakonnoszt. /Voproszű Isztorii 9/1967./., Isztorija goszudarsztva i prava 2. Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo v period sztroitel'sztva szocializma. 1921-1935. gg. Otv. red. E. A. Szkripilev /Moszkva, 1968. 622. p./ c. művek nyomán.

- 4 Az 1918. tavaszán jelentkező ellenforradalmi zavargásokkal szinte egyidejűen japán és amerikai partraszállás történt a Távól-Keleten /Murmanszk, Vlagyivosztok/, a franciák a Fekete-tenger partvidékén, Anglia Baku, Azerbajdzsán és Gruzia területein lépett fel fegyveresen. Így nyert Gyenyi-kin az Észak-Kaukázusban angol támogatást, a Don-vidékén szervezkedő Krasznoy és a balti térség ellenforradalmi erői pedig a német hadvezetés leplezetlen támogatását élvezték, Szibériában viszont az ellenforradalom döntő erői gyülekeztek /Kolcsak/ az antant támogatását várva.
- 5 A Vörös Hadsereg sikerrel vágta el a Távól-Keleten Gyenyi-kin erőit az intervenciós erőktől, az Uralt megtisztította, ill. az északon és délen támadó ellenforradalmat is védekező hadműveletekre kényszerítette.
- 6 Ld. Szovjet Rabocsej i Kresztjanszkoj Oboronü. vö.: A Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában /1917-1926./. Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához III/1.

Szerk. Honfi J., Józsa A., Popovics Gy. Bp. 1961. 170-171. 303-304. stb. pp.

- 7 Az idézett törvényes felhatalmazás alapján Lenin személyesen állt a Védelmi Szovjet élén, amely a mozgósításnak, a Vörös Hadsereg ellátásának, a kötelező termékelosztásnak /élelmiszerellátás/ a közép- és kisipar államosításának és az általános munkakötelezettség bevezetésének is érvényt szerzett. Vö. Uo. /1966./ 352-409. pp.
- 8 Gyenyikin Moszkva elleni támadásait még 1919. nyarán, Jügyenyics Pétervár elleni rohamait pedig az ősz beálltával sikerült kivédeni.
- 9 Kolcsak vezette koncentrált ellenforradalmi erőkről van szó, amelyeknek a felmorzsolása csak 1920. tavaszán fejeződött be.
- 10 1920. január-február folyamán morzsolódtak fel a szibériai /Kolcsak/ ellenforradalmi erők, vele egyidejűleg szabadultak fel Turkesztán, a Kaukázus vidéke és Ukrajna legfontosabb területei. 1920. márciusában Vrangel elszigetelése zárta le ezt a sort, miután az északi területeken angol-francia támogatással szervezett erők /Miller/ már az előző év végén reménytelen védekezésre kényszerültek.
- 11 A Hadikommunizmus kényszerintézkedéseivel /ld. népelelmezés és munkakényszer/ a Bolsevik Párt VIII. Kongresszusa által meghirdetett új szövetségi politikával /a középparasztság megnyerése, 1919./ és nem utolsó sorban a termelő szervezet /ugyan/ elsődlegesen katonai érdekeket szolgáló

regenerálásával, ill. az intervenciós háborúk lezárulta előtt meghirdetett villamosítással, a GOELRO felállításával /ld. 1920. febr. Goszudarsztvennaja Komisszija po Elektrifikacia Rosszii/ szemléltethetnénk ezt a tényt.

- 12 Egyedül Bakuban tartotta magát még a szovjet hatalom 1918. nyaráig, de a külső és belső ellenség a népi államhatalomnak ezt a szigetét is felszámolta.
- 13 A tömegmozgalmakat a II. Internacionálé opportunizmusából kiábrándult baloldali munkásmozgalom, ill. a 1919-ben alakult III. Kommunista Internacionálé Pártjai irányították. Világszerte széles néptömegek emelték fel szavukat, hogy "El a kezekkel Oroszországtól".
- 14 Az idevágó kiterjedt részletkutatói eredmények összegzéseként csak a legfrissebb kézikönyvek anyagára hívjuk fel a figyelmet. Ld. Avalejev, Ju. I., Sztrunikov, V. M.: Burzsaznoe goszudarsztvo v period 1918-1939. gg. Moszkva, 1962. 433. p., Mezsdunarodnaja znacszenie Velikoj Oktjabr-szkoj Szocialiszticeszkoj Revoljucii. Red. P. N. Fedoszev, Moszkva, 1968. 507. p., Carsten, F.L.: Revolution in Central Europe, 1918-1919. Berkeley, Univ. of California, 1972. 360. p., Manuszevics, A. N.: Velikij Oktjabr' i obrazovanie v 1917-1918. gg. novüh goszudarsztv v Europe. Voproszü Isztorii 11/1969. 21-39. pp., Die Auflösung des Habsburgreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung in Donauraum. Hrsg. von R. G. Plaschka und K. Mark. Wien, 1970. 556. p., Isztorija zarubezsnüh sztran 1917-1945. gg. Moszkva, 1967. 448. p. stb.

- 15 Amely egyidejűleg az említett két szociáldemokrata párt vezetőinek megegyezése alapján született.
- 16 A megalkuvó szociáldemokrata vezetés sikere volt, hogy az összbirodalmi Tanácskongresszus az alkotmányozó gyűlés megválasztásáig a Népmegbízottak Tanácsának adta át a hatalmat, de még mindig a Kongresszus által megválasztott Központi Tanács felügyelete alá rendelte azt. Ld. Tokody Gyula: A német konzervatív jobboldal és a polgári köztársaság kérdése 1918-19-ben. Egyetemes történeti tanulmányok VII. Acta Univ. Debreceniensis. Series Historica XVII. /1973./ 36-38. pp. vö.: Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Hrsg. vom Institut für Marxismus-Leninismus bei ZK der SED. Ed. 3. Von 1917 bis 1923. /Berlin, 1966./ Rosenberg, A.: Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik. Hrsg. von Kurt Kersten /Frankfurt/M., 1955./ Ryder, A.J.: The German Revolution of 1918. /Cambridge, 1967./, Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918. und 1945. bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart. /Berlin, é.n./ c. összefoglaló művek nyomán.
- 17 Ugyancsak az imént idézett hazai kutatási eredmények nyomán láthatjuk a maga összetettségében ezt az átalakulást. Ld. Tokody Gyula: Az 1918-as novemberi forradalom megrendése és a német szélső jobboldal újjászervezése. Egyetemes történeti tanulmányok VI. Acta Univ. Debreceniensis Series Historica XV. /1972./ 45-47. pp.

- 18 Főként az utóbbi érdeemesült fokozottabb figyelemre, miután a spartakisták /Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg/ lemészárlása után Bajorországban látható a második /a szocialista/ forradalom lehetőségének történelmi példája, továbbá, mert itt a III. Internacionáléhoz tartozó kommunisták és az un. baloldali függetlenek 1919. április 13-án a Bajor Tanácsköztársaság megteremtését is elérték.
- 19 Közismerten ide soroljuk az Itáliában kialakult forradalmi válság /1920./ korát.
- 20 Amely ismét a már restaurált weimari köztársasági rendszer keretei közt, valamint a polgári rend válságával küszködő Bulgáriához csak megkésve 1923-ban jelentkezett.
- 21 Az 1919. májusában, a III. Internacionáléhoz csatlakozó Bolgár Szociáldemokrata Munkáspárt /XXII. Kongresszus egyben az alakuló Bolgár Kommunista Párt /tesznyák/ I. Kongresszusa lett/ azonban még az újabb fegyveres harcra mozgósíthatta a tömeget. Ld. Kogzev, D.-Hrisztov, H.-Angelov, D.; Bulgária története, Bp. 1971. 179-183. pp. vö. Milkova, F.; Isztorija na bõlgarszkata burzscozna dõrzsava i prava prez perioda 1918-1944. godina. Szofija, 1976. 5-6. pp.
- 22 Alább a Szovjet Oroszország keretei közt zajló nemzeti államépítési folyamatok nyomán érintjük ismét azokat a nem lebecsülhető vívmányokat is, amelyek a versailles-washingtoni rendszer által később /átmenetileg/ lehetetlenné tett államépítési eredményeket foglalják magukban. Összefoglaló művekként utaljunk ilyen értelemben a Borba za szovetszkuju

- vlaszt' v Litre v 1918-1920. gg. /Vil'njusz, 1957, 475. p./, Dolukánov, P. M.: Isztorija Baltiki. /Moszkva, 1969. 114. p./ c. alkotásokra.
- 23 A balti szovjet köztársaságok, Észtország, Lettország, ill. Litvánia szovjet hatalmi berendezkedésének két évtizedes elfojtásáról van szó.
- 24 Ld. Ryszka, F.: Historia pánstwa i prawa Polski, 1918-1939. /Warszawa, 1962. 416. p./, Rybicki, Z.: Rady delegatów robotniczych w Polsce, 1918-1919. /Warszawa, 1962. 210. p. /, Zródła do dziejów klasy robotniczej na ziemiach polskich Pod red. Natalii Gasierowskiej-Grabowskiej: I. /Warszawa, 1962./., Ajnenkiel, A.: Od "rządów ludowych" do przewrotu majowego, Zarys dziejów politycznych Polski, 1918-1926. /Warszawa, 1964. 339. p./ c. művek alapján vö. e sorok írójától "A koordinált jogtörténeti kutatómunka alapvető forrásai. Századok 111. évf. /1977./ 5. sz. 974-978. pp.
- 25 Ld. Wilson elnök 1917. jan. 22-i nyilatkozatát, amit azonban az 1918. januárjában kiadott angol-amerikai közös állásfoglalás sem hozta közelebb a megoldáshoz.
- 26 A párizsi lengyel Komité, amely főként a francia nagytőke támogatásával számottevő reguláris erőkkkel is rendelkezett, gyakorlati befolyásra azonban szert nem tehetett és még a háborút lezáró rendezések előtt /1919. tavaszán/ feloszlott. Ryszka, F.: Historia panstwa i prawa /1962./ 25-27. pp.

- 17 Ld. a Rada Regencyjna, 1917. november 21., mely az osztrák-magyar, ill. a német birodalmi vezérkarok ösztönzésével kormányt alakított.
- 8 A Régenstanács kormányának azonban még arra sem adtak lehetőséget, hogy a folyamatban levő béketárgyalásokra /Breszt-Litovszk/ belépjen.
- 9 Ld. a Polska Komisja Likwidacyjna, 1918. október 31.
- 30 Amit a reformista szociáldemokrata Daszinski vezetésével, a forradalmi mozgalmak lecsendesítésére szerveztek még 1918. november 7-én. Jellemző egyébként a lublini "népi kormány" magatartására, hogy az a hatalmat ellenállás nélkül adta át rövidesen a belső ellenforradalmi erők exponensének, Piłsudskinak.
- 31 Ld. Ryszka, F.: Historia państwa i prawa /1962./ 23-26., 37-38. pp. Az idevágó újabb kutatási eredményeket illetően ld. Pauli, L.: Polnische rechtsgeschichtliche Literatur aus dem Jahren 1945-1970. Zeitschrift der Savigny-Stiftung. Germanische Abteilung 90 /1973./ 443-444. pp.
- 32 Az 1893-tól a Lengyel Szociáldemokrata Párt körül tömörültek ezek az erők, amelyek az 1892-ben alakult Lengyel /revizionista/ Szocialista Párt /Piłsudski/ nacionalizmusát elutasítva a bolsevikokhoz közel állt.
- 33 Az 1905. január 26-án kitört varsói barrikádharok fonódtak össze először az oroszországi forradalommal. A lengyel polgári pártok ettől kezdve veszítették el hitelüket a tömegek előtt és a reformista Lengyel Szocialista Párt is

szakítani kényszerült a nemzeti gyűlölködést hirdető Piłsudskival, aki a pártból történt kizárása után Galiciában az osztrák megszálló hatóságok szolgálatára silányult. Pártszakadás, súlyos elméleti hibák gyengítették még egy ideig a Lengyel Szociáldemokrata Párt harcát, de már az, az imperialista világháboru elleni fellépés szervezése során ismét a társadalmi felszabadítást helyezte előtérbe.

- 34 Aki 1918. novemberében államfővé /Naczelnikiem Panstwa/ nyilvánította önmagát és ezt a tényt az antant hatalmak most egyszeriben elismerték, sőt a párizsi Lengyel Komité 50.000 fős seregét is rendelkezésére bocsátották. Ld. Ryszka, F. im. /1962./ 108-110. pp.
- 35 Utaljunk csupán az 1918. decemberében lezajló poznani felkelésre, amely a Legfelsőbb Népi Tanács, ill. Népbiztosság /Komisariat Naczejnej Rady Ludowy/ kialakulását is magával hozta Poznanban. Ld. a kritikus történelmi fejlemények elemzését illetően e sorok írójától "A koordinált jogtörténeti kutatómunka alapvető forrásai" ih. /1977./ 976. p.
- 36 Amit 1921. febr. 19-én hoztak létre, mint Piłsudski függésének nyilvánvaló bizonyítékát. 1919. márciusában tovább szélesítették ezt a lengyel-román katonai egyezményt, de kísérletek voltak arra, hogy a magyarországi Horthy-rezsim is részesedjék a válság lokalizálásában. Ez utóbbit csak az a francia orientáció háritotta el, amelytől Piłsudski a területi terjeszkedő politikájának /Keleten a szovjet hatalom terhére, valamint a Felső-Sziléziában a németek ellenében/ támogatását várta.

37 Témákra vonatkoztatva is fájdalmasan valós tehát az a megállapítás, hogy "A népek /azonban/ nagy árat fizettek, amiért a szocialista világforradalom első időszakában az objektive megérett forradalmi helyzet Közép-Európában kihasználatlanul maradt" ld. Nemes Dezső: A Nagy Októberi Socialista Forradalom, a magyarországi forradalmi harc kibontakozása és a Magyar Tanácsköztársaság. Valóság, 10/1977. 16. p.

BUZÁS JÓZSEF

**A Nagy Októberi Szocialista Forradalom
hatása a Magyarországi Tanácsköztársaság
Alkotmányára**

Vannak történelmi jelenségek, események, folyamatok, amik igen szorosan összetartoznak. Ha az egyiket említjük közülük, a másokra is feltétlenül gondolunk. Nem csupán a kronológiai egymásra következés, vagy lejátszódásuk földrajzi-területi bázisa kapcsolja össze őket, hanem tartalmukban, alapvonásaikban rejlő lényegük, a bennük kifejeződő társadalmi mozgások, történelmi tendenciák hasonlósága, azonos iránya is. Ilyen szorosan összetartozó jelenségek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán és részben hatására is kibontakozó középeurópai forradalmi mozgalmak és köztük a magyarországi szocialista forradalom, a proletárdiktatúra 1919-ben.

Amikor arra a kérdésre keresünk összefoglaló választ, hogyan hatott az oroszországi Októberi Forradalom, majd az utána kibontakozó szovjet jogrendszer a Magyarországi Tanácsköztársaság alkotmányára, nemcsak az 1918. évi szovjet-orosz és az 1919. évi magyar Tanácsalkotmány összehasonlítására törekszünk és figyelmünket nem csupán az alapelvekben, a jogszabály-szerkezetben, vagy itt-ott szövegszerűen is kimutatható hasonlóságokra összpontosítjuk, hanem nagyobb területet átfogva azt is vizsgáljuk, miként hatott az oroszországi szocialista forradalom a Tanácsköztársaságunk kikiáltását megelőző másfél év alatt a magyar társadalomra és közvetve az államra is, majd 1919. március 21. után hogyan szolgált gyakorlati mintául és követendő példaképpül a szovjet társadalom, állam- és jogrendszer a magyarországi dolgozóknak saját társadalmi rendszerük és első államuk kiépítésében.

Hatásmódja, eszközei, csatornái igen sokfélék és változatosak. Legelőször is hatott a Nagy Október hire, a pétervári felkelés, majd az onnan tovább gyűrűző forradalmi hullám, az Oroszországszerte fellobbanó fegyveres megmozdulások eseményeiről megjelent, - bár az illetékes hatóságok által nagyon megszürt és visszafogott - közlemények sora. Az Októberi Forradalom hatása tükröződött az 1917. novemberének derekától a békét és az orosz példa követését egyre határozottabban követelő tüntetések, sztrájkok, katonai zendülések gyakoriságában, az 1918. januári általános sztrájk során szovjet mintára megszervezett legelső magyarországi munkástanácsok megalakulásában. Hatott az Októberi Forradalom a Magyarországra brosúrák, rölapok alakjában beáramló leninista ideológián keresztül is. Hatása jelentkezett személyek közvetítésével is: orosz és magyar katonák barátkozása révén a fronton, Magyarországra hazatérő katonák spontán hiradása, elbeszélései útján és nem utolsósorban azoknak a Szovjet-Oroszországban tartózkodott volt hadifogoly magyaroknak a tevékenysége kapcsán, akik közül tizezrek vettek részt internacionalista egységek harcosaiként a fiatal szovjet hatalom fegyveres megvédésében, sőt helyi szovjetek tagjaként is közvetlenül a gyakorlatban tanulták meg, hogyan kell létrehozni, kiépíteni és vezetni a dolgozók államát és akik 1918-19. fordulóján hazatérve, rövidesen a Magyarországi Tanácsköztársaság gazdasági, társadalmi, állami és politikai életének különböző posztjain a hazai gyakorlatban hasznosították mindazt, amit Szovjet-Oroszországban a forradalom iskolájában tapasztaltak és tanultak.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetett hatása új területen is jelentkezett: Szovjet-Oroszország és Tanács-Magyarország államközi kapcsolatainak síkján. A hatalom megragadásakor Kun Bélaék szikratávíróval azonnal kontaktust kerestek Leninnek. A Bolsevik Párt éppen akkor folyó VIII. Kongresszusának küldöttei óriási lelkesedéssel fogadták a magyarországi Tanácsköztársaság megszületésének híreit és e kongresszuson március 23-án tartott zárszavában Lenin méltán állapíthatta meg, hogy "az a mag, amelyet az orosz forradalom elvetett, kikél Európában" ... "egyedül Oroszország példája még nem volt érthető az egész világ munkásságának, ... Magyarország példája döntő a proletárság számára, az európai proletariátus és a dolgozó parasztság számára, mert nehéz pillanatokban a szovjet hatalmon kívül senki más nem tudja kormányozni az országot."¹

Lenin állandó figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, fenntartásai voltak a pártgyűlés politikai tartalma, az egyesült párt programja és a kormányzótanács tevékenységének iránya kérdésében, de bizott a magyar kommunista vezetők elhűségében, politikai öntudatában és tisztánlátásában, vezetéki képességében, hiszen közülük jónéhányat mint "magyar bolsevikot" a Nagy Október napjaiból is jól ismert. Mint a Komintern és a Bolsevik Párt vezetője és, mint a Népbiztosok Tanácsának elnöke, észrevételeivel, utmutatásaival, üdvözlő, de egyben tanácsadó üzeneteivel állandóan segítette a magyarországi kommunista párt- és államvezetést.

A szovjet és a magyar párt-, illetve állami vezető

szervek állandó folyamatos érintkezésének biztosítására a szikratávirón kívül rendszeres futárszolgálatot építettek ki Moszkva és Budapest között, sőt olyan rendkívüli küldetésre is sor került, mint Szamuely Tibor népbiztos májusi oroszországi repülőútja.

Az államközi érintkezésnek ezek a módjai, eszközei lehetővé tették, hogy Tanács-Magyarország a szovjet államvezetés, gazdaságszervezés és jogalkotás mechanizmusáról, módszereiről és konkrét eredményeiről pontos értesítéseket szerezzen és saját államépítő és jogalkotó munkájában felhasználja példaképének tapasztalatait.

A hazatért magyar kommunisták egy része már elég jól ismerte az előző másfél év szovjet jogszabályait, tisztában volt egy-egy dekrétum, illetve ukáz elvi alapjaival, kiadásának indítékaival és a tételes szabályozás fő vonásaival, lényegével. Feltételezhető, hogy néhány jogszabály-szöveget éppen a hazatérők hoztak magukkal, hiszen ezek a szovjet napi sajtó révén könnyen hozzáférhetőek voltak. "A Tanácsköztársaság által március végén és április elején kiadott szocializálási rendeletek szövegén" "vitathatatlanul kimutatható" a mintául szolgált, de nem lemásolt szovjet jogszabályok ismerete.²

A Tanácsköztársaság Igazságügyi Népbiztossága a későbbiek során időnként rendszeresen megkapta a legfontosabb szovjet rendeletek németre lefordított szövegét és törvényelőkészítő osztálya mind a maga által szerkesztett jogszabálytervezetek megszövegezésében, mind a többi népbiztosságtól

revideálásra hozzá benyújtott tervezetek végleges megfogalmazásában hasznosította is azokat. A legújabb jogtörténeti kutatások során felszínre kerültek a Szovjet-Oroszországból küldött, németre fordított jogszabály-szövegek és az ezek egy-egy csoportját követő jegyzékek közül a június 5-i és a június 13-i.³

De nemcsak a legfontosabb szovjet dekrétumok álltak mintaként a Magyarországi Tanácsköztársaság jogalkotó szervei rendelkezésére, hanem maga az 1918. július 10-én a Szovjetek V. Összoroszországi Kongresszusa által elfogadott szovjet-orosz Alkotmány is. A világ legelső szocialista alkotmányának magyar nyelvű szövegét már hónapokkal a proletárdiktatura kikiáltása előtt publikálták az "Esztenők" c. folyóirat 1918. októberi számában, majd a Tanácsköztársaság elején a "Proletárjog" első száma új, jogi nyelv tekintetében szabatosabb fordításban közölte a szovjet-orosz Alkotmány tulnyomó részét.⁴

Hogy azonban a Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmánya⁵ mennyire eredeti alkotás és nem egyszerű utánzata az 1918. évi szovjet-orosz Alkotmánynak, az elsősorban szerkezetüknek és azonos kérdést szabályozó szakaszaik szövegének összehasonlítása révén bizonyítható.

Az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság Alkotmánya hat főrésze tagozódik. Az első: A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak deklarációja; a második az Alkotmány általános tételeit tartalmazza. A harmadik rész "A szovjet hatalom szerkezetét" rajzolja meg két alpontjában, amely

"A központi hatalom szervezete", illetve "A szovjet hatalom helyi szervezete" címet viseli. A negyedik rész az aktív és a passzív választójogot határozza meg, az ötödik a költségvetési joggal foglalkozik, s végül a hatodik az Oroszországi Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság címerét és állami zászlaját írja le.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya hét részből áll. Ezek az alkotmány alapelveit, a dolgozók jogait és kötelességeit, a tanács hatalom központi szervezetét, a helyi tanácsok szervezetét, a választójogot, a költségvetési jogot és a nemzetek jogait szabályozzák.

A szovjet-orsz Alkotmány fő részei közül csak az utolsónak nincs tematikus megfelelője a magyar Tanácsalkotmány részei között. A mi alkotmányunk ugyanis, nem tartalmazza a tanácsállam címerének és zászlajának leírását. Ezzel szemben a szovjet-orsz Alkotmány 2., 4., illetve 5. főrészének téma szerinti megfelelője a magyar Tanácsalkotmány 1., 5., illetve 6. része. A szovjet Alkotmány első részében négy alpontba csoportosítva egybefoglalja a dolgozó és kizsákmányolt nép jogait, ideértve a nemzetek jogait is, míg a Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmánya a nemzetiségi kérdésnek külön fejezetet szentel, a hetediket és a dolgozókat megillető egyéb jogokat tartalmazó második résznek már címében is hangsúlyozza a jogok mellett a kötelességeket is, a jogok és a kötelességek egységét. A szovjet állam szerkezeti felépítését Alkotmányának harmadik fő része írja le, a magyar Tanácsalkotmány viszont két külön részben, a harmadikban és a negye-

dikben foglalkozik a tanács hatalom központi, illetve helyi szervezetével, szerveinek felépítésével, jogkörével és egymáshoz való viszonyával.

A két alkotmány tehát szerkezetileg szembetűnően különbözik egymástól. De ugyanigy a tartalmukban hasonló szakaszok szövegrészleteiben sem találunk néhány szóból álló kifejezéseknél hosszabb szövegszerű egyezést, sőt úgy tűnik, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmányának szerkesztői nagyon gondosan igyekeztek elkerülni minden, a szovjet-országi Alkotmány egyszerű szolgai lefordításából adódó szövegezős-könnyítési lehetőséget. Ennek a törekvésnek a tulhajtását találhatjuk például a nemzetek jogaival foglalkozó utolsó részben, amelynek hat §-a nagyon alapos és pontos gyakorlati szabályozással fokozatosan építi fel a magyarországi nemzeteket, nemzetiségeket megillető jogok rendszerét az egyszerű területi autonómiához való jogtól a teljes elszakadás jogáig és biztosítja, hogy "a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetek a Tanácsköztársasággal szövetséges-külön köztársaságot alkossanak",⁶ de szövegezésében kerüli a mindezeket összegezve általánosító "a nemzetek önrendelkezése", vagy "önrendelkezési joga" kifejezést, noha a mintául szolgált szovjet-országi Alkotmány első részében többször is előfordul a "szvobodnoe szamoopregyelenyje naciij", s amely kifejezést a szocialista jogelméleti irodalom és politikai gyakorlat azóta a "lenini" jelzővel kiegészítve, fogalomként is alkalmaz.

Mindaz, ami a két alkotmány tartalmi összevetésével

lényeges különbségként mutatkozik, a két alaptörvény keletkezésének eltérő belső és nemzetközi körülményeiben gyökerezik. Szovjet-Oroszország jogalkotói előtt még nem állott példaként és minta gyanánt más szocialista állam alkotmánya, a Magyarországi Tanácsköztársaság viszont felhasználhatta és a konkrét magyar viszonyokra adaptálhatta a közel kétéves szovjet jogalkotás eredményeit, ismerhette a legelső szocialista alkotmányt és mindazt a változást, ami az alkotmány meghozatala után eltelt évben a szovjet valóságban és a jogpolitikában, s természetesen a gyakorlati jogalkotásban is végbement és a történelmi folyamatban felismerhető fejlődési tendenciák tudatában a maga alkotmányának létrehozásakor előre figyelembe vehette "a szovjet tapasztalatok alapján várható eredményeket és vívmányokat."⁷

Éppen a gyakorlati tapasztalatok és következtetések segítették a magyar Tanácsalkotmány szerkesztőit abban, hogy elkerüljék az ideológiai kinyilatkoztatások buktatóit, ezért a Tanácsköztársaság alaptörvényét kevésbé jellemzi az az "elvi deklaráció-jelleg", ami az első szovjet dekrétumoknak és a szovjet-országi Alkotmánynak is bizonyos mértékben még sajátossága.⁸

A Magyarországi Tanácsköztársaság Alkotmánya - hasonlóan az 1918. évi szovjet Alkotmányhoz - szocialista típusu. Intézményeik rokonsága gazdasági-társadalmi bázisuk azonos jellegéből következett. Tartalmuk hasonlóságát elsősorban az határozta meg, hogy a kibontakozott szocialista forradalom eredményeképpen mindkét országban társadalmi tulajdonba vették az

alapvető termelési eszközöket, viaszorították, mejdnem teljesen felszámolták az embernek ember által történő kizsákmányolását, ezzel gyökeresen megváltoztatták a társadalom osztályszerkezetét, élén az egymással nem antagonisztikus ellenétben, hanem politikai szövetségben álló két alapvető osztállyal, a munkásosztállyal és a dolgozó parasztsággal, szétzúzták a burzsoá-földesuri államgépezetet, a helyébe kiépítették a dolgozók új hatalmi szervezetét, a tanácsrendszert, felállították a szocialista haza külső és belső biztonságát szolgáló fegyveres, katonai és rendőri szerveket, hozzáfogtak a termelés, a gazdaság új alapokon való megszervezéséhez, felszámolták a volt kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumát és megvetették az új szocialista kultúra alapjait.

Az előzőek alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a magyar történelem legelső írott Alkotmánya, a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alaptörvénye olyan eredeti jogalkotás, amely Szovjet-Oroszország Alkotmányával azonos elvi alapokon állva, a közel kétesztendő szovjet állam- és jogfejlődés tapasztalataira támaszkodva és a belőlük levont következtetéseket a magyarországi viszonyokra alkalmazva, a legmagasabb szintű jogszabály alakjában foglalta össze a szocialista magyar állam- és jogrendszer alapjait és jelölte ki továbbfejlesztési irányát.

JEGYZETEK

- 1 Lenin Művei 29. kötet, Bp. 1953. 222-223. p.
- 2 Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása, Bp. 1969. 58. p.p.
- 3 Sarlós Béla: I.m. 168. p. /Jegyzet/
- 4 A Szovjet Alkotmány legújabb fordítását "a Szovjetunió a Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és az újjáépítés időszakában /1917-1926./. /Válogatott dokumentumok/" c. kötetben találjuk. Szerk.: Honfi József, Józsa Antal, Popovics György, Tankönyvkiadó, Bp. 1961., 248-260. p.p.
- 5 Tanácsköztársaság, 1929. június 28. "A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya". /Közli a Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai /MMTVD/ 6/B. kötet, Kossuth Könyvkiadó Bp. 1960. 214-222.p.p./.
- 6 MMTVD 6/B. kötet, Bp. 1960. 222. p.p.
- 7 Szabó Imre: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. /Bevezető tanulmány a "Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása" c. kötetben. Szerk.: Halász Pál, Kovács István, Peschka Vilmos. Bp. 1959. 32.p.p./
- 8 Szabó Imre: I.m. 22. p. p.

ASZTALOS LÁSZLÓ

A tulajdoni rend a Tanácsköztársaság idején

A Magyar Tanácsköztársaság sajnálatosan rövid időszaka egy győztes proletárforradalom után mindössze egy új szocialista tulajdoni rend, a gazdasági-társadalmi viszonyok alapját képező tulajdoni berendezkedés átalakításának kezdeti jellemző vonásait mutathatta fel.

1./ Már a Népköztársaság az első világháború rablógazdálkodásának eredményeként gazdasági téren súlyos örökséget vett át. Itt nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok megszakadása, illetőleg a termelő viszonyok átalakítása okozta az elsődleges gondot, a nyersanyaghiányt, /elsősorban a szénválságot/, amely kihatott a közlekedésre /a rendszeres vasuti forgalom lényegében szünetelt, ha volt, mindenki ingyen utazott/ hanem a polgári demokratikus forradalom után az ipar sem tudott magára találni,¹ a népgazdaság egészének egyensúlya borult fel. A termelés békés gazdaságra átállításának a nehézségeit fokozta a tőkésbizonytalansága, amelyhez hozzájárult a tőketulajdonosoknak az a törekvése, hogy tőkéjüket kivonják a gazdaságból. Munkanélküliség is jelentkezett; a hazatérő katonák közül december közepéig kb. 1,2 millió szerelt le, ami további munkanélküliséghez vezetett.

Ehhez járult, hogy 1918. nyarán a mezőgazdaság - elhanyagolt állapota és a kedvezőtlen időjárás következtében - igen gyenge eredménnyel zárta a gazdasági évet. A kenyérgabonából pl. az 1918-as termés a háború előttinek mindössze 55 %-át érte el. Ez már ősszel is, liszt hiányában jelentkezett, de az állatállomány is csökkent. Akadózott a bőr- és lábbeli ellátás, jelentkezett a textilárak hiánya. Hozzájá-

rult ehhez a kezdődő infláció és a forradalmat követően az a felköltözési hullám, amely elsősorban a főváros felé irányult vidékről és a megszállt területekről. Ilyen gazdasági körülmények között a Népköztársaság politikája hosszán tárgyalta a földreform és az ipar helyzetét is.

Az állam a vállalatokat széles körben támogatta segélyekkel, bérek, előlegek folyósításával. Ez ahhoz a követeléshez vezetett, hogy államosítani kell az állami támogatásra szoruló vállalatokat. A kormány azonban - bár nem egyöntetűen és nem véglegesen - elutasította ezt az államosítást. Az elutasítást Garami azzal indokolta, hogy jelentős nyugati /belga, francia/ érdekeltségek is érintve lennének, ami kedvezőtlenül hatna a békeszerződés előtt. Tulajdonképpen egyetlen állami kezelésbevétel történt a Népköztársaság időszakában. A Nemzeti Tanács még 1918. október 31-én utasítást adott a budapesti villamosvasutak átvételére, minden eddigi tulajdonjog épségben tartásával.²

Már november elejétől megindult a föld iránti igény. A földbirtokosok félve egy parasztfelkelés, egy új Dózsa-lázadás lehetőségétől, keresték a földreform megoldásának kompromisszumos útját. Az egyezkedésre hajló agráriusok javasolták a kisajátításra kerülő földek ezer holdas határát, Nagyatádi Szabó István, a későbbi Kisgazda földreformer a meglévő kisbirtok kiegészítését kívánta, a polgári radikálisok egy része, az ugynevezett georgisták /Pikler, Braun Róbert/ nem elleneztek a földosztást, de a földjáradék elvételében látták a kérdés lényegét. A szociáldemokrata Varga Jenő is hajlott

ehhez a felfogáshoz. Voltak viszont olyanok, így pl. Csizmadia Sándor, akik a földosztást a köztulajdon és a szövetkezeti gazdálkodás erősítésével kívánták egybeköttni.³ A földművelő nép földhöz juttatásáról szóló 1919. évi XVIII. néptörvény XIV. fejezetből és ezen belül 70 §-ból áll. A földművelő nép földhözjuttatása elsősorban kisajátítás útján történne, amely az 500 kh-nál nagyobb területű földbirtoknak az 500 holdon /egyházi birtoknál 200 kh-on/ felüli részét érinti, ahol azonban a földigénylők nagy száma szükségessé teszi, a világi nagybirtoknál is le lehet menni a 200 hold határig. Ezt családi kisbirtok, illetőleg családi kisbirtokká való kiegészítésre kell felhasználni.⁴ Ennek az elképzelt földosztásnak jóformán egyetlen megvalósítója, a néptörvény támogatója Károlyi Mihály volt.⁵

2./ A proletárdiktatura győzelme után a Forradalmi Kormányzótanács legelső nyilvánulása, a "Mindenkihez!" c. kiáltvány határozott szocialista programot helyezett kilátásba. Ez a program magában foglalta a szocializálásnak, a társadalmisításnak, a tulajdoni berendezkedésnek az átalakítását, Marx, Engels és Lenin tanításait.⁶ A Tanácsköztársaság vezetői ebben az időszakban még nem ismerték Leninnek 1919. március 4-én A polgári demokráciáról és a proletariátus diktatúrájáról szóló előadói beszédének téziseit, amelyben felhívja a figyelmet arra, "hogy a forradalom a nyugat-európai államokban gyorsabban halad és nagy győzelmeket hoz majd nekünk. Másrészt viszont ebben van némi veszély is, mégpedig az, hogy a harc igen gyors lefolyású lesz, s így a munkástömegek öntudata nem tud majd

lépést tartani ezzel a fejlődéssel.⁷ De ugyanezt a gondolatot folytatja Lenin, amikor felhívja a figyelmet, hogy "A győzelmet csak akkor lehet biztosítottak tekinteni, amikor nemcsak a városi munkások, hanem a falusi proletárok is meg lesznek szervezve, mégpedig nem úgy, mint régebben - szakszervezetekben és szövetkezetekben - hanem tanácsokban."⁸

Az a körülmény, hogy a marxizmus ideológiájában és az eddigi győztes forradalmak tapasztalatai alapján is egyértelművé vált a tulajdoni rend megteremtésének - minden megelőző társadalmi formációtól - eltérő volta, korántsem jelenti azt, hogy a Magyar Tanácsköztársaság tulajdoni berendezkedésének a megteremtésében rugalmas és eredményes határozatok mellett ne jelentkeztek volna hibák is. A szocialista tulajdoni rend, a tulajdoni berendezés megteremtésében igen jelentős az állam szerepe, továbbá - a Magyar Tanácsköztársaság időszakában a szocialista mozgalom egészében - az a meggyőződés, hogy rövidesen bekövetkezik a világforradalom. Hiszen a szovjet példát követte a magyar, majd a szlovák, a bajor is. Mindebből pedig következett, hogy erre a "rövid időre" átmeneti gazdaságban kell gondolkodni. Ezekből következtek a Tanácsköztársaságnak a tulajdoni rend kialakításában elért sikerei és kevésbé szerencsés megoldásai.

3./ A szocialista társadalmi-gazdasági berendezkedés kérdése, hogy sajátos szerepet töltsön be az állam. Minden megelőző forradalomnál, akár csak a polgári forradalmat is tekintjük, az új, a jövő társadalom gazdasági-társadalmi, termelési viszonyainak döntő része már korábban kialakult,

vagy legalábbis megalapozódik és így a polgári forradalomban a polgárság - a gazdasági hatalom egészbeni, vagy részbeni birtokosa - a politikai hatalom magához ragadását célozza. Ezzel szemben a szocialista forradalmat megelőzően nem jönnek létre azok a szocialista társadalmi tulajdoni formációk, amelyek az államosításnak, a szocializálásnak, a nacionalizálásnak, tehát a társadalmi és nem egyszerűen az államosítás alá eső formáit fejezik ki. Ahhoz, hogy az új társadalom, a proletariátus diktatúrája a saját gazdasági-társadalmi berendezkedését megváltoztassa, időben is és fontosságban is elsődleges a tulajdoni viszonyokban végbemenő változtatás. A tulajdoni viszonyok jogi szabályozása azonban nemcsak tulajdonjog útján történik, hanem jogviszonyok útján, mint a bérlet, a haszonélvezet, a haszonbérlet, stb. is. Mégis a termelési eszközökre és ettől függően a használati javakra vonatkozó tulajdoni viszonyoknak, mint a termelési viszonyok alapvető formájának a gyökeres megváltoztatása, alapvető strukturális átalakítása feltétele annak, hogy az új gazdasági-társadalmi rend újként és nem a régi folytatásaként lépjen előtérbe.

Közép-Kelet-Európa XIX. és XX. századi fejlődésében az államnak mindig különös szerepe van a gazdasági-társadalmi, jogi fejlődésben.⁹ A gazdasági-társadalmi fejlődésben jelentkező állami szerep adott körülmények között fokozottan, eltérő minőséggel lép előtérbe a tulajdoni rend kialakításában. Ez nem a "helyi", hanem a szocialista proletárdiktatúra következménye, hogy a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt gyakorlatilag minden termelő tevékenység és a forgalom leg-

nagyobb részének a szocializálását végrehajtotta.

A Tanácsköztársaság ez alatt a rövid néhány hónap alatt nem építhetett ki egy szocialista polgári jogot. Elvégezte azt az alapvető feladatot, amely előfeltétele volt a szocialista polgári jog kiépítésének,¹⁰ nevezetesen, hogy tulajdonába és kezelésébe vette a termelési eszközöket, a szociális, kulturális és egészségügyi intézmények jelentős részét.

Szükségtelennek tűnik azoknak a jogszabályoknak a felsorolása, amelyek a Forradalmi Kormányzótanács, illetőleg a népbiztosok rendelkezéseiből kitűnően az egyes területek szocializálását érintették. Mégis nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy alapvetően a Forradalmi Kormányzótanács IX. sz. rendeletének 1. §-a már kimondta az ipari, bánya-, és közlekedési üzemek államosítását /köztulajdonba vételét/, ha a munkáslétszámuk a 20-at meghaladta. Államosította a kereskedelmet, ha 10-nél több alkalmazottat foglalkoztatott, a gyógyszerárakat, ha a gyógyszerész segédek foglalkoztatott, létszámra tekintet nélkül nagykereskedéseket, a biztosító intézeteket, a közúti áru fuvarozási és szállítványozási vállalatokat, a nevelési és oktatási intézményeket, szállodákat, panziókat, kórházakat, rendelő- és gyógyintézeteket, filmgyárakat, filmkölcsonzó vállalatokat és mozgóképszínházakat, sőt a Forradalmi Kormányzótanács X. sz. rendelete köztulajdonba vette a városi lakóházakat is.

Ez a fajta szocializálás, államosítás lényegében külön kezelte a termelő tevékenységet ellátó ipari komplexumot, ehhez csatolta a közlekedés, a szállítás, a fuvarozás és a

szolgáltatások akkor fennállott lehetőségeit és külön szabályozta az agrárpolitikát. Az agrárrendeletek körében a Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendelete Magyarországra földjét nagyrészt a dolgozók társadalmi tulajdonába vette, amikor kimondta azt, hogy minden közép- és nagybirtok, minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át /2. §./. Ugyanakkor a 3.§-ban úgy rendelkezett, hogy a kis- és törpebirtok a hozzátartozó házzal és vendégépületekkel együtt megmarad az eddigi magántulajdonban. A 4. §. szerint pedig sem a köztulajdonba átvett földbirtok, sem azoknak felszerelése egyesek, vagy csoportok között nem osztható fel. Ez a rendelkezés önmagában azért ellentmondásos, mert a magántulajdon meghagyása mellett gyakorlatilag ezek forgalmát lehetetlenné tette.

Az alapvető kérdés azonban nem itt jelentkezik. Gazdasági feltételeit tekintve ezek a lehetőségek a magyar fejlődés területén igényelték a társadalmisítást, mégha esetleg eltérő vagy más ütemességben is. Mint arra Lenin mutatott rá: "Teljesen kétségtelen, hogy a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való puszta utánzása"¹¹. Ugyanakkor Lenin hívja fel a "hogyan" eltérésére is a figyelmet. "... míg mi a munkáslenőrzéssel kezdtük és csak fokozatosan tértünk át az ipar szocializálására, Kun Béla a maga tekintélyével, abban a biztos tudatban, hogy óriási tömegek állnak mellette, egyszerre el tudott fogadtatni egy olyan törvényt, amely szerint Magyar-

ország minden kapitalista iparvállalata társadalmi tulajdonba megy át."¹²

4. Hozzá kell tenni mindehhez, hogy ideológiai szempontból a marxista szocialista pártok két dologban egységesek voltak. Egyrészt a világforradalom rövidesen bekövetkezik,¹³ másrészt ennek következtében csak egy átmeneti gazdaságról lehet beszélni, amelynek a szocializálás a beindítása és a rövid időn belül lehetővé válik a kommunista társadalom felépítése. ez a nézet abban az időben Buharinnak¹⁴ az átmeneti gazdaság néhány problémájáról szóló tanulmányaiban koncentráldott legjobban és az összes kommunista párt ezt a nézetet vallotta.¹⁵

A Magyar Tanácsköztársaság gazdasága hadigazdaság volt, de nem a szovjet-országi hadikommunizmus. A hadikommunizmus jellemzője volt az általános munkakötelezettség, amely megtalálható a Tanácsköztársaság gazdasági politikájában is. Ugyanakkor hiába keressük a magánkereskedelem és pénzgazdálkodás minimális térére szorítását, a gabonamonopóliumot, a sajátos és erélyes élelmiszer rekvirálást. "A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikája, - ahogy azt felvetitek - leginkább az oroszországi Októberi Forradalmat követő viszonylag békés hónapok gazdaságpolitikájához állt közel, amely a proletár egyenlőséget, a szocializmus átmenet nélküli megvalósítását tűzte ki célul, és nem kevés utópisztikus-kommunistikus vonást tartalmazott."¹⁶

A szocializálás gyors tempója, tehát a tulajdoni rend megteremtése a termelésnek - a nyersanyag hiány ellenére is - in-

kább használt, mint ártott. Nagyobb nehézséget okozott a politikai kihatása, a munkássággal részben összefonódott, különbözőképpen érintett kispolgári rétegek elégedetlensége és nyugtalansága. A Kormányzótanács toleránsabb volt a birtokos parasztsággal. Így az a sajátos ellentét jött létre, hogy "minimális rekquirálás falun, elvben a száz holdak, gyakorlatilag a két-háromszáz holdak meghagyása, a városon pedig a penziók, mozik, patikák, fényképészek és kiskereskedők kisajátítása."¹⁷

A szocialista tervgazdálkodás megvalósítására lépések történtek. A Népgazdasági Tanács már május 19-én egyesítette a gazdasági népbiztosságokat és az új ipari termelés kétségtelenül lassította a visszaesés ütemét, ugyanakkor a termelékenységét károsan befolyásolta a teljesítménybérezés megszüntetése. Nagyon sok nem termelő munkaerőt kellett eltartani, a centralizálás következtében a bürokratikus elemek előtérbe kerültek.¹⁸

A kereskedelem szocializálásánál a nagykereskedelem szocializálása nem okozott gondot, a kiskereskedelemé igen. Az üzletek bezáratása és leltározása azt a célt szolgálta, hogy megakadályozza az áru elrejtését és a spekulációt. Csak az élelmiszerüzletek, trafikok és bizonyos üzletek, pl. könyvesboltok tarthattak nyitva.¹⁹ Ugyanakkor ez - éppen a kettős politika következtében, az ellátási nehézségek miatt - nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Bár egy évvel később, de Lenin hasonlóképpen a baloldalisággal vádolja e kérdésben a magyar vezetést amikor kimondja,

hogy "B.K. elvtárs olyan Marx-idézetek alapján bírál, amelyek az adott helyzettől eltérő helyzetre vonatkoznak. ... Megke-
rülí azt, ami a marxizmusban a leglényegesebb, ami a marx-
izmus élő lelke: a konkrét helyzet konkrét elemzését. ...
Szabad-e figyelmen kívül hagyni, elhallgatni a bolsevikok ta-
pasztalatát, akik 1917 áprilisában és májusában alapjában vé-
ve kompromisszumos politikát folytattak, amikor kijelentették,
hogy az Ideiglenes Kormányt /Lvovot, Miljukovot, Kerenszkijt
stb./ nem lehet egyszerűen megdönteni, mert hiszen ott állnak
még mögöttük a munkások a szovjetekben, előbb el kell érni,
hogy a munkások többségének vagy jelentős részének nézetei
megváltozzanak?"²⁰

A Tanácsköztársaság kikiáltásának időszakában a gazdasá-
gi és a társadalmi feltételek megérették a proletár forrada-
lom kikiáltására.²¹ Kérdés, hogy a 133 nap alatt a szocialis-
ta rend megteremtése területén is minden megtörtént-e?

Mindenekelőtt nem vitás, hogy helyesen ismerte fel a Ta-
nácsköztársaság vezetése, a Forradalmi Kormányzótanács, hogy
az alapvető termelési eszközöket szocializálni - meghatáro-
zott ütemezés mellett - feltétlenül szükséges. /Az ütemezés
nem volt mindig szerencsés./ Más kérdés az, hogy különbséget
tett - és ez a különbség hátrányosan befolyásolta a proletár-
diktatura gazdaságpolitikáját - a város és a falu szocializá-
lása között.

Kétségtelen, hogy ebben közrejátszott az a két, utólag
hibásnak elismert ideológiai feltételezés, amely egyrészt bi-

zott a közeli és gyors világforradalomban, annak következtében másrészt átmenetinek tekintette a gazdasági rendet. Az átmeneti gazdaság értelmezése a buharini értelemben nagyon rövid időnek tekinthető. Mint azt a történelmi tapasztalatok bemutatják az azóta eltelt 60 év fokozatos fejlődésével, egyrészt nem következett be egy világforradalom még akkor is, ha lényegesen kiterjedt és megszilárdult a szocialista államok egész sora, másrészt az átmeneti gazdaság valóban történelmi értelemben is átmeneti.

5. Az új gazdasági-társadalmi berendezkedés alapját jelentő állami befolyás, állami szabályozás, tehát a tulajdoni rendnek az állam által történő kialakítása helyes felismerése volt a Tanácsköztársaság Forradalmi Kormányzótanácsának és a tanács hatalomnak. Másképpen nem lehetséges a tanács hatalom, mint a proletárdiktatura tulajdoni berendezkedésének alapját képező társadalmi tulajdon kialakítása, tehát szocializálás, állami kezelésbe vétel, államosítás útján. A szocializálásnál két vitatható kérdés merül fel. Az egyik az ipari munkásságra, a városlakókra hátrányosabb, a mezőgazdaságban érintett dolgozókra előnyösebb eltérő szabályozási folyamat, amely Magyarországon végbement, a másik az erőltetett ütem, amely a Forradalmi Kormányzótanács rendelkezéseiben - bizonyos értelemben érthetően, a gazdasági nehézségekkel is magyarázhatóan - olyan területeken is állami tulajdont vezetett be, ahol a tulajdonosi jelleg sokkal több gondot jelentett /pl. a városokban minden lakóház államosítása/, mint amennyit szolgált a társadalmi tulajdonná tétel.

Az eltérő rendelkezés a társadalmi tulajdonba, állami tulajdonba vétel vonatkozásában nem volt következetes. Lényegében a lakóházak tulajdonba vételével kezdődően az ipari üzemekig, a nagy- és kiskereskedelem, a bankok, pénzüzetek, biztosítótársaságok stb. államosításával helyesen járt el.

Vitatható az agrárpolitika tulajdonjogi oldala. Az a fel fogás, amely úgy gondolja, hogy önmagában az államosítás társadalmi tulajdonná változtatja az állami tulajdonba vétellel a meghatározott javaknak a körét, meghaladott. Az ember csak meghatározott körülmények között rabszolga, és a gép csak meghatározott körülmények között tőke. Ez a marxi tétel, amelyre Lenin a konkrét helyzet konkrét elemzésével nagyon sokszor felhívja a figyelmet, figyelmen kívül maradt a magyar agrárpolitikában. A föld szocializálása ugyancsak nem vethető egybe a Nagy Októberi Szocialista Forradalom helyes földnacionalizálási rendelkezésével. Alapvetően ugyanis egy sajátos helyzettel állunk szemben. Míg Szovjet-Oroszországban 1917-ben a földről szóló dekretum, a föld nacionalizálásával lényegében nem, illetőleg alig érintette a paraszti tömegek osztályhoz tartozását, - a nagybirtokosok és a kulákok amugy sem pártolták a szovjet hatalmat - addig Magyarországon az elvesztett nagybirtokok felosztásának elmaradása elidegenítette azt a réteget, amely bizott az új társadalmi rendben. Az orosz fejlődésben az 1905-ös forradalmat követően Sztolipin a régi faluközösséget felszámolja, s lehetővé teszi azt, hogy a parasztság földmagántulajdont szerezzen.²² Az orosz parasztság földmagántulajdona tehát alig egy évtizedes.

Ezzel szemben Magyarországon a parasztság évszázados harca volt a földmagántulajdon megszerzése. A történelem nem teszi lehetővé, hogy történelmi korszakokat ugorjunk át. Az emberek tudatát nem lehet semmibe venni, kitörölni fejükből azt, ami érzelmi, tudati, meggyőződésbeli. A változások rendeletek útján nem vihetők azonnal és rögtön végbe. Így Alpári Gyula elbeszéléséből tudjuk, amelyet Lengyel József írt meg, hogy 1919. március 23-án Lenin szikratáviró útján kapcsolatba lépett Kun Bélával és beszélgetést folytatott vele. Felhívta a figyelmét, illetve kérdezte tőle, hogy miről beszélgettek utoljára. Végző soron Kun válasza így hangzik: "Igen, most már emlékszem Lenin elvtárs. A parasztkérdésről beszélt."²³

Nos, a parasztkérdés megoldatlansága volt az, amely nem biztosította a honvédő háboruban harcoló Tanácsköztársaság háttérét. Ahogyan Lenin később, egy év múlva, a Kommunista Internacionálgba való felvétel feltételeiről szóló beszédében 1920. július 30-án elmondja: "A nagyüzemi termelést meg lehet tartani és emellett mégis lehet adni a kisparasztoknak valamit, ami számukra igen lényeges. ... a proletárdiktatura megvalósítása szinte semmit sem változtatott meg a magyar faluban, hogy a napszámosok semmit sem vettek észre, a kisparasztság pedig semmit sem kapott. ... Magyarországon nagy latifundi-umok vannak, Magyarországon nagy földterületen félféudális gazdálkodást folytatnak. Mindig akadnak és kell, hogy akadjanak a nagybirtokoknak olyan részei, amelyekből lehet valamit adni a kisparasztoknak, esetleg nem tulajdonba, hanem bérletbe, hogy a kis parcellás parasztnak is jusson valami az elkob-

zott birtokból. Különben a kisparaszt észre sem veszi a különbséget a korábbi helyzet és a szovjet diktatura között. Ha a proletár államhatalom nem ezt a politikát fogja folytatni, akkor nem maradhat fenn."²⁴

A földosztás elmaradása nem tompította, hanem inkább fokozta a falusi osztályharcot. Ugyanakkor a román, a csehszlovák, a jugoszláv földreform híre eljutott Magyarországra is. Jóllehet az 1-5 holdas törpebirtokos helyzete nem változott, mégis néhány hónap alatt a mezőgazdasági termelésben nem lehetett jelentős eredményt elérni. A háboruban igénybe vett állatállomány pótlása, a gazdaság rekonstruálása nem történt meg, ugyanakkor a parasztság megőrizte az állatállomány korábbi színvonalát és az ország elkerülte az éhínséget. Igazságosabbá tették az élelmiszerek elosztását falun, városban, gazdagok és szegények között. A tavaszi vetéssel jórészt sikerült pótolni az őszi mulasztásokat- "Az állami gazdaságok jelentései szerint a betakarítás után a termés csökkenés 25-30 % volt a békeévek átlagához képest, ennek egy részét azonban a megszálló hadsereg rablása - pusztítása okozta."²⁵

6. Ha most egészében szeretnénk összefoglalni a Tanácsköztársaság 133 napjának tulajdoni berendezkedésére vonatkozó elképzeléseket és megvalósulást, akkor abból kell kiindulnunk, hogy lényegében a proletárdiktatura a szocializálással megteremtette a stacioner tulajdonjogi helyzet²⁶ alapjait, de nem volt képes dinamikussá tenni ezt a tulajdonosi viszonyt. Ennek oka túlnyomó részben objektív, külső, az ellenséges külső

és belső ellenforradalmi erők, kisebb részben pedig a következetlen gazdaságpolitika következménye. Már Engels rámutatott arra, hogy "Modern államban a jog nemcsak az általános gazdasági helyzetnek kell hogy megfeleljen, nemcsak azt kell kifejeznie, hanem önmagában összefüggő kifejezésnek is kell lennie, amely nem csapja önmagát arcul belső ellentmondásokkal. S ennek elérése kedveert mind kevésbé lesz hű a gazdasági viszonyok visszatükröződése."²⁷

A tulajdoni viszonyok átalakításának, a szocializálásnak az iparban és a mezőgazdaságban követett eltérő jellege nem egymagában volt vitatható, hanem az ennek következtében a szövetségesből közömbössé váló kisparaszti tömegek sulyát illetően.

Ma már nem egészen egyértelműnek tűnik az államosítás mikéntje sem. Varga Jenő szerint: "Mindenekelőtt el kell dönteni, mi kerül kisajátításra: a vállalat mint olyan a maga egészében, annak egyes termelési egységei, vagy csak a termelési eszközök a maguk természetes formájában... Magyarországon a kisajátítás első formájára került sor..."²⁸ Az 1948/49-es államosítás - tanulva a vállalat-államosítás nem mindig kielégítő voltából - már részvényállamosításként jelentkezett, s csak elvétve került sor /a nem kereskedelmi társaságoknál/ a vállalat-államosításra.

Fontosabbnak tűnik Vargának az a másik megállapítása, - amelyet előbbi tanulmányának német előszavában 1920. január 10-én fogalmazott meg - hogy "A diktatura időszakának gazda-

sági élete kettéhasad: a proletár társadalmi gazdálkodás mellett tovább élnek a magángazdálkodási rendszer maradványai; a társadalmi gazdálkodási rendszer csak lassan bomlasztja fel és nyeli el ezeket."²⁹ Sajnos erre már idő nem volt.

Kétségtelen, hogy a jogi berendezkedés bizonyos mértékig - egyrészt a maga teleológikus jellegével, másrészt az embereket szervező, mozgósító, irányító tevékenységével - befolyásolja a gazdasági alapot, de alapvetően megváltoztatni nem tudja. Ez a befolyásolás helyes irányban történt az iparban és a szocializálásnak az agrárpolitikát nem érintő területein. Ugyanakkor vitatható és ellentmondásos az, hogy a szocializálás üteme és mélysége gyakorlatilag az ország gazdasági-társadalmi adottságai mellett sem biztosította a tevékeny együttműködést a dolgozó osztályok széles, nagy tömegei részéről.

A marxizmus tanítása az öntudatra nevelésről nem egyszerűen csak szólam, nem elegendő deklarálni a tulajdoni változást, ha nem tudjuk az emberek tudatát megváltoztatni.³⁰ A tudat megváltoztatása pedig nem néhány nap, hanem a mindennapi tettek, eredmények, következetes politikai és gazdasági építő munka feladata. Nos, ezekben a területekben jelentkezik a kezdeti politikában egy olyan fajta lemaradás, amely nyilvánvalóan következik az uttörők tapasztalatlanságaiból, abból a körülményből, hogy ők ugyan nem kívánták átvenni a szovjet fejlődést, mégis a szovjet fejlődés öntudatlanul hatott rájuk olyan körülmények között, ahol ennek a feltételei nem voltak meg, illetőleg másoknak voltak meg a feltételei.

Ebből következik, hogy az alapvető tulajdoni berendezkedés az államosításokkal megindult azon az uton, hogy szocialista gazdasági-társadalmi rend alakuljon ki Magyarországon.³¹ A szocialista polgári jog tulajdoni berendezkedése nem egyetlen időpontnak az elbírálása, de kétségtelen, hogy az első lépések ezt a lehetőséget megteremtették. Igaz, hogy azok a körülmények, amelyek a Tanácsköztársaság időszakában a kül- és belpolitikában fennállottak, nem kedveztek a polgári jogi megoldásoknak. Ez egyuttal rámutat arra is, hogy "minél súlyosabb a politikai és gazdasági helyzet, minél kevésbé állnak rendelkezésre megbízható és egyben jól képzett gazdasági szakemberek, annál kisebb területre szorul vissza a polgári jog, annál jobban kiterjed az államigazgatási jog hatóköre."³²

A tanulságok ma már számunkra nyilvánvalóak. A Tanácsköztársaság a stacioner tulajdoni rend megteremtésének első lépéseit megteremtette. Nem tudta megszervezni - és ez nem róható fel a proletárdiktatura vezetésének - azt a dinamikus sá tett, társadalmi tulajdonon alapuló termelést, amely következett volna az ipar, a szolgáltatás és a kereskedelem területén. Csak megkezdte a szövetkezetesítéssel és a föld nacionalizálásával a mezőgazdaság szocialista átszervezését. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nem a föld nacionalizálásával kezdődhet olyan területen, ahol a parasztság évszázados álma a föld tulajdonjog. Ilyen körülmények között az a mezőgazdasági háttér, amely egy iparilag elmaradott mezőgazdasági és mezőgazdasági iparra alapuló gazdaságban fennáll, legyen-
gül, elszakad egymástól a két terület. Ez következett be a

a nacionalizálás, a szocializálás, hanem a társadalmivá váló ember öntudatának az átalakítása is szükséges. Ez az öntudat átalakítás alacsonyabb szinten történt, éppen egy olyan utópisztikus felfogás alapján, mint a közeli világforradalom és a nagyon rövid idejű átmeneti gazdaság buharini koncepciója. A külső és a belső ellenforradalom mellett ezeket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Mindezek a tanulságok azért figyelemre méltóak, mert ma is áll a tétel, hogy a proletárdiktatura állama az új tulajdonjogi berendezkedést csak államosítással, szocializálással kezdheti, de ennek üteme, mértéke kiterjedése, összhangja a gazdaság egyes ágazatai között és az ott dolgozók fejlődési szintjére is tekintettel, különböző kell, hogy legyen.

Ebben az ütemezésben nem szabad rövid távon, hanem csak hosszú távon gondolkodni. Amikor eljön annak az időszaka, - mint nálunk az 1956-os ellenforradalom leverését követő konszolidáció - akkor bekövetkezhet a mezőgazdaság kollektivizálása és szocializálása. Addig azonban nem szabad elidegeníteni az embereket. Aki nincs ellenünk, az velünk van. Ezt a jelszót akkor még kevésbé értették.

A harmadik, rendkívül fontos tényező a tudatos ember magatartása. Az állam a maga jogalkotásával és rendelkezésével teleológikus módon meghatározott célok elérését kívánja biztosítani. A mindennapi ember azonban a maga teleológiájával ugyancsak meghatározott célok kitűzését tartja szem előtt, amely érdekei érvényesítésével motivumként és célzott eredményként je-

Tanácsköztársaság időszakában is. Ennek kérdőjelei, a "hogyan" megoldás ütemezése, "mikéntje" az, amelyet a Tanácsköztársaság vezetőinek részben kezdeti, tapasztalat hiánya, részben bizonyos doktrinersége és "baloldalisége" is befolyásolt.

"A proletárdiktatura nem a termelési eszközök magántulajdonának felszámolásával, hanem csak az egoista ideológia eltűnésével válik feleslegessé... forradalmi időszakokban az ideológiának lényegesen nagyobb jelentősége van, mint ahogy ezt a marxisták többsége mind ezideig feltételezte. A proletárrendszer fennmaradására nem annyira a kisajátított uralkodó osztály - érdeke által diktált - aktív ellenállása jelent veszélyt, mint inkább az a passzív ellenállás, amelyet magának a proletariátusnak jelentős rétegei tanusítanak" - vallja közvetlenül a Tanácsköztársaság elbukása után Varga Jenő.³³ S ez a megállapítás igaz.

Az eredmény egy kezdet, amely nagyon biztató volt, amely tanulságul szolgált a későbbi fejlődésre, amelyet a felszabadulást követően alapvetően más úton vittünk végbe, de ezek a tanulságok meg kell hogy maradjanak a történelem számára.

"Az emberek maguk csinálják a történelmet, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják."³⁴ Ilyen körülmények között a Magyar Tanácsköztársaság azt a történelmet csinálta, amelyet az adott körülmények között csinálhatott, de nem vette figyelembe, hogy a tömegek akarata ellenére nem lehet történelmet csinálni. És ehhez nem elég az államosítás,

lentkezik. Ennek a kettőnek nagyon távol nem szabad egymástól esnie. A proletárdiktatura kialakítását követően az ipari munkásság és széles körben a kisiparosság területén is érezhető volt az államosításnak mint érdekelttségnek a megjelenése. /Nem persze nem a tulajdonosok oldaláról./ Ugyanakkor a másik, a mezőgazdasági érdekelttség nem a szocializálás, vagy a nacionalizálás, hanem a földosztás lett volna. Az eltérő fejlődés Magyarország és a porosz utas magyar mezőgazdaság fejlődéséből következett.

Ezek a következmények, hogy t.i. az emberek átalakítása és tudatának megváltoztatása nem máról hoinapra történhet, a legnagyobb tanulsága a Tanácsköztársaság eredményeinek és hibáinak. Eredménye, hogy megmutatta a nacionalizálás, az államosítás feltétlen szükségességét, még akkor is, ha ütemezésében másként kell azt megoldani, hibáiban a parasztpolitika elhibázott voltából tanult a magyar népi demokrácia újabb fejlődése. A történelem irreverzibilis, visszafordíthatatlanul megismételhetetlen fejlődése természetesen nem azt jelenti, hogy ez a helyzet újra előfordulhat. Mindig csak a konkrét helyzet konkrét elemzése alapján, hely, idő, körülmény adottságai alapján vagyunk képesek azoknak a politikai és gazdasági célkitűzéseknek a kitűzésére és a megvalósítására, amelyeknek a feltételek megfelelő ismeretében azelőttünk álló feladatok megoldásához a legkézenfekvőbb, optimálisan hatékony megoldást szolgáltatják. Ez a tanulsága a Tanácsköztársaság tulajdoni berendezkedésének

JEGYZETEK

- 1 Hajdu Tibor in: Magyarország története. VIII.köt. Szerk.: Hajdu Tibor és Tilkovszky Lóránt. Akadémia Kiadó. Bp., 1976. 125. sköv. old.
- 2 Hajdu i.m. 133-134. old.
- 3 Hajdu i.m. 135-137. old.
- 4 L. részletesen Kovács Kálmán in: Csizmadia Andor-Kovács Kálmán-Asztalos László: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk.: Csizmadia Andor. Tankönyvkiadó, Bp. 1972. 578. sköv. old.
- 5 Hajdu Tibor: Károlyi Mihály. Kossuth Kiadó. Bp. 1978. 317-318. old.
- 6 L. Engels: Anti-Dühring. In: Marx-Engels Művei. 20. köt. 275. sköv. old.; Marx: A gothai program kritikája. In: Marx-Engels Művei. 19. köt. 16. sköv. old.; Lenin: Állam és forradalom. In: Lenin Összes Művei. 33. köt. 15. sköv. old.; nem biztos, hogy Marx írásaként ismerték A föld álamosítása c. tanulmányt. In: Marx-Engels Művei. 18. köt. 53-56. old., de ennek ideológiája ismert volt a bolsevik nézetekben.
- 7 Lenin Összes Művei. 37. köt. 482. old.
- 8 Lenin u.o.
- 9 Berend T. Iván-Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a XIX.-XX. században. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp., 1969. 97. sköv. old.; 2. kiad. Bp. 1976. 117. sköv. old.
- 10 Eörsi Gyula in: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Szerk.: Halász Pál, Kovács István, Peschka Vilmos. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp. 1959. 247.sköv. old.
- 11 Szikratávirat Kun Bélának. Lenin Összes Művei. 38. köt. 208. old.

- 12 Lenin Összes Művei. 38. köt. 225. old.
- 13 V.ö. Lenin Összes Művei. 37. köt. 144., 354. old. "... megkezdődött a proletár, kommunista világforradalom korszaka ..." Lenin Összes Művei. 38. köt. 100. old.
- 14 N. Buharin: *Ekonomika perehodnova perioda*. Moszkva, 1920. már felhasználja pl. Hevesi Gyula: *Die technische und wirtschaftliche Notwendigkeit der kommunistischen Weltrevolution*. Wien, 1919. c. művét is. "Ez a platform szigorúan a proletárdiktatura és a szovjet rendszer alapján áll. Teljesen azonos a Buharin-féle programban lefektetett elvekkel, és teljesen megegyezik a diktatúráról szóló lenini tézisekkel." Kun Béla rádióüzenete Leninhez. 1919. március 27. In: Kun Béla: *Szocialista forradalom Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Bp. 1979. 197. old. Az egész kérdésre 1. részletesen Szamuely László: *Az első szocialista gazdasági mechanizmusok. Elvek és elméletek*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp. 1971. 46. sköv. old.
- 15 Lenin: *Az új gazdasági politika és a politikai felvilágosító bizottságok feladatai*. Lenin Összes Művei. 44. köt. 154. sköv. old. Itt emeli ki Lenin - az új gazdasági politikát értékelve - "Pedig lényegében több régi elem van benne, mint előző gazdasági politikánkban." /I.m.155. old./
- 16 Hajdu in: *Magyarország története*. VIII. köt. 222. old.
- 17 Hajdu i.m. 223. old.
- 18 Hajdu i.m. 226-228. old.
- 19 Hajdu i.m. 230. old.
- 20 Lenin Összes Művei. 41. köt. 130. old.
- 21 "Ez a forradalom nem volt idő előtti, hanem ellenkezőleg, gazdasági szükség volt. Magyarország ugyanolyan érett a kommunizmusra, mint akármelyik más ország a világon ... A pillanat kedvező volt a proletárdiktatura megteremtésére minden tekintetben, egy kivétellel: a munkások forradalmi szellemének fokától eltekintve ..." Beszélgetés

- Kun Bélával 1919. december 21. Kun i.m. 360-361. old.;
Hasonlóan Kun: Forradalomról forradalomra. In: Kun i.m.
390. old.
- 22 Dolmányos István: A Szovjetunió története. Kossuth Kiadó.
Bp. 1971. 82. old. - Az 1906. november 9-i törvény előtti
időre 1. SZ. J. Vitte: Egy kegyvesztett visszaemlékezései.
Gondolat Kiadó. Bp. 1964. 363. sköv. old., a törvényre:
"Végső eredményében a tervezet arra szorítkozik, hogy
erőszakkal szétrombolja a faluközösséget és bevezesse a
kétes jellegű paraszti magánföldtulajdont." /I.m. 637.
old./
- 23 Lengyel József: Visegrádi utca. Szépirodalmi Kiadó. Bp.
1962. 210. old. Idézi és értékeli a helyzetet Liptai
Ervin: A Magyar Tanácsköztársaság. Kossuth Kiadó. 3. jav.
kiadás. Bp. 1973. 191. sköv. old.
- 24 Lenin Összes Művei. 41. köt. 238-239. old.
- 25 Hajdu i.m. 234-235. old.
- 26 Kozma Pál: A tulajdon fogalma megközelítésének problémája.
Acta fac. pol.-iur. Univ. sc. Bud. de R. Eötvös nom. T. XVI.
ELTE kiadás. Bp. 1974. 31-41. old.; Kozma Pál: Tulajdon
és gazdasági mechanizmus. Bp. 1971.
- 27 Engels levele Konrad Schmidthez. 1890. okt. 27. Marx-En-
gels Művei. 37. köt. 480. old.
- 28 Varga Jenő: A proletárdiktatura gazdaságpolitikájának
problémái. In: Varga Jenő: A proletárdiktatura gazdaság-
politikája. Válogatott írások 1912-1922. Kossuth Kiadó.
Bp. 1976. 229-230. old.
- 29 Varga i.m. 207. old.
- 30 "... azok a feltételek, amelyek között meghatározott ter-
melőerőket alkalmazni lehet, egy meghatározott társadalmi
osztály uralmának feltételei, amelynek szociális tulajdo-
nából eredő hatalma a mindenkori államformában ölt gya-
korlati-idealisztikus kifejezést, és ezért minden forra-

dalmi harc egy addig uralkodó osztály ellen irányul; ...e kommunista tudat tömeges létrehozásához és magának a dolognak a keresztülviteléhez egyaránt az emberek tömeges megváltozása szükséges ..." Marx-Engels Művei. 3.köt. 39. old.

- 31 Kun i.m. 247., 390. old.
- 32 Eörsi i.m. 247-248. old.
- 33 Varga i.m. 207. old.
- 34 Marx-Engels Művei. 8. köt. 105. old.

CSIZMADIA ANDOR

Szociálpolitikai törekvések a Magyar Tanácsköztársaságban

A szociálpolitika a burzsoá társadalom eszköze volt a XIX. században egyre jobban fellépő szociális feszültségek levezetésére, ennek során az osztályharc elaltatására. Ezért adja Engels már 1887-ben azt a figyelmeztetést, hogy a munkásság ne higgyen a burzsoá szociálpolitikának: "... amíg a tőkés termelési mód fennáll, - írja - addig balgaság, ha valaki a lakáskérdést, vagy akármilyen más, a munkások sorsát érintő társadalmi kérdést külön-külön akar megoldani. A megoldás: a tőkés termelési mód megszüntetése, az összes létfenntartási és munkaeszközök kicseréltetése maga a munkásosztály által".¹

A szociálpolitika azonban nemcsak az osztályharc elaltatásának terméke. A szociálpolitika egyuttal a munkásság osztályharcának eredménye, akik munkájuk ellenében jobb megélhetést, életkörülményeik megjavítását követelték. Egyrészt tehát, az osztályharc elaltatása, másrészt pedig éppen az osztályharc eredményei vezették a tőkés államokat a szociálpolitika, majd annak végrehajtásaképpen a szociális gondoskodás kisebb, vagy nagyobb mértékű megvalósítására. Mindezt anélkül végezték, hogy a kizsákmányolás felszámolása irányában egy lépést is tettek volna, sőt éppen a tőkés rendszer és a tőkés állam fenntartása érdekében folyt a szociálpolitika.

Magyarországon a kapitalista termelés dualizmuskori fel-
lendülése teremtette meg a szociálpolitikát, s nyomában a szociális gondoskodást, de a magyarországi kapitalizmus gyengeségével együttjárt a szociálpolitika fejlettlensége is. Miután a szegények községi és társadalmi segélyezése, a szegényházak és árvaházak csekély száma a szociális kérdések tüneti

megoldását sem kísérelhették meg, a század végén a munkás-ság akkori képviselője, az 1890. decemberében megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiadott elvi nyilatkozatában követelte a mélyreható és becsületes munkásvédelmi törvényhozást.² 1891-ben - az iparban a vasárnapi munkaszünet bevezetése mellett - szerény lépést tettek a kötelező ipari betegségi biztosítás bevezetése felé. Mint másfél évtized után maga a kormány is bevallotta, ez a biztosítás nem vált be. Ezért 1907-ben új törvényt hoztak az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség, s most már baleset eseteire is kiterjedő kötelező biztosításáról.³ Hogy azonban ez milyen mélységű volt, mutatja, hogy míg Németországban az első világháború kitörésének évében a betegbiztosítás a lakosság 20 %-ára terjedt ki, addig Magyarországon a baleset-és betegbiztosítás is csak a lakosság mintegy 6 %-át fogta át.⁴ A nyugati burzsoá államokban bevezetett szociálpolitikai intézkedések /munkabér, munkaidő, munkavédelem, stb./ Magyarországon még ilyen szinten sem voltak a dualizmus idején megtalálhatók.

Ilyen előzmények után szükségszerű volt, hogy 1918-ban a polgári demokratikus forradalom állama, a "Magyar Népköztársaság" mindjárt megalakulása után még forradalmi lendületével egy intenzív szociálpolitika és szociális gondoskodás kiépítésén fáradozzon. A kormány szociális programjának előrevitele érdekében az 1918. IV. néptörvény rendelkezett egy Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium felállításáról. Igaz, hogy már a letűnt reakciós rendszer véghónapjaiban is elhatá-

rozták egy népjóléti minisztérium felállítását, s Batthyány Tivadar személyében a miniszteri állást be is töltötték, azonban - mint később ő maga is beismerte - a szervezésnél nem jutott előbbre, s minisztériumában soha érdemleges munkát nem végeztek.⁵

A Népköztársaság kormánya sem jutott sokkal előbbre. Már a törvényjavaslaton annyi változtatást hajtottak végre, hogy a minisztertanács véglegesen csak 1919. január 18-án fogadta el. Két miniszter: Kunfi Zsigmond, majd Peidl Gyula is volt a minisztérium élén, de a törvény végrehajtásáról szóló végrehajtási rendelet /6625/1918.ME./ a hatáskörök megállapításának vitáján túl alig jutott.⁶

Mégis találkozunk a polgári demokratikus forradalom alatt néhány jelentős munkaügyi rendelkezéssel. Ezeket azonban nem a munkaügyi, hanem a kereskedelemügyi és a honvédelmi minisztérium és a miniszterelnökség hozták. Valóban a dualizmus időszakához képest a polgári demokratikus forradalom idején a dolgozók érdekét szolgáló és a jogfejlődés szempontjából is haladó irányú intézkedések jöttek kétre. A frontról hazaözönlő katonák foglalkoztatására munkásotthonokat állítottak fel /28644/1918.H.M.r./, s így igyekeztek a munkaközvetítés megszervezésével a katonák hazatérésével fellépő munkanélküliségen enyhíteni /4/1918.MB.r./. Bizonyos feltételek mellett kimondták a munkaadók visszafogadási kötelezettségét. Történt rendelkezés a háborúból visszatértek munkabérének felemeléséről is. Lépésekkel találkozunk üzemek szénhiány miatt leállása miatt munkanélkülivé vált munkanélküliek segélyezése érde-

kében. A munkaügyi viták elbírálására felállított munkaügyi bíróságok egyrészt, másrészt a mindenütt tevékenykedő munkástanácsok ellensúlyozására alapított üzemi választmányok mutatták a szociálpolitikai intézkedések széles körét.⁷ A nép forradalmi lendülete azonban tuljutott a polgári demokratikus köztársaság célkitűzésein. Az egyre forradalmasodó dolgozók a hatalom teljességének megszerzésére irányuló törekvése március 21-én a proletárdiktatura, a Magyar Tanácsköztársaság kiáltásához vezetett.

A szocialista állam a kizsákmányolás felszámolására törekedett, így valójában egész tevékenysége szociális lett. Hogy mégis az állam egész szociális jellegű politikáján kívül lehet külön is beszélni a Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikájáról, annak oka, hogy egyrészt a kizsákmányolás felszámolása nem máról holnapra következett be, s a Tanácsköztársaság gondoskodására az előző állam számos gondozásra szoruló elesettje maradt, másrészt a nem teljes értékű dolgozók, ezen kívül a gyermekek és aggok ellátása külön szociálpolitikai intézkedéseket kívánt.

A Tanácsköztársaság szociálpolitikáját az állam alkotmánya, s ezt kiegészítő, részben már megelőző jogszabályai rögzítették. A Tanácsköztársaság alkotmánya Szovjet-Oroszország alkotmánya után elsőnek biztosította polgárai számára a munkához való jogot. A munkához való jog deklarálása nagy jelentőségű lépés volt, mert a munkásság évszázados követelését emelte az állampolgári alapjogok közé.⁸

A munkához való jog gyakorlati megvalósítását a Tanácsköztársaság a munkaviszonyra vonatkozó különböző rendelkezésekkel kívánta szolgálni. Így szabályozta a munkabért, a munkaidőt, a társadalombiztosítást, az öregek ellátását. A proletárállam a munkabért tekintette a jövedelem egyedül törvényes forrásának. Ezért egyik legfontosabb feladata lett a munkabérek megállapítása. A Forradalmi Kormányzótanács már 1919. május 3-án kelt rendeletében fontos elvi megállapítást tett, amikor leszögezte, hogy "mindenkit, aki munkája után él munkásnak tekint, és eltörli azt a megkülönböztetést, amely korábban a tisztviselők és más alkalmazottak között fennállott". Ebből következett, hogy a tisztviselők, köztük a köztisztviselők bérének megállapításánál a munkásokéval azonos elvek érvényesültek. A bérek megállapítását a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 17-i LXIV. FK. rendelete indította el. A Tanácsállam a bérek megállapításánál a szakképzettséget, az elvégzendő munka nehézségi fokát és a munkában eltöltött éveket vette figyelembe. Ezek az elvek tükröződnek a béreket megállapító rendelkezésekben, amelyek először három, majd a helyesebb differenciálás érdekében öt fizetési kategóriát állapítottak meg. Kiemelt fizetésben részesítette a Tanácsköztársaság a specialistáknak minősített nagytudású szakembereket. Figyelemre méltó, hogy a szolgálati évekre beszámították a 17. életév után iskolai, egyetemi tanulással eltöltött éveket is.

A proletárállam bérezése a nők érdekeit is messzemenően figyelembe vette. Sok területen megvalósult a nők javára

az "egyenlő munkáért egyenlő bért" elve. A fizetési kategóriákba való besorolásnál közreműködtek a dolgozók képviselői: az üzemi bizalmiak, az ellenőrző munkástanács tagjai, a szak-szervezetek. A Tanácsköztársaság bérmegállapítása az ipari munkásokon kívül felölelte a mezőgazdasági és értelmiségi dolgozók bérezését is. A munkabérek nagyarányu emelése következett be, amely egyes kategóriáknál a 100 %-ot is elérte. Bár az emelés reális értékét a gazdasági nehézségek /infláció, élelem- és iparcikkhiány/ csökkentették, tény, hogy a Tanácsköztársaság megdöntése után az ellenforradalom a közbejött nagyobb arányu infláció mellett is a munkabéreket ezonnal leszállította. A Tanácsköztársaságban a korábbi bérekhez viszonyítva emelkedtek a mezőgazdasági munkások /napszamosok/ bérei is. Az 1918. évi nyári 5-6 koronás napibérekhez képest - az inflációt számításba véve is - számottevő emelkedést jelentett a tanácskormány által a nyári hónapokra megállapított 35-40 korona napibér. Az aratómunkások a learatott gabonából a korábbi 1/11, illetve 1/12 rész helyett általában 1/8 részt kaptak, amelyekhez még 1200 □-öl tengeri-föld és más juttatások is járultak.⁹

A proletárhatalom szociálpolitikája kiterjeszkedett a hadisegélyekre is. Az előbb fizetett alamizsna-jellegű hadisegély helyett tisztességes megélhetést igyekezett biztosítani a Vörös Hadseregbe belépett, a proletárhatalom megvédéséért küzdő dolgozók hozzátartozóinak. Ezért a nem tényleges idejüket szolgáló vöröskatonák a zsoldon felül a családtagoként havonta 100 K. hadisegélyt, valamint eleinte a régi

munkabérüket, később munkabérmegtérítés címén havi 1200 koronát kaptak. Jelentősen emelkedett a tényleges vöröskatonák illetménye is.

A munkabérek emelését követte a napi maximális munkaidő megállapítása, amely a munkásosztály évtizedes követelésének megvalósítása volt. Már az 1919. április 17-én kiadott LXIV. sz. FK. rendelet az ipari munkabérek mellett megállapítja a rendes munkaidőt napi 8, illetve heti 48 órában. Ennél hosszabb munkaidőt csak rendkívüli esetben szabad kívánni 60, illetve 100 %-os pótdíj fizetése mellett.

A munkaügyi viták letárgyalására már a polgári demokratikus államban megszervezték a munkaügyi bíróságokat. Akkor azonban a résztvevő ülnökök részben a munkaadók, s csak részben a munkavállalók közül kerültek ki. A Tanácsköztársaság munkaügyi bíróságának mindkét ülnöke a munkavállalók közül került ki /XXVIII.FK.sz./. Az eljárást meggyorsították, a munkaügyi pereket a legsürgősebben, legkésőbb 15 napon belül le kellett tárgyalni, s a bíróság döntése ellen fellebbevitelnek nem volt helye.¹⁰

A proletárhatalomnak jelentős ujitása volt a munkanélküli segély bevezetése is, A heti pihenőnapok, az ünnepnapok és az évi fizetett szabadság terén is komoly előrehaladás történt. Így például a rendszeres heti pihenőnapokon és az ünnepeken kívül legkevesebb egy heti szabadságidőt állapítottak meg az állandó mezőgazdasági munkások számára, akiknek a Tanácsköztársaság előtt még ünnepnapjuk sem igen volt. A fizetett szabadság intézményének az adott reális értéket,

hogy biztosították az üdülés tárgyi feltételeit, mert köztulajdonba vették a gyógyintézeteket és az üdülőket.¹¹

A proletárhatalom szociálpolitikájának egyik leglényegesebb eredménye a társadalombiztosítás kiterjesztése volt. Emelítettük már, hogy az ipari munkások betegségi és baleseti biztosítása milyen kis körben és milyen csekély szolgáltatásokkal működött. Még az 1907. évi biztosítási törvény is igen kis mértékben szélesítette ki a biztosítottak körét és emelte a biztosítási szolgáltatásokat. Különösen hátrányos helyzetben voltak a mezőgazdasági dolgozók. A földbirtokosok ugyanis mereven elzárkóztak a biztosítási terhek legalább egy részének viselése elől is. Az 1900-ban létrehozott Országos Gazdasági Munkás és Cselédpénztár, vagy mint röviden nevezni szokták, "Cselédpénztár" keretébe tartozó baleseti biztosítás csak önkéntes volt és terhét teljes egészében a munkavállalók viselték. Szolgáltatásai a dolgozók igen kis körének, s azoknak is alig nyújtottak segítséget.

Ilyen előzmények után a tanácskormánynak egyik első, március 29-én kelt XXI. sz. forradalmi kormányzótanácsi rendelete szólt a munkások betegségi és baleseti biztosításáról, a gyermekágyi segélyről, a biztosítási szervekről.¹² A rendelet kimondta, hogy "betegségi és baleseti biztosítás hatálya alatt áll minden munkás /földműves munkás is/". A munkások fogalmát ez a rendelet is meghatározta: "Munkás mindenki, aki köz-, vagy magánszolgálatban munkabér, vagy fizetés fejében dolgozik". A forradalmi kormányzótanácsi rendelet végrehajtása képpen a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság egy áprilisi

3-án kelt rendeletével ¹³ megvalósította a biztosítást a közalkalmazottakra, a szocializált és magánüzemek /üzletek, műhelyek, irodák stb./, a háztartások alkalmazottaira egyaránt. Külön rendelet szabályozta ezután a földmunkás biztosítást is. ¹⁴ A rendelet a biztosítottak körét kiterjesztette valamennyi mezőgazdasági külső és belső munkásra, sőt lehetővé tette a kisgazdák önkéntes biztosítását is. ¹⁵ A Tanácsköztársaság rövid pár hónapja elég volt arra, hogy az egységes biztosítás körébe bevonjanak olyan széles dolgozó rétegeket, mint az ipari munkásoknak a biztosításból eddig kirekesztett részét, a bányászok, a mezőgazdasági munkások, a kisgazdák /önkéntes alapon /, a közalkalmazottak, az óraadó /házi/ tanítók, nevelők, nyelvtanárok, gyermekgondozónők, háztartási alkalmazottak és házfelügyelők széles körét. Ezzel megteremtődött a társadalombiztosítás alapja.

A társadalombiztosítás körének kiterjesztése mellett jelentősen nőttek a szolgáltatások is. A táppénzre való igényjogosultságot az állam a betegség kezdetétől számított 26 hétről /1918. januárja előtt 20 hét volt/ egy évre hosszabbította meg. Lényegesen emelkedett a táppénz kiszámításánál figyelembe vett átlagos napibér összege is. Heti 1,05-4,20 korona járulék fizetése ellenében a táppénz napi 3-12 korona volt, 4 hét után ennél 25 %-kal több, a családfenntartóknak 6 hónapon túli betegség után 5-20 korona járt. A háboru előtt megállapított baleseti pótlékot 100 %-kal emelték. ¹⁶

A proletárdiktatura állama a szülő anyáknak nyújtott szolgáltatásokat is megemelte. Mint új szolgáltatást bevezették,

hogy a biztosított szülő nő részére a terhesség utolsó négy hetére az átlagos napi bér teljes összegében terhességi segélyt, a születést követő nyolc hétre gyermekágyi segélyt folyósítsanak, majd ezt követő 12 hétre szoptatási segélyt állapítottak meg. Még a nem biztosított családtag szülő nő is kapott szülés esetén napi 3 korona gyermekágyi segélyt.

A tanácskormány által megemelt szolgáltatások egyik fajtája volt az is, hogy a táppénzen kívül minden biztosított és hozzátartozója egy évig /a korábbi 26, illetve 20 hét helyett/ ingyenes orvosi kezelésben, gyógyszerellátásban, kórházi, szanatóriumi, gyógyfürdői ápolásban részesülhetett.

Jelentős volt a szolgáltatások emelkedése a balesetek esetén. A baleseti sérülteknek a táppénzt mindaddig folyósították, amíg azok gyógykezelésre szorultak. A baleset miatt teljesen, vagy részben munkaképtelenné váltak részére megállapítandó járadék kiszámításánál alapul szolgáló összeget a korábbinak kétszeresére emelték. Progresszivitást állapítottak meg a tanoncok, a gyakornokok, a be nem fejezett kiképzésű személyek baleseti járadékában, életkoruk emelkedésének megfelelően, míg azelőtt az ilyen balesetet szenvedettek a tanoncok részére megállapított igen csekély járadékot kapták.

A Tanácsköztársaság szociálpolitikájának másik jelentős vívmánya volt az addig legfeljebb közsegélyre utalt aggokról való gondoskodás. A Tanácskormány nem elégedett meg a szociális szolgáltatások emelésével, hanem az egész kérdést átfogóan, gyökeres módon kívánta megoldani és biztosítani minden el-

aggott, vagy munkaképtelen, illetve ellátatlan családtag számára az állami ellátást. A Tanácsköztársaság idején - valószínűleg már az alkotmány előtt - egy rendelettervezet készült. Ez hivatkozik a Forradalmi Kormányzótanács azon XI.sz. rendeletére, amely az állam kötelességévé teszi, hogy eltartsa mindazokat, akik munkaképtelenek, valamint azokat, akik dolgozni akarnak, de munkához jutni nem tudnak. Ennek végrehajtásaképpen a rendelettervezet megállapítja, hogy "mindazok, akik betegség, baleset, rokkantság vagy aggkor következtében munkaképtelenek és a maguk, valamint ellátásukra utalt családtagjaik fenntartására szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkeznek, a Tanácsköztársaságtól kapják ellátásukat".¹⁷

A tervezet szerint a betegség, szülés és baleset következtében beálló munkaképtelenség esetében ugyanaz az ellátás jár, mint amelyet ily okból származó munkaképtelenség esetében a munkásbiztosítás szolgáltat. A táppénz és baleseti járadék kiszámítása a segélyezésre jogosultak eddigi jövedelme alapján történt. A tervezet azt is tartalmazta, hogy a rokkantság okozta munkaképtelenség esetében kijáró ellátás azonos azzal, amit baleseti munkaképtelenség esetében kell adni. Ez az összeg mindaddig fizetendő, míg az illető munkára teljesen képtelen, legfeljebb azonban 60 éves koráig, amikor az aggkor ellátása kezdődik.

Az aggkor által okozott munkaképtelenség esetében havi segélyt fizetnek. Az aggkori ellátást az igényelheti, aki életének 60. évét betöltötte és saját jövedelméből magát, vagy eltartásra szoruló családtagjait eltartani nem képes. /2.§./

A Tanácsköztársaság kormánya gondoskodott a rendelettervezet közzétételéről, az előkészületek is megtörténtek, de az átfogó jelentőségű rendelet kihirdetése már elmaradt.

A szociálpolitikai intézkedések közé tartozott a gyermek védelme. A gyermekvédelem keretében találkozunk azzal a rendelkezéssel, amely kinyilvánította, hogy a Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem ismer. Mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermekeket megilletik /pl. névviselés, tartás, családi pótlék stb./, csorbitatlanul kiterjednek azokra a gyermekekre is, akik házasságon kívül születtek.

Az állam a gyermekvédelmet az anya- és csecsemővédelemmel kezdte. Már láttuk, hogy a társadalombiztosítás keretében messzemenően gondoskodtak a terhes és szoptató anyák megélhetésének biztosításáról. Ezen túlmenően felvilágosították a fiatal anyákat a helyes csecsemőápolásról, segítségükre voltak a csecsemő kelengye megszerzésénél és a csecsemővédelem fejlesztése érdekében széleskörű védőhálózatok kiépítését, csecsemőkórház felállítását tervezték.

Az iskolás gyermekek védelmére gyermekvédő gyámokat alkalmaztak az iskolákban. A gyámnak az volt a feladata, hogy kapcsolatban legyen a szülőkkel, az iskolaorvossal, figyelemmel kísérje a gyermekek testi és lelki fejlődését, idejében gondoskodjék megfelelő intézkedésekről, ha rendellenességet tapasztal a gyermekek fejlődésében. A gyámok résztvesznek a tantestület életében, tevékenységében. Minkájukat az Országos

Iskolai Gyermekvédelmi Központ irányította. Az iskolai gyermekvédelem segítésére gyermekotthonokat, pedagógiai, gyermeklélektani laboratóriumokat hoztak létre.

A gyermekek egészségügyi ellátására is külön szervek álltak rendelkezésre. Ilyen volt az iskolaorvosi hálózat, míg a beteg gyermekek gyógyításával erdei, és kerti napköziotthonok, szanatórium - iskolák, külön gyermekotthonok foglalkoztak. A proletárállam meg akarta szüntetni a családokhoz kihelyezett "elhagyott gyermekek" elhagyatottságát, s valamennyit nevelő intézetben elhelyezni. Mivel ez egyszerre nem volt megvalósítható, egyelőre felemelték a tartásdíjat, szigorították az ellenőrzést és a kihelyezett gyermekek részére nagyobb községekben napköziotthonokat állítottak fel. Végül a Gyermeküdültetési Hivatal gondoskodott, hogy a gyermekek az ország legszebb helyein nyaralhassanak.¹⁸

A szociálpolitikai eredmények között kell megemlékeznünk a Tanácsköztársaság lakáspolitikájáról. A proletárkormány célja az volt, hogy a dolgozókat jó lakáshoz juttassa. A Forradalmi Kormányzótanács XV/b.sz. rendelete már március 26-án központi lakásbizottságot szervezett, mely rendelkezett minden lakás felett. Ez a rendelet kimondta, hogy "minden felnőtt elvileg egy szoba illet, egy család elvileg három szobánál nagyobb lakást nem kaphat".¹⁹ 30000 proletárcsalád jutott így lakáshoz. De 5000 család butorhoz is, mert az igénybevétel kiterjedt a "nélkülözhető fölös számú oly butorra is, amelyek a mindennapi élethez szükségesek."

Az osztályelvek érvényesültek a Forradalmi Kormányzótanács egyéb lakásügyi intézkedéseiben: csökkentették a kisebb lakások bérét, mentesítették a hadviseltek a felszaporodott házbérhátralék terhe alól, s az állandó mezőgazdasági munkások lakáshelyzetének megjavítása érdekében előírták, hogy a gazdaságok rövid időn belül kötelesek minden család számára külön lakásról, de legalább is külön szobáról gondoskodni. Mindezekon túlmenően maga az állam is hozzáfogott új lakások építéséhez.²⁰

Mint már a fentiekből is láttuk: a burzsoá állam hevenyészett és a dolgozók kis körét magában foglaló szociális gondoskodását a Magyar Tanácsköztársaságban átfogó, rendszeres szociálpolitikai tevékenység váltotta fel. A munkának és a munkabérnek megállapítása az állami feladatok központi kérdésévé tétele szükségszerűen maga után vonta a szociálpolitikai ügyek egységes irányítását. Már a március 21-én megalakult kormányban létesült munkaügyi és népjóléti népbiztosság,²¹ amely később a május 19-én megalakult Nép gazdasági Tanács keretében működött.²² A Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság eredeti hatáskörét jelentősen kibővítette a Forradalmi Kormányzótanács május 20-i rendelete /CI.rendelet/, mely az összes gyermekvédelmi és közsegélyezési ügyeket és az e célra szolgáló intézeteket, alapokat, alapítványokat és egyéb intézményeket a belügyi népbiztosságtól ide utalta át.

E szervezeten az alkotmány változtatott, mely egyrészt felállította a népjóléti és közegészségügyi népbiztosságot

és a gyermekvédelem, valamint a hadigondozás ügyeit ennek hatáskörébe utalta, másrészt fenntartotta a Népgazdasági Tanács keretében a munkaügyi népbiztosságot, melynek hatáskörében a munkaszabályozással kapcsolatos ügyek maradtak.²³

A Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság július 15-én rendelettel intézkedett²⁴ a Gyermekvédelmi Szaktanács felállításáról. Az alkohol elleni küzdelemben a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság véleményező szerve az április 29-én felállított Alkoholelles Tanács volt /16.MNN.rendelet/. A népbiztosságnak alárendelten működött a munkásbiztosítás egységesített szerve, az Országos Munkásbiztosító Pénztár. Megszüntek, illetve beolvadtak a vállalati, a dohánygyári, a magánegyesületi pénztárak, a vasuti és hajózási vállalatok betegsegélyező pénztárai is. A Forradalmi Kormányzótanács részben megszüntette, részben a Munkásbiztosító Pénztár hálózatába vonta be a bányászokra nézve hátrányos feltétellel dolgozó, őket helyhez /vállalathoz/ kötő bányatársuladákat. Csak részben és ideiglenesen maradt fenn az Országos Gazdasági Munkáspénztár. Mindezek a szervek az alájuk rendelt vidéki fiókokkal és nem utolsó sorban a helyi tanácsok megfelelő intézményeivel egy új szocialista szociális gondoskodás szervezeti körvonalait bontották ki.

A Tanácsköztársaság szociálpolitikájának fejlődését, részben változását dokumentálja a június 23-i alkotmánnyal történt rendelkezés és a munkaügyi és a népjóléti népbiztosságok elválasztása. A munkaügyi népbiztosság megmaradása a Népgazdasági Tanács keretében a szocialista állam gazdasági

alapjait, a mindenkire vonatkozó munkajogi viszonyokat rögzíti. A Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság preventív és kuratív tevékenységét a dolgozók egy-egy rétegére terjeszti, elsősorban azokra, akik éppen koruk, egészségi állapotuk, vagy más körülményeik folytán az általános munkaügyi szabályozáson tulmenően gondoskodásra szorulnak. Ezekre terjedt ki a Tanácsköztársaság népjóléti szociálpolitikája.

JEGYZETEK

- 1 Engels, A lakáskérdéshez. Marx-Engels, Válogatott művek. 1. köt. Bp., 1949. 592. 1.
- 2 A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2. köt. Bp., 1954. 41. 1.
- 3 Az első kísérletekre I. A. Csizmadia, "Sozialpolitische Tendenzen in der Regelung des Arbeitsverhältnisse in Ungarn", a Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa /1848-1944/ c. kötetben. Hg. A. Csizmadia und K. Kovács. Bp., 1970. 347-368. p.
- 4 Weltner Jakab, A háború és a szociálpolitika. Szocializmus, 1914. augusztus - 1915. május 1. 10-12. sz. 481. 1.
- 5 Batthyány Tivadar, Népjóléti Minisztérium. Bp., 1918.
- 6 Schönwald Pál, A magyarországi 1918-1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp., 1969. 152. 1.
- 7 Mindezeket összefoglalja Schönwald i.m. 269-297. 1.
- 8 Trócsányi László, Munkajog. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp., 1959. 325. 1.
- 9 Petrák Katalin-Milei György, A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Nemzeti Könyvtár. Gondolat. Bp., 1959. /a továbbiakban: Szociálpolitika/ XVIII-XIX. 1.
- 10 A munkaügyi bíróságok kritikája. Földes István, A magánalkalmazottak jogviszonyainak újabb szabályozása. Proletárjog, 1919. 9-10. sz. 67. 1., v.ö. Weltner Andor, A Magyar Tanácsköztársaság munkajoga, "A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" kötetben. Szerk.: Sarlós Márton, Bp., 1959. 264-266. 1.
- 11 FK. LXIII. r. Szociálpolitika 62-64. 1.
- 12 Szociálpolitika 30-33. 1.

- 13 3. MNN. sz. r. Szociálpolitika. 34-39. l.
- 14 1919. május 24. 39. MNN. sz. r. Szociálpolitika 42-45. l.
- 15 Szociálpolitika 55-58. l., 56. MNN. sz. r. 1919. június 24.
- 16 Hajdu Tibor, A Magyarországi Tanácsköztársaság. Bp. 1969. 393. l.
- 17 1. §. Szociálpolitika 154. l.
- 18 A gyermekvédelemre Hajdu i.m. 397. l., Szociálpolitika 114-141. l.
- 19 7. §. Szociálpolitika 94. l.
- 20 A lakáspolitikára 1. Szociálpolitika 90-114. l.
- 21 Budapesti Közlöny, 1919. március 24-i 69. szám.
- 22 Tanácsköztársaság, 1919. május 20-i 47. szám.
- 23 V.ö. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp. 1959. 61-62. l.
- 24 65. sz. NKM. r. Szociálpolitika 138-139. l.

NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN

A nők jogi helyzetének alakulása az 1918/19-es forradalmak
idején

I.

Az öszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság jogalkotásának vizsgálata a nők jogi helyzetének alakulása szempontjából is gyümölcsöző. A nem egészen egy év mintegy történelmi számadása volt a magyar progresszív és konzervatív nőmozgalmi irányzatoknak, a két forradalom jogalkotásának eredményei negatív értelemben determinálták az ellenforradalmi rendszer nőemancipációs politikáját. Az ellenforradalmi rendszer első évében sor került ugyanis a forradalmi vívmányok maradéktalan felszámolására e téren is, ahogyan arról az 1920. évi 25. tc. - az első numerus clausus törvény - elemzése a jogtörténet kutatóját minden kétséget kizáróan győzi meg. 1918. ősze a magyar nőmozgalom már szervezetileg és programjában egyaránt kialakult, egymással együttműködő és konfrontáló irányzatait készen találta. A három nagy nőmozgalmi irány, a polgári radikális feminista, a szociáldemokrata és keresztényszocialista a polgári demokratikus forradalom idején vezető szerepet vivő pártokhoz szervesen kapcsolódott. - E nőmozgalmi irányzatok programjának ismerete teszi érthetővé az 1918-as és 1919-es jogalkotásnak a nők jogi helyzetét érintő rendelkezéseit.

A polgári radikális feminista mozgalom a századelő polgári társadalmában nagy jelentőségű radikális mozgalomhoz csatlakozva fejti ki tevékenységét. A radikális mozgalom, később az Országos Radikális Párt, a polgári demokratikus forradalom előkészítésében és az 1918-19-es forradalmak

idején is fontos szerepet játszott.

A Károlyi-kormány tagjait adó három politikai párt között /szociáldemokrata, polgári radikális, 48-as függetlenségi/ a polgári radikálisok létszámában, belső egység és szervezettség szempontjából a leggyengébb, programjuk elvi tartalmi kidolgozottságát tekintve legerősebbek voltak¹.

A polgári radikalizmus belső megosztottsága ellenére a haladás jogi biztosítékait, a polgári demokrácia jelentős reformjait programjába vette, azokért küzdött a századforduló óta. Nézetei kikristályosodásában nagy szerepe volt a "Husza-dik Század" körül kialakult tudományos és politikai elit élénk publikációs tevékenységének. A Társadalomtudományi Társaság, amely 1901-től 1910-ig - a radikális párt megalakulásáig - legjelentősebb szervezője volt a mozgalomnak, tagságában igen heterogén volt. Tagságának soraiban szociáldemokrata és liberális álláspontu tag egyaránt található, a vezetők azonban a radikális beállítottságu Jászi Oszkár körül tömörült értelmiségiek. Az 1905-ös év politikai eseményei a júliusi vezetőségválasztás során a társaságból a radikális szárny /Pikler és Jászi vezetésével/ és a mérsékeltek /Gratz, Hege-düs vezetésével/ szétválasztásához, majd az utóbbiak kilépéséhez vezetett. A továbbiakban a radikálisok dolgozták ki azt a programot, amely az 1918-as polgári demokratikus forradalom politikai koncepciójának fő meghatározója lesz. A legerőteljesebb küzdelem az általános választójogért folyt, ez volt az a pont, ahol a radikális feminizmus egyéb program és akcióegység mellett legerősebben kapcsolódott a mozgalomhoz.

Az 1904-ben alakult feminista egyesület két alkotóeleme: a legnépesebb női értelmiségi réteg, a tanítónők, a polgári iskolai tanárnők, illetve az érettségizett, vagy kereskedelmi iskolát végzett tisztviselők. Adott tehát a két fő emancipációs terület, amelyre figyelmük összpontosult: a nők művelődési jogai /beleértve a magasabb szintű szakképesítésért, az egyetemi képzésért folyó harcot/, valamint a munkajogok. Be-kapcsolódik azonban a radikális mozgalom szélesebbkörű reform-törekvéseibe is. A leányanyák és a törvénytelen gyermekek társadalmi helyzetének javításáért éppúgy harcot hirdet, mint a családi életre rombolóan ható alkoholizmus ellen. A koedukációs követelését, a gyermek- és anyavédelmet - utóbbi cél érdekében országos szervezetet épít ki - ugyancsak feladatkörébe vonja. - 1905. után a feminista mozgalom célkitűzései között egyre nagyobb súlyt kap a nők választójogáért folyó harc. A Nő és a Társadalom, majd laputódja, "A Nő" hasábjain egymást érik azok a cikkek, amelyek mind a külföldi nőmozgalom elért eredményeit, mind pedig azokat a konkrét feladatokat tárgyalják, amelyek a feminista mozgalomra várnak. Az Országos Választójogi Ligához kapcsolódva kérvényekkel, felvonulásokkal, tömeggyűlések rendezésével küzd a polgári demokratikus jogok között elsődleges fontosságúnak ítélt választójogért. A politikai jogokra koncentrálnak Bedy Schwimmer Rózának - a feminista mozgalom egyik vezéralakjának a polgári radikalizmussal szemben megfogalmazott követelmény-rendszere.² E szerint az európai államok legtöbb politikai pártja művelődést, munkát, hivatási területeket ígér, sőt politikai befolyásokkal kecsegteti

a nőket, komoly eredmény azonban nem született a finn és norvég radikális-liberális pártok kormányra kerülését kísérő intézkedéseken kívül. /Ezekben az államokban a nők a század első évtizedében korlátozott választójogot kaptak - Sz.K./ - A szociáldemokrata mozgalommal szemben ugyanazt a vádat fogalmazza meg - fűzzük hozzá: jogosabban, mint a német polgári nőmozgalmak a német szociáldemokráciával szemben -, hogy t.i. tagadják az elkülönült női érdekek létét, s a nőmozgalmat csak mint a proletáriátus harcát segítő, vagy akadályozó mozgalmat értékelik. "A működés, a munkaforrások éppen olyan kevésbé egyenlően elzártak, vagy egyenlően nyitottak egy-egy osztály férfiai és nője előtt" - úgy véljük e rövid eszmefuttatás a proletár és polgári nőmozgalom egyik sarkalatos ellentétét világítja meg.

A koalíciós kormányzat idején - 1907-1909. között - a feminista mozgalom kétfrontos harcra kényszerült. Szembefordult a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségében vezető szerepet játszó arisztokrata nőkkel, másfelől a szociáldemokrata mozgalommal - mindkettőnek a női választójog terén tanúsított megalkuvó álláspontja miatt. A magyar nőmozgalmi irányok közül a feminista mozgalom rendelkezett a legjelentősebb nemzetközi kapcsolatokkal, ami a világháborút közvetlen megelőzően és a háború idején lehetővé tette, hogy a békeharc terén kimagasló szerepet vigyen.³ Ezt mind Károlyi Mihály leveleiből, mind pedig a magyarországi békemozgalmat bemutató legújabb tudományos publikációkból láthatjuk. Vezetőjének Bedy Schwimmer Rózának politikai súlyát mutatja, hogy az őszirózsás forradalom idején

rövid ideig a béketárgyalások miatt kiemelt jelentőségű genfi magyar követség vezetője volt. A feministák békeharcos tevékenységét méltatva joggal állapítja meg történelmi irodalmunk, hogy jobban megtalálta helyét az imperialista háborúval szemben, mint a szociáldemokrata nőmozgalom.⁴ A mozgalom programja ugyan magában foglalta az egész magyar nőtársadalom művelődési-, munka- és szociális, valamint politikai jogaiért folyó harcot, ebben a harcban azonban csak egy szűkebbkörű polgári értelmiségi réteget tudott mozgósítani, s így tevékenységének fő iránya a választójogért és a nők művelődési jogaiért folyó harc. - A feministák sajtója az őszirózsás forradalom idején a forradalom programja mellett, annak tágabb értelmében - tehát a baloldali radikálisok által meghatározott körben szólal meg: "Kijelentjük: nekünk sem kell olyan demokrácia, ahol a politikai jogokkal együtt nem jár a gazdasági igazságosság, a gyengék védelme, az emberi test épiségének tisztelete, a művelődés egyforma lehetősége mindenki számára."⁵ - A Tanácsköztársaság idején a feminista mozgalom kénytelen eltávozni a politikai küzdőtérrel. Vágó Béla belügyi népbiztos ismételten sürgette az egyesület "önkéntes" feloszlását. A tanácskormány ugyan nem folyamodott erőszakhoz, a nemzetközi tekintélynek örvendő egyesületet a betiltástól megkímélte, gyűléseit azonban nem engedélyezte, lapját pedig betiltotta. Kétségtelen, hogy ez a türelmetlen magatartás is hozzájárult ahhoz, hogy a diktatura bukása után a feminista vezetők a diktatura erőszakos módszereit elítélték. Az ellenforradalmi rendszerben Bedy Schwimmer Róza a "kommunista-

ség" vádjával terhelten emigrálni kényszerült, s a fehérterror megtorló rendelkezéseivel szemben a progresszív polgári mozgalom nemzetközi fórumain fellépett, s a terror áldozatai érdekében akciókat kezdeményezett.⁶ - Maga a mozgalom a Horthy korszakban vegetálásra kényszerült, s csak a nyílt fasizmus időszakában nyult ismét fegyverhez. Akkori vezetője a fasizmus áldozatává vált.

A felszabadulás utáni tudományos irodalmunk sokoldaluan tisztázta a szociáldemokrata párt tevékenységét, a pártban bekövetkező hanyatlási tüneteket, a párton belüli csoportosulások politikai szerepét. - Ugyanez vonatkozik a párthoz csatlakozó nőmunkásmozgalomra is, azzal a megszorítással, hogy a nőmunkásmozgalom történetének általános bemutatásán kívül csupán a munkásnők munka- és szociális jogaiért folytatott harcát dolgozta föl tudományos monográfia. A nemzetközi kapcsolatok különösen érdekes problémája éppenugy, mint a mozgalomnak reagálása a kor nagy eseményeire - még szerzőre vár.

A szociáldemokrata párt 1903-ban összehívott X. kongresszusa a munkásmozgalom fellendülése idején ült össze. A kongresszus 282 szervezet 349 küldöttének részvételével ülészik. Legfontosabb napirendi pontja a párt programjának elfogadása. A tervezet kidolgozásához a német szociáldemokrata párt 1891-es erfurti programját vették alapul. A politikai követelések között első helyen áll az általános, egyenlő és titkos választójog. Hangsúlyozza az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadságot, az országban élő minden nemzet teljes jogegyen-

lőséget.⁷

Az akkor már erőteljes szervezkedésben lévő konzervatív irányzat /katholikus néppárt, keresztényszocialista mozgalom/ harcos megnyilatkozásait ismerve, s azt a támogatást, amelyet az egyházi hierarchiától élveztek - feltétlenül jelentős, s a nők széles tömegeinek elmaradottsága miatt a nőmozgalom szempontjából kiemelkedő fontossága a programnak az a része, amely az általános és ingyenes iskolai oktatást, az egyházak állami támogatásának megvonását, a felekezeti iskolák megszüntetését, a vallás magánüggé nyilvánítását követeli. - A programnak témánk szempontjából különös jelentős része a szociális és munkajogi célkitűzéseket tartalmazó követeléseit. A nyolcórás munkanap bevezetése, a vásárlási utalványokkal való fizetés megtiltása, a munkásbiztosítás fejlesztése, a 14 éven aluli gyermekek foglalkoztatásának eltiltása, a nőmunkások védelme - mind olyan követelések, amelyek az 1918/19-es forradalmak előtt csak töredékesen valósultak meg, s mintegy munkaprogramot ad a forradalmi jogalkotásnak is.

A program állást foglal a nők társadalmi egyenjogúsága mellett, ahogyan azt a szociáldemokrata nőmozgalom története mutatja, a párt vezetése nem volt mentes attól a szemlélettől, amely a nőmozgalmat, s nem csupán a "hölgymozgalomnak" bélyegzett feminizmust, hanem a munkásnőmozgalmat is - leki-csinylő, vele szemben értetlen és szűkmarku bánásmódot tükröz. Ugy véljük, joggal szólt Schwimmer Róza a szociáldemokraták elzárkózásáról, amikor a nagyon művelt és a magyar tudománytörténetben is jelentős szerepet játszó filozófus,

Rudas László is a két nőmozgalmat nem összetartó, hanem szétválasztó jellemzőket emeli ki - s hozzáfűzhetjük, bizalmatlansággal fordul a polgári feminista nőmozgalom felé: "A polgári nőmozgalom már eleve elágazik a proletárok mozgalmától. A polgári nőnek küzdenie kell, hogy előtte megnyíljon minden magasabb pálya, mert csak erre törekszik. De nekünk, proletárnőknek ez nem lehet célunk. Mi már egy évszázad óta dolgozunk együtt a férfi proletárokkal, reggeltől estig a gyárakban... Igy aztán számunkra nincs nőmozgalom, nincs semmiféle külön mozgalom, csak egyetlen mozgalom, a proletárok mozgalma, a szocializmus. A polgári nő egyenjogu akar lenni a férfival. Az is lesz bizonyára. De csak a polgári férfival. Mihelyt elérte célját, mihelyt ott fog tartani, ahova vágyai vezérlik, ott fog hagyni bennünket, proletárokat."⁸

A szociáldemokrata párt Magyarországon a nőmunkásmozgalomnak hosszú ideig nem szentelt olyan figyelmet, amelyet az, mint szövetséges megérdemelt volna. A mozgalom sajtója évekig szünetelt, éppen azokban az években - a Munkapárt hatalomra jutásának időszakáról van szó -, amikor a konzervatív politikai irányzatok erősödése miatt szélesebbkörű progresszív összefogásra lett volna szükség. A pangás évei ezért is jelentősek, mert ezzel a nőmunkásmozgalom fejlesztése szempontjából fontos éveket nem használtak ki, s a nőmozgalom háboru alatti virágzása, majd az 1918/19-es forradalmi fordulat egy tudatilag képzetlen és szervezetileg gyenge nőmunkásréteget talált. A sommás elmarasztalás azonban még a jelzett időszakra szűkítetten is helytelen lenne. Még ezekben az években

is adódnak pártszervezetek, amelyek a nőmunkások részére tanfolyamokat rendeznek. Amint az a Népszava tudósításából látható, 1911. októberében a budapesti hatodik kerületi pártszervezet által rendezett előadássorozaton a nőket érdeklő fontos témák kerültek programra. Az előadók között szerepel a nőmunkásmozgalom vezetője, Gárdos Mariska, az ugyancsak vezető szerepet vivő Ladányi Szeréne, valamint a szociáldemokrata párt vezetői, mint Garbai Sándor, Buchinger Manó, Farkas István és Weltner Jakab.⁹ A szociáldemokrata nőmozgalom fejletlenségét nem mentheti, legfeljebb magyarázza, hogy a XX. század elején a nemzetközi nőmozgalomban a konzervatív, liberális és radikális irányzatok egyaránt két kiemelkedően jelentős nőemancipációs területen ütköztek össze: a nők munkához való joga /beleértve a kvalifikált munkára képesítő szakoktatás és egyetemi képzés kérdését is/, valamint a női választójog. Sőt a dualizmus másik államában - az ugyancsak kispolgári vezetésű és fejletlen nőmunkásmozgalom - az 1905-1906-os forradalmi fellendülés időszakában sem követeli a nők politikai jogainak biztosítását, azzal a megfontolással, hogy a nők erősen egyházi befolyás alatt álltak. Az aggály jogosnak tűnik, ha Lueger keresztényszocialista mozgalomának tevékenységére gondolunk. A nemzetközi nőmunkásmozgalom élvonalában a század első évtizedében a Clara Zetkin által vezetett német nőmunkásmozgalom került, az ő kezdeményezésére kerül sor az 1904-es amsterdami, majd az 1907-es stuttgarti, s végül a talán legjelentősebb 1910-es koppenhágai szocialista nőinternacionálé kongresszusokra. /Ez utóbbi határozta el ugyanis, hogy

a világ női minden évben nemzetközi nőnap rendezésével is összpontosítják küzdelmüket a teljes egyenjogúság, de különösen a nők politikai jogegyenlőségének kivívása érdekében./

A nőinternacionálé története, mint a jelenlegi német demokratikus történet-tudomány egyik kiemelt témája azért is említésre méltó, mert a szocialista nőinternacionálé jogelődje a Komintern szervezetéhez tartozó Kommunista Nőinternacionálénak. A szocialista nőinternacionálé sajtóorgánuma a Clara Zetkin által szerkesztett Gleichheit, melynek állandó tudósítói között a magyar szociáldemokrata nőmozgalom egyik vezető személyisége: Buchinger Szerén nevét is olvashatjuk. Megjegyzendő, hogy a Komintern nemzetközi sajtóorgánumának, a Kommunistiche Fraueninternationalenak kiadása idején már a magyar tudósító a fehérterror üldöztetései miatt nem kapcsolódott be a sajtóorgánum tevékenységébe. A nők politikai nevelésére és szervezésére, mint a politikai és művelődési jogokért vívott harc előfeltételére, a baloldali radikális mozgalmából a Kommunista Pártba kerülő szűkkörű elit gondolt csupán. Példaként említhető a magyar kommunista nőmozgalom kiemelkedő alakja, Dénes Zsófia, aki a háboru éveiben a kor kimagasló művész-egyéniségeit állította csatasorba a női választójog mellett. Ady Endrével, Kernstock Károllyal, Bartók Bélával készített interjuja jól mutatja, hogy a kor haladó művészei is egyetértettek e fontos polgári demokratikus jogkiterjesztéssel.¹⁰

Dénes Zsófia tollából jelenik meg a Tanácsköztársaság fennállása idején a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában

megjelent könyv: "A nő a kommunista társadalomban". E mű valóságos harci riadó. Nemcsak a kommunista nőket hívja harcba a nőemancipáció legtágabbkörű és legprogresszivebb értelmezésével, hanem a konzervatív táborat is, mert elsőként kapcsolta össze a politikai, egzisztenciális és erkölcsi emancipációt. Dénes Zsófia politikai tisztánlátását dicséri, hogy szimpátiával fordult a polgári radikális feminista mozgalom felé, mert felismerte annak osztály-korlátozottsága mellett is nagy társadalmi jelentőségét.

A magyar nőmozgalom konzervatív szárnyának szerveződése a magyar keresztényszocialista mozgalommal párhuzamosan a századfordulóra tehető. Az irányzat politikai vezetését két egyházi férfi, Giesswein Sándor és Prohászka Ottokár fémjelzi. Míg a háborút megelőzően és idején inkább Giesswein befolyása érvényesült - s a békemozgalom és szociális jótekönyködés terén végzett feladatuk vitathatatlan jelentőségű volt -, a háború utolsó évétől és különösen a Tanácsköztársaság idején, valamint az ellenforradalmi rendszer első éveiben Prohászka vezérsége dominált, s a mozgalom ideológiai jelentősége az ellenforradalmi korszak szellemi irányzatai között kiemelkedő jelentőségűvé válik. A konzervatív irányzat politikai célkitűzései igen mérsékeltek, a nők közéleti politikai jogairól eleve lemondanak, a nő családon belüli szerepét tekintik a mozgalom szempontjából programadónak. A családmentés, jótekönyködés, gyermekvédelem, a nők munkajogainak mérsékelt elismerése inkább a védelem oldaláról, mint az egyenlő harc célkitűzései szempontjából - jellemzik tevékeny-

ségét.

Még a fundamentális emberi jog, a munkához való jog megfogalmazásában is megmutatkozik a szociáldemokrata, illetve a radikális feminizmussal szemben e program szűkkeblősége: "Az egyenlőség a munka terén, más szóval a nő függetlensége gazdasági téren, méltányosnak látszik. Pedig nem az... írja Geötze Sarolta, a mozgalom vezetője 1908-ban.

1918-ban az eddig megosztott konzervatív irányzatokat a forradalom-veszély közös platformra hozta. Az ellenforradalmi erők szervezkedése a magyar nőmozgalmat sem hagyta érintetlenül. A feminista mozgalom jobbszéléről indulók, mint Perczelné Kozma Flóra, összekapcsolódnak a keresztény nőmozgalom képviselőivel és kifejezetten reakciós, a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének elnökségi hölgyeivel. A politika porondjára lép Tormay Cécile író is, aki az ellenforradalmi rendszer keresztény-nemzeti nőmozgalmának vezéralakja. 1918. decemberében - az őszirózsás forradalom politikai polarizációs időszakában - megkezdődik az első antikommunista nőszervezetek megalakítása. Megszületik a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége. A Tanácsköztársaság időszakában e szervezet illegálisba szorul, de vezetői a Tanácsköztársaság bukása után rögtön talpraállnak, ellenforradalmi tömegtüntetést szerveznek már 1919. augusztusának első hetében.

II.

A nők jogi helyzetét hazánkban az öszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság jogalkotása alapvetően megváltoztatta. - Politikai jogok biztosítása előtt a polgári demokratikus forradalom nem térhetett ki. A női választójog legelszántabb ellenzői, a keresztényszocialista politikusok is a kor olyan követelményének tekintették, amely nemcsak hazánkban, hanem Európa számos országában aktuálissá vált. Azokban az országokban, ahol a politikai átalakulás tartósan a polgári demokrácia szintjén állapodott meg, alkotmányban is rögzítették. - A vitás csak a választójog terjedelme lehetett - általános, vagy korlátozott jellege. - A női választójogért folyó küzdelem során mind a dualizmus válságéveiben küzdő polgári radikális, illetve feminista mozgalom törekvései sikertelenek maradtak éppenny, mint a szociáldemokrata párt mozgalma. Egyáltalán a polgári demokratizmus e fundamentális joga a magyar törvényhozásban az 1874-es törvény megalkotása után csak tervezetekig jutott el, s csak a háborút megelőzően, az 1913. évi XIV. tv. került be a magyar Corpus Jurisba. A törvény alapján azonban választásra már nem került sor, mert azt a háboru elodázta. Így a képviselőházban 1918. októberében olyan képviselők ültek, akiket az 1874. évi választójogi törvény alapján választottak. Az 1905-ös Fejérváry kormány által előkészített törvényjavaslat éppenny, mint a koalíciós kabinet belügyminisztere, Andrássy Gyula által előkészített un. plurális választójogi törvényjavaslat erős vagyoni

és művelődési censussal rekeszti ki az ipari és agrárproletariátust, - a női választójogot teljesen mellőzve. De az 1913. évi XIV. tc. alapján elvégzett 1915. évi választási összeírás tanulsága szerint is szavazati joga mindössze a lakosság 8,6 %-ának volt, ami alig néhány százalékkal több, mint az 1874. évi törvény alapján a választók aránya. A magas életkori, vagyoni és értelmiségi censusoknak a célját nyíltan megfogalmazták azok a kormányok, amelyek előkészítették. Andrássy 1908-as javaslata "a magyar nemzet szupremáciájára" s "a társadalmi osztályok békéjére" hivatkozik. Az osztályszemponatoknak a megfogalmazása az 1913-as törvényjavaslat tárgyalása során a főrendiház közjogi bizottságában már új formulát kap, e szerint a "középosztály vezető szerepe" kell, hogy megmaradjon.

A hazai polgári demokratikus forradalom már a győzelmét követő két hét alatt sokat teljesített a polgári progresszió követelményeiből. A belügyminisztérium november első hetében hozzálátott az általános, titkos, nőkre is kiterjedő országos, megyei és községi választójogi tervezet kidolgozásához, amely hamarosan el is készült. Az I. néptörvény a nők választójogát biztosítja, azonban jelentős műveltségi censust alkalmaz. A műveltségi census, a kor művelődési statisztikáját ismerve, a nők - különösen a parasztnők - jelentékeny hányadát fosztotta meg a jogok gyakorlásától. - Az I. törvény ugyanis a férfiaknál 21., a nőknél pedig a 24. életév betöltését igényelte a választói jogosultsághoz. A nőknél életkori magasabb censuson kívül az írni-olvasni tudást is megkövetelték. A

választást 1919. áprilisa tüzték ki, a Tanácsköztársaság hatalomra jutása miatt e választásokra nem került sor, s a történelem adós maradt annak megválaszolásával, hogy a női szavazatok milyen politikai erők mellett nyilvánultak volna meg. Ha a német történelmi analógiát vesszük alapul - s ekkor a német progresszív nőmozgalmak fejlettségét nem hagyhatjuk figyelmen kívül -, Clara Zetkin szavait idézhetjük. Róza Luxemburghoz 1918. november 17-én írott levelében¹² - amelyben egyébként a nők széles tömegeire és nem csupán az elitre ható tömeglap szükségéről is irt- olvashatjuk, hogy a novemberi napokban számos népgyűlésen lépett fel, ellátogatott francia, olasz, román, szerb és orosz hadifogoly-táborokba s népes nőgyűléseken szónokolt. Egy november 16-án Ulmban tartott, nagy tömeget mozgósító nőgyűlésen 17 nőszervezet tagsága - köztük reakciósok is - megjelentek. A résztvevőkről a következőket írja: "A publikum tulnyomóan polgári. Felfogásom ellenére sok mindenben egyetértettünk. De én megtanultam, hogy a pillanatnyi egyetértés a semmivel egyenlő. Sajnos a mi embereink nem sokat tettek azért, hogy a nőket felébresszék és felvilágosítsák, hogy azok a munkásküldöttekre szavazzanak. Rettegek attól, hogy a választási eredmény nyomoruságos lesz..." A Németországban január 19-én megtartott választásokon - jóllehet a választók 54 %-a a nőnemhez tartozott, a 423 képviselő közül mindössze 37 tartozott a női nemhez. A nők között az állampolgári egyenjogúság illúziója széles körben elterjedt, a Weimari Köztársaság centrista szociáldemokrata kormányával szembeni bizalom azonban hamarosan megingott. A kormány a nők

támogatását az 1919. március 28-án kiadott rendelettel há-
lalta meg. E rendelet az un. "kettős keresőket", vagyis azo-
kat a nőket, akiknek a férje állásban volt, munkájukból el-
távolította .

A Magyar Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmányával és
a júniusi alkotmánnyal a jogtörténeti és alkotmányjogi iro-
dalom behatóan foglalkozott. Különösen figyelemreméltó - a
nők jogi helyzetének értékelése során - a választójog terje-
delme és a választás rendszere.¹³ Már az ideiglenes alkot-
mány választójogi rendelkezése a nők választójogi jogosult-
ságát a férfiakéval egyenlősítette. A választás rendszere
pedig az osztályjellegből folyóan a polgárnők jelentékeny
részét mellőzte, a falusi dolgozók körében a nők a férfiak-
hoz hasonlóan a helyi tanácsválasztásokban jutottak elsősor-
ban szerephez.

Az alkotmányjogi irodalomban visszatérő téma a Tanács-
köztársaság alkotmányának vizsgálata az emberi és állampol-
gári jogok szempontjából.¹⁴ Egyértelmű az a felfogás, hogy
az oroszországi szocialista alkotmány hatása mutatható ki
legerősebben - ennek eredményeként könyveli el azt a tényt
is, hogy mindkét alkotmányból kimarad a nők általános joge-
gyenlőségének deklarálása. Aligha tagadható, hogy a nők egyen-
jogúsítása, mint a nem /a *sexus*/ fogalmának az osztály fölé
emelése aligha lett volna összeegyeztethető Rónai Zoltán
igazságügyi népbiztos előadói beszédének megállapításával,
hogy t.i. "a proletárdiktatura... a dolgozók egyoldalú ural-
mának a gondolatán alapszik."

A jogegyenlőség deklarálásának hiánya nem jelenti sem az orosz, sem a magyar korabeli jogfejlődésben a nők hátrányos jogi megkülönböztetését - ha a jogok tényleges gyakorlásának biztosítékáról van szó. A szocialista átalakulás távlatában pedig, az állampolgári jogegyenlőség fogalmának bővüléseként már vitathatatlanul válik a felszabadulás utáni jogfejlődésben. Hozzáfűzhetjük, hogy az emberi és állampolgári jogok szocialista fogalmának kialakulásához és kifinomodásához nagymértékben járult hozzá az a vita, amelyet Lenin és Clara Zetkin a Komminternbe tömörült pártokon belül jelentkező ún. "balos" irányzattal folytattak.

A nők jogi helyzetének javításában vitathatatlanul a munkához való jog, illetőleg a szociálpolitikai törvényhozás terén alkotott legjelentősebbet a forradalmi jogalkotás. - A dualizmus kori szerény jogszabályi rendezés után - az 1891. évi és az 1907-1908-ban alkotott törvényekre gondolhatunk - már a világháború éveiben sürgősség válik a női munkát érintő átfogó szabályozás, illetve a gyermek- és anyavédelem.¹⁵ - A nőmunkásmozgalom éppen ezen a jogi területen volt leghatékonyabb, már 1916-ban előadássorozatot indít "A nő és a háború" címmel, melyben a munkásnőket munkajogaik védelmére szervezi. A csecsemőhalandóság és gyermekek inséges helyzete pedig még a konzervatív körökben is mintegy "nemzetvédelmi" ügyé válik, elég itt utalnunk Apponyi Albert gróf szerepére az országos gyermekvédő hálózat kiépítésében. - Hasonló

célok vezetik a kormányzatot a gyermekágyi szabadság időtartamának, illetőleg a segélyek összegének felemelésében. - Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy a dualizmusban mindvégig az anyaságvédelem és társadalombiztosítás legszerényebb formájában és mértékében sem részesítették az őstermelésben /a mezőgazdaságban/ dolgozó nőket, holott a kenyérkereső nők tulnyomó többsége az ő körükből került ki.

A Tanácsköztársaság jogalkotásának csak néhány intézkedésére és csak felsorolásként szükséges kitérni, minthogy a téma külön tanulmány tárgya. Az 1919. április 17-én kiadott rendelettel a forradalmi kormányzótanács a haladó nőmozgalmak régi követelését, "az egyenlő munkáért egyenlő bér" elvét valószínűsítette meg. Ugyanez a rendelet vezette be a magyar törvényhozásba először a 48 órás munkahetet. A Forradalmi Kormányzótanács a betegség- és balesetbiztosítás terén is új fejlődési perspektívát nyit, a jövő szocialista jogalkotás számára is példát mutatva. Végül a társadalombiztosítást minden dolgozóra és alkalmazottra - ideértve a mezőgazdasági dolgozókat is - kiterjesztette.

Nem az érintett nők széles köre, hanem tartalmának progresszivitása miatt kiemelkedő jelentőségű az 1918-as és 1919-es magyar forradalmak jogalkotása a nők egyetemi és főiskolai tanulmányainak biztosítása terén.¹⁶ A polgári demokratikus rendszer biztosította a nők részére a férfiakkal azonos képzési lehetőséget az 1918. december 7-én, Lovászy Márton minisztersége idején kiadott rendeletével. Néhány nap múltán pedig a polgári radikalizmus és feminista mozgalom régen

vitatott követelménye, a nők magántanári képesítésének ügye került napirendre, egyelőre csak a legnépesebb karon, a budapesti orvóskaron, majd más fakultásokon is. - E kérdés elintézésére azonban csak a Tanácsköztársaság idején került sor. A nők egyetemi egyenjogúsításának megvalósítása, feltételeinek biztosítása a Tanácsköztársaságra várt. A proletárdiktatura felsőoktatási politikájának fő célkitűzése a felsőoktatás demokratizálása volt, vagyis az, hogy az egyetem kapuit megnyissa a dolgozó nép előtt. Ez kettős feladatot jelentett: egyrészt, hogy a munkások, parasztok gyermekei nagyobb létszámban juthassanak az egyetemekre, másrészt, hogy maguk a dolgozók is magasabb képzésben részesülhessenek. Az első témakörben a diákszociális tevékenység, a második témakörben pedig az ún. "munkásegyetemek" felállítása - mintegy utmutatásként tekinthető a felszabadulás utáni egyetemi politikai intézkedések szempontjából.

A nők művelődési egyenjogúságát szimbólumként tekinthetjük, hogy a proletárdiktatura nevezte ki az első női professzort. A Népbiztosság április elején Dienesné Götz Irént bizta meg a budapesti bölcsészkaron az elméleti kémia előadásával. E kinevezés, mint Asbót Oszkár, a bölcsészkar dékánja megállapította: "egészen fölöslegessé tette annak további vitatását, vajon nő lehet-e magántanár." A Népbiztosság az oktatómunka személyi feltételeinek javítása, illetve az asszisztencia számának emelésére törekedett, többszáz oktató kinevezését készítette elő. Az orvoskarra kinevezettek között számos nőt találhatunk, s a bölcsészkarra terve-

zett kinevezések között is igen sok nő szerepelt. A 84 kinevezett között 24 nő volt.

A nők - mai értelemben igen szerény, az akkori felfogás szerint azonban szédületes gyorsaságu egyetemi karrierje -, továbbá a nőhallgatók létszámának a bölcsészkaron és orvoskaron tapasztalható létszámemelkedése mutatja, hogy a két forradalom a női értelmiség utánpótlásának régen megalapozott és nem mesterségesen felszított követelményét teljesítette. Mindössze néhány számadatot említve a nőhallgatók létszámemelkedésére: 1918/19. tanév második felében 1676 főre emelkedett a beiratkozott nőhallgatók száma. A budapesti orvoskaron 769 nőhallgató tanult, a bölcsészkaron 674, a gyógyszerészetin 37. - Ugyanakkor nem kellett attól tartani - az ellenkező jelek ellenére -, hogy a nőhallgatók a jogi fakultást elárastják. A beiratkozott nők száma a jogi karokon és jogakadémiákon 150 fő, a beiratkozott hallgatóknak mindössze 3,54 %-a. - Természetesnek tarthatjuk az alacsony létszámot, hiszen a nők közéleti szerepe a korban még nem volt általánosan elfogadott.

Az említett tények meggyőzően bizonyítják a nők egyetemi egyenjogúsítása terén elért eredményeket. A proletárdiktatura nagyvonalu felsőoktatási politikájának, messzetekintő terveinek valóra váltását csak részben tehette lehetővé a rendelkezésre álló rövid idő.

A Tanácsköztársaság bukása pedig tragikus következményekkel járt, a nők egyetemi egyenjogúsításának ügyét negyedszázadra még az első világháborút megelőző szint alá kényszerítette.

JEGYZETEK

- 1 Mérei Gyula: Az októberi magyarországi forradalom és a polgári pártok. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának közleményei. Bp. 1969. 3. sz. 332-334. old.
- 2 Schwimmer Róza : A magyar radikalizmus feladatai a nőmozgalommal szemben. Oct.H.774. Széchenyi Könyvtár Kézirattát.
- 3 Rosika Schwimmer - World Patriot. 1947. New-York. A rövid életrajz bemutatja Schwimmer Róza nemzetközileg is fontos tevékenységét az első világháború idején. 1914-ben Londonban él, mint az International Women Suffrage Alliance sajtótitkára, vezető szerepet visz az 1915-ös hágai nemzetközi nőkongresszuson, amely létrehozta a Women's International League for Peace and Freedom szervezetét. A szervezet alelnöke.
- 4 Aranyossi Magda: Lázadó Asszonyok. 1963. 91. old.
- 5 Stephani Elza: A köztársaság és a nők. A Nő. 1918. november 25.
- 6 Rosa Schwimmer: Diary Notes. May 15. 1920. to Geneva suf. Congress. - Schwimmer Lloyd Collection of New-York Public Library. Box. A. 157. - Rosa Schwimmer to Lola Lloyd. May 15. 1920. Collection. Box 157. - Rosa Schwimmer to Balch. April 29. 1920. Collection. Box.A.156. from Edith Wynner research notes.
- 7 A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1966. 48-49. old.
- 8 Rudas László: Polgári és proletár nőmozgalom. Nőmunkák: 1906. április 24.
- 9 Népszava, 1911. október 18. Munkásnők oktatása - a hatodik kerületi pártszervezetben. - A szociáldemokrata nőmozgalomnak különösen szociálpolitikai jelentőségét árnyaltan mutatja be Fonó Zsuzsa: A magyarországi szocia-

lista nőmozgalom történetéhez /1895-1918./ c. műve.

- 10 Dénes Zsófia: Ady Endre, Kernstock Károly, Bartók Béla a nők választójogáról. A Nő. 1917. november 15.
- 11 Geötze Sarolta: Modern feminizmus. 1908. 2-7. old.
- 12 Luise Dornemann: Clara Zetkin. Leben und Wirken. Leipzig, 1974. 337.
- 13 Pecze Ferenc: A Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének megválasztása. Jogtörténeti Tanulmányok. III. 1974. 31-32.
- 14 Bihari Ottó: Alkotmány és államszervezet a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogtörténeti Tanulmányok. 1974. 16-17.
- 15 Katalin Szegvári: Schutz der Frauenarbeit und Mutter-schaft zur Zeit des Dualismus in Ungarn. Die Entwicklung des Civilrechts in Mitteleuropa 1848-1944. 400-401.
- 16 Nagyné Szegvári Katalin-Ladányi Andor- Nők az egyetemen. 1976. 87-91.

NAGY TIBOR

**A tanácsolhatom pénzügyi rendszere és pénzügyi
joga**

A magyar gazdaságtörténet keretébe tartozó pénzügytörté-
 netben nem csupán mozgalmas epizód volt a naptári méretekben
 szűkre szabott idejű tanács hatalmi periódus, hanem mint egy
 nagy eszme hazai talajon való első gyakorlati megvalósítója:
 közvetlen forradalmi elődje is mai szocialista rendszerünknek,
 amely önálló korszakként ékelődött be az 1867-1944. közötti
 feudálkapitalista világunkba. A gazdaságtudományok ilyen egy-
 értelmű értékelése mellett joggal észrevételezhető, hogy még
 hiányzik e korszak teljes pénzügytörténeti feldolgozása. Egy
 ilyen monográfia lapjain majd meg kell örökíteni a pénzügyi
 rendszer és jog forradalmi átállításának lépéseit, eredménye-
 it és azokat a pénzügypolitikai és jogpolitikai koncepciókat
 is, amelyek realizálására akkor nem adott időt a történelem.
 A kutatók rendelkezésére állnak a levéltárak gazdag anyagai
 is és hiteles forrásként lehet felhasználni a proletárdiktat-
 ura vezető pénzügyi politikusainak, az állampénzügyek gya-
 korlati irányítóinak /pénzügyi népbiztosok, pénzügyi vezé-
 zetők/ visszaemlékezéseit is, amelyeket az emigrációban írtak,
 továbbá a cikkeket és tanulmányokat, amelyek a korabeli
 szaksajtóban és napilapokban megjelentek. A személyes irások,
 amelyek bőségesen összegezik a tapasztalatokat is, különösen
 értékesek az utókor számára. Ezekből az irásokból ismerjük
 a jogalkotási elképzeléseket és a szocialista jogfejlődés el-
 képzelte irányát. Mindezek ötvözetéből marxista elemzéssel már
 megírható a Magyar Tanácsköztársaság pénzügytörténete, amely
 nélkül államtörténete sem lehet teljes. Ennek keretében meg-
 örökítésre vár a központi pénzügyi rendszer és jog fejlődése,

továbbá a helyi pénzügyek alakulása is annak a 16 megyének a területén, amelyekre a tanács hatalom kiterjedt.

Minden nagy történelmi évforduló egyben mérlegkészítési kötelezettség is a szaktudományok számára: kritikai szemlélettel kell felmérni, hogy a haladó hagyományokkal gazdagított múlt eredményeinek feldolgozásánál mennyiben áll még fenn adósságuk. A Magyar Tanácsköztársaság most ünnepelt 60. évfordulóján szakjogágunk, illetőleg a többi pénzügyi tudomány szemszögéből tárgyilagosan kell megállapítani, hogy a feltáró munka még tart, de ezzel párhuzamosan örvendetesen halad az eredmények publikálása is.

Amikor a következőkben áttekintjük a tanács hatalom pénzügyi rendszerének és jogának jellemző vonásait, fontosabb intézményeit hat évtized távlatából, a mai napig publikált írásokra támaszkodunk.¹ De nem érdektelen megjegyezni, hogy a témával foglalkozó szakirodalom csak az ötvenes évek elején jelentkezett első termékeivel, nem csupán a Horthy-korszak ellenforradalmi "kritikai" irodalmának ellentételeként, hanem a történelmi tényeket marxista szempontból újraértékelő hazai és külföldi forrásokra támaszkodó feldolgozás igényével. Mint a bevezető sorokban jeleztük: ez a munka még nem zárult le, pl. a helyi állampénzügyi tevékenység feldolgozása még meg sem kezdődött, ezt is célszerű lenne a hivatalos akadémiai központi történelmi kutatási feladatok között kijelölni. De függetlenül a pénzügyi tudományok aktuális feladataitól, a tanács hatalom pénzügyi rendszerének és jogának kérdéseit megtisztelő kötelességünk újra felidézni a jelen

történelmi évfordulón, arra a nagy jelentőségre tekintettel, amelyet ez a közgazdasági és jogi intézményrendszer a proletárdiktatúrában gyakorolt és döntően segítette elő a belső és külső állami funkciók érvényesülését.

E tanulmányban követni fogjuk a pénzügyi rendszer 1919 évi "sorsát", de vizsgáljuk az ennek előfeltételét jelentő korabeli szocialista pénzrendszer témakörét is. Csak vázlatosan utalunk azokra az alaki szabályokra, amelyek még az előző burzsoá korszakban jöttek létre, de amelyeket a szocialista pénzügyi rendszerben is alkalmazni lehetett. A "régijogot" főleg ezek a szabályok reprezentálják. A tanács hatalom pénzügytörténetében két korszak különböztethető meg: a szocialista átalakulást megkezdő első periódus a Tanácsalkotmány elfogadásáig tart. A következő korszak megalapozó jogszabálya az Alkotmány és az ezután alkotott rendelkezések. Ezek szocialista tartalmuk és pénzügypolitikai jelentőségük miatt a pénzügytörténet lapjaira kíváncznak, még akkor is, ha végrehajtásukra nem kerülhetett sor. Mint jeleztük: a szocialista pénzügyi jogfolytonosságot ismerjük el mai rendszerünk jogalkotásában ezekhez a forradalmi alapokhoz kapcsolódóan.

A szocialista pénzrendszer joga

A pénzügyi rendszer feltételezi a pénzrendszert, amely egy állam pénzforgalmának törvényes formája, kifejezi az állam szuverenitását, jelentőségét pedig azzal ismerik el már a középkor óta, hogy bevezetését mindig törvénnyel szabályozták. A Magyar Tanácsköztársaság speciális örökséget vett át: az

Osztrák-Magyar Monarchia közös pénzrendszere volt hatályban a proletárdiktatura kikiáltásakor: az 1892. XVIII. törvény alapján a korona mint arany valuta volt a közös pénzrendszer. "Közös azért, mert a Monarchia egyéb területén a bécsi OMB bankjegynyomdájában és néhány pénzverdében készültek az egyik oldalon magyar, a másik oldalon német szövegezésű, illetve külön magyar és német szövegezésű fém váltópénzek."² Ebből a helyzetből nemzetközi pénzügyi jogi vonatkozású bizonyodalmak, illetve fejlemények származtak /amelyeket még tetőzött a pénzrendszer közgazdasági tartalmának megromlása is, tehát annak inflatórikus állapota/. Később ugyan az első világháborút követő Saint-Germain-en-Laye-i /1919. szeptember 10./ békeszerződés előírta, hogy az Osztrák-Magyar Bankot meg kell szüntetni, az utódállamok kötelesek a Monarchia pénzeit területükön lebélyegezni és egy éven belül saját pénzükre becserélni. A Monarchia összeomlás után a régi bankjegyek /kékpénzek/ forgalma mégis fokozatosan korlátozott lett, több állam felülbélyegzést hajtott végre, amelyet később az "önálló" valuták kibocsátása követett: az új pénzrendszerek kialakulása tehát már előbb megkezdődött. Ma már utólag úgy ítélik meg közgazdászaink, hogy a tanács hatalomnak is el kellett volna kezdeni a felülbélyegzést, de erre végül nem került sor.

Ilyen körülmények között nagy problémaként jelentkezett a pénzrendszer helyzetének rendezése, amelynek előzményei visszanyultak a Károlyi-kormány időszakába. E helyen nem részletezzük az emisszió polgári forradalmi korszakbeli prob-

lémáit, csupán utalunk arra, hogy kellő mennyiségű kékpénz hiánya miatt kezdődött meg az un. fehér koronabankjegyek kibocsátása /de ez sem fedezte a forgalom szükségleteit/. A Tanácsköztársaság időszakában a pénzügyi népbiztosok és bankvezetők kezdeményezésére folytatódott a Budapesten lévő nyomdaklisék felhasználásával a "fehérpénzek" kibocsátása, de sorszámuk alapján megkülönböztethetők voltak az előző időszakban kibocsátott bankjegyeiktől. Jogilag minősítve a helyzetet: a proletárdiktaturának, mint szuverén államnak jogában állt saját pénzrendszert létrehozni, de erre szükség is volt, mert az infláció és a kékpénzek "nemzetközi áramlása" miatt kellő mennyiségű törvényes fizetőeszközzel nem rendelkezett.

Mint ismeretes, Magyar Nemzeti Bank abban az időben még nem volt /1924-ben hozták létre/, szükség volt tehát egy emissziós intézményre /ill. első megoldásként egy meglévő bank-szervet ezzel a funkcióval megbizni/. Amikor Lengyel pénzügyi népbiztos eldöntötte az OMB bankjegyeinek budapesti nyomását, egyuttal megtette az új valutapénzek előállításának előkészületeit is, bár ennek sem gazdasági, sem politikai előfeltételei nem voltak kedvezőek. Amíg az új pénz elkészülhetett, addig azt átmeneti jelleggel helyettesítették az OMB kliséi vel készített 25 és 200 koronásokkal, majd a Postatakarék-pénztárt hatalmazták fel, hogy pénzjegyeket bocsásson ki, ezek voltak alkalmasak a nagyobb bankjegyek felváltására, az aprópénzhiány kiküszöbölésére /Forradalmi Kormányzótanács XCII. számú rendelete/. Emellett váltópénz kibocsátására is sor került: Csepelen verték a vaspénzt, amelyből a tapasza-

latok szerint soha nem volt elegendő. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a proletárdiktatura után az ellenforradalmi kormány egyik tevékenysége volt: "további postatakarékpénztári pénzjegyek kibocsátásának szolgálai másolása".

A pénzrendszer témájának további részletezésétől eltekintünk, de megjegyezzük, hogy a későbbi korszakok eléggé egyoldaluan tárgyalták a kék-fehér pénz összekapcsolásának illetőleg szétválasztásának bonyolultságát. Nem hangsúlyozták, hogy a tulajdonképpeni eredmény a tanács hatalom emissziós kezdeményezése volt, amely a nemzeti szuverenitáson alapult és amelynek célja mindvégig fedezettel bíró pénzrendszer forgalombaállítása volt. Ma már feledésbe merültek azok az elgondolások, amely szerint nemesfém váltópénzek /arany és ezüst anyuak/ kibocsátását is tervezték, ami bizonyos mértékben a közgazdasági optimizmus megnyilvánulása volt. Több intézkedés szolgálta a magyar valuta védelmét is, így pl. a külföldi pénzek beszolgáltatása, külföldre való pénzáttalások engedélyhez kötése stb. /FK. LXXXV, XCII., CXI., XIV., XII. sz.r./. Ezek az intézkedések ugyanazt a célt szolgálták, mint Szovjet-Oroszországban, ahol Lenin javaslatára megvalósították a valuták bankba való bevonását és kicserélését, mint olyan megoldást, amely révén a pénzforgalmat egészségessé lehetett tenni és elvehették a burzsoázia pénzbeli felhalmozásait. A pénzrendszer nálunk elsősorban finanszírozó szerepet töltött be, a gazdasági vérkeringés alapanyaga volt: ezért került helyzetének rendezése a hatalomátvétel után azonnal a gazdaságpolitika fókuszába.

A költségvetés rendszere és joga

A szocialista pénzügypolitika és pénzügyi tudományok egységes felfogása szerint a pénzügyi rendszer részei: a költségvetési alap, a vállalatok és szövetkezetek pénzalapjai, a társadalombiztosítási alap, a bankok alapjai és az állami vagyon- és személybiztosítás centralizált alapja. Közgazdasági szempontból a szocializmusban vállalati és szövetkezeti alaprendszer, politikai és jogi szempontból centralizáló és elosztó alapként a költségvetés a legfontosabb. A tanács hatalom időszakájában, a pénzügyi jog első fejlődési periódusában már működött a "teljes" alaprendszer, ideértve a szövetkezeti alapokat is, amelyek pénzforgalmi rendszerükkel és állami pénzügyi ellenőrzés alatt szinte teljesen állami pénzügyi alapi funkciókat töltöttek be. A vállalati alaprendszer jogi és közgazdasági vonatkozásait azonban ekkor még nem lehet úgy szétválasztani a költségvetéstől, mint ez napjainkban megvalósult. A bruttó rendszeri - akkor elkerülhetetlen - kapcsolódás miatt ezért egy fejezet keretében tárgyalható a költségvetési és vállalati pénzgazdálkodás, amely mint szoros kapcsolati modell, a szocialista fejlődés első szakaszában mindenütt érvényesült.

A tanács hatalom az előző rendszertől nem vett át törvényileg jóváhagyott költségvetést, a forradalmi államháztartás kezdő óráiban tehát nem rendelkeztek ilyen alapvető pénzügyi okmánnyal. Igaz azonban az is, hogy a kormány az előző időkből származó költségvetést a pénzügyi rendszer alapvető azonnali átszervezése miatt ugysem tudta volna alkalmazni, a költségve-

tés előbb rögzített hitelkeretei a gazdasági helyzetben bekövetkezett lényeges változások miatt nem fedhették volna a tényleges igényeket /államterület változása, új feladatok finanszírozása, pénz értékének romlása, stb./.

Lengyel Gyula pénzügyi népbiztos a Tanácsok Országos Gyűlésén tartott referátumában bejelentette, hogy március 21-től a pénzgazdálkodás vitele "rövid időszakot átfogó pénzügyi tervezetek" szerint történt. A pénzügyi helyzet akkori állapotából arra lehet következtetni, hogy a tervezetek elsősorban a központi államhatalmi és igazgatási szervek költségvetési hiteleinek felosztására vonatkozó irányvonalakat tartalmaztak. Rendkívül érdekes a pénzügyi népbiztos jellemzése ezekről az időleges tervezetekről: "... egy forradalmi korszakban, amikor napról-napra születnek és szűnnek meg intézmények, előzetes, pontos tervet készíteni lehetetlen." Mint mondotta: "hétről-hétre, vagy hónapról-hónapra szóló tervezetek elkészítése megtörtént, de ezek természetesen nem válnak be, mert ahogy nem lehetett a régi állambáztartásban soha elérni azt, hogy a költségvetés kereteit pontosan betartsák egy évre, ... ma legalább olyan periódus egy hét ebből a szempontból, mint akkor egy esztendő volt, ... kimutatást és állambáztartás kiadásairól utólag nemcsak, hogy tudunk készíteni, hanem azokat ismerjük." Sajnálatos, hogy ilyen tervezet nem maradt ránk.

Ebben az időben az állami üzemek pénzgazdálkodása nem vált annyira "szerves részévé" a költségvetési gazdálkodásnak, mint Szovjet-Oroszországban, ahol megvalósították a bruttó

rendszert. Üzemeink ehhez még csak az első lépéseket tették meg: pénzüket állami bankszámlákon kezelték, a bankkövetelések igénybevétele már állami és az üzemi munkásigazgatás irányítása alatt történt, erős költségvetési támogatásban részesültek.

A pénzügyi népbiztosnak az állami kiadásokra vonatkozó kimutatásokról szóló nyilatkozata alapján joggal következtethetünk arra, hogy a tanács hatalom a rendkívüli pénzügyi nehézségek közepette is gondosan ügyelt az állami pénzeszközök szabályszerű és célszerű felhasználására.

A folyamatos ellenőrzést ténylegesen az új pénzügyi apparátus gyakorolta. A Legfőbb Állami Számvevőszék ellenőrző munkát alig végzett, érdemi vonatkozásban nem törekedett állásfoglalásra. A LÁSZ szakemberei képzettségüknél fogva ugyan is csak a központi szervek ellenőrzésére lettek volna alkalmasak, jogi tudásukat "kiegészítő" államszámviteltani államtanvizsga anyaga az üzemi gazdálkodás problémáinak elbírálásához nem adott utmutatást.

Nem volt közömbös a tanács hatalom számára az a kérdés sem, hogy miként alakul az üzemek pénzügyi gazdálkodása. Az állam kezébe átment üzemek gazdálkodásában mindenekelőtt azt kellett figyelemmel kíséreni, hogy "kimerítették-e a teljes termelési képességet, olcsón és jól termelnek-e, nincsenek-e sok költségük", s hogy működésük általában megfelel-e a közérdeknek. Figyelemmel kellett kíséreni azt is, hogy az üzem gazdaságosan bánik-e az anyaggal és egyéb értékkel; ezek a

szempontok pedig egyenesen az operatív ellenőrzés kérdését vetették fel.

Mindezekre a kérdésekre a népi demokráciában ma már választ kapunk a Szovjetunió tapasztalatai alapján rendszerezett vállalati /éves, negyedéves/ beszámolókból. Ezt azért említjük meg, mivel a jelenlegi beszámolórendszer elődjét véljük felfedezni egy Varga Jenő népbiztos irányítása alatt készült és a fent jelzett szempontokra épített tervezetben; eszerint "a kommunizált üzemek" gazdasági eredményeinek felmérését a havonként készített "időszaki jelentések" tükrözték volna. A jelentéseket begyűjtő központi irodáknak a jelentések értékelésével kellett a népbiztosokat figyelmeztetni az egyes hibákra.

Az államháztartás szervezeti formájának általános jellemzésül a következő megállapításokat tehetjük: a magyar munkásosztály ugyanolyan háborus terhektől nyomott, deficitos, a külföld pénzügyi hatalmától függő, inflációs, a lakosság jövedelmének adóztatására alapozott államháztartást és bürokratikus pénzügyi apparátust vett át 1919-ben, mint a szovjet állam 1917-ben. A termelőeszközök, bankok köztulajdonba vételével és az állami szervezet folyamatos átalakításával az államnak új feladatok pénzügyi kihatásait kellett átvállalni, alapjaiban új pénzügyi politikát kellett folytatni. Az eredmények közé számítható az, hogy a centralizmus elvének érvényesítésére hivatott apparátus /NT, bankszervezet, stb./ kiépítését késedelem nélkül oldották meg.

Az 1919. március 21-től július végéig terjedő időszak államháztartási eredményeire a Legfőbb Állami Számvevőszék 1923. évben készített "Jelentése", továbbá hivatalos okmányok /főleg utalványrendeletek/ adhatnak tájékoztatást. A pénzügyi népbiztosság által készített heti, illetőleg havi pénzügyi tervezetek - mint említettük - nem lelhetőek fel, így csak az említett forrásokra támaszkodhatunk.

A számvevőszéki jelentés az állami gazdálkodásról teljesen hiteles képet nem nyújthat, mivel nem az egész állami háztartás - tehát a központi és helyi szervek, valamint a budgethez kapcsolt állami vállalatok -, hanem csak a kapitalista rendszerben is a költségvetésben szereplő országos főhatóságok és a közvetlenül alájuk tartozó intézmények és egy pár állami üzem bevételeit és kiadásait tartalmazza. Egyuttal tekintetbe kell venni azt is, hogy a külföldi katonai megszállás és egyéb okok következtében számos okmány, elszámolás, stb. megsemmisült és feltételezhető az is, hogy egyes tételek politikai célzattal nem a valóságnak megfelelő összegekkel szerepelnek. A jelentések az utalványozás végösszegeit tüntetik fel. /A vagyonsváltásokra vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal./

A Tanácsköztársaság pénzügyi intézkedéseit tanulmányozva a jelentésből képet alkothatunk arról, hogy milyen keretekben funkcionált a szocialista államháztartás, a központi költségvetési rendszer, emellett a jogszabályok alapján áttekinthetjük a központi szervek és a helyi tanácsok feladatait, t. i. megtették az első lépéseket a központi és helyi pénzügyek

a költségvetési hatáskörök szétválasztására. Ez a szétválasztás a szocialista pénzügyi rendszer egyik jellegzetességét adja. Erre való tekintettel foglalkozunk ezzel a kérdéssel, külön tárgyalva a központi és a helyi pénzgazdálkodás rendjét és fontosabb problémáit.

A Tanácsköztársaság első hónapjaiban a népbiztosságok, illetőleg a központi költségvetésbe tartozó országos hatóságok finanszírozták a nagyobb kiadásokat. Az országos szervek a központi állampénztárba irányított bevételek terhére hamarabb juthattak költségvetési hitelhez, mint a helyi szervek, kiadásaik bevételeiktől függetlenek voltak. Az intézmények a bruttó elvnek megfelelően minden bevételüket kötelesek voltak befizetni állampénztári számlákra, céljaikra semmilyen összeget vissza nem tarthattak, kiadásaikra a Pénzügyi Népbiztosság folyósított havi ellátmányt a hiteligénylések alapján.

A helyi tanácsok szakapparátusa - kezdetben a rendelkezésre álló pénzeszközök elégtelensége miatt - a tanácsok hivatali szervezetének fenntartásáról és kisebb helyi szükségletek kielégítéséről gondoskodhatott. A tanácsok megerősödéséig átmenetileg több helyi feladatot finanszírozott tehát a központi államhatalom, mint a tanácsok. Ez megnyilvánult a hatáskörök megállapításánál is. Például a fővárosban a kerületek munkás- és katonatanácsai a központi elnökséghez benyújtott pénzügyi tervezetükbe már nem vettek be egyes tételeket, mivel ezek többé nem tartoztak a főváros-hoz /iskolák, gyógyfürdők, közegészségügyi intézmények/.

A nagyobb tételeket az állam a fővárostól saját hatáskörébe emelte át.

Az utalványozási jog az intéző bizottságokat illette meg. A Belügyi Népbiztosság egyébként az utalványozás tárgyában egy átfogó rendelet tervezetét is elkészítette és ezt hozzájárulás végett megküldötte az Igazságügyi Népbiztosságnak. A rendelkezést valószínűleg azért nem adták ki, mivel később, a Tanácsok Országos Gyűlése által jóváhagyandó Alkotmány alapján készítendő költségvetés rendszeréhez igazodva akarták az államháztartás rendjét módosítani. A tervezet utal arra, hogy "addig is amíg a Tanácsok Országos Gyűlése a végleges Alkotmányt meg nem állapítja és ebben a pénzügyi kérdésekkel kapcsolatban az utalványozási jog gyakorlásáról intézkedik, közigazgatási ügyekben az utalványozás a következőképpen történik: utalványozási jog a legutolsó jóváhagyott költségvetés, illetőleg a Belügyi Népbiztosság által meghatározandó állami hozzájárulás keretén belül gyakorolható". A rendelkezés alapján elejét vehették volna annak, hogy a tanácsok kerekre tekintet nélkül gazdálkodjanak.

A központi és helyi pénzügyek mellett természetesen döntően befolyásolta a tanács hatalom államháztartásának helyzetét az üzemi pénzgazdálkodás alakulása is. A köztulajdonba vett üzemek pénzügyi kezelését és ellenőrzését a Pénzügyintézeti Központ vette át /4/1919. P.N.sz.r./. Ebben a vonatkozásban azok voltak a leglényegesebb pénzügyi jogi rendelkezések, amelyek előírták az üzemi pénzkezelésnek állami felügyelet alatt álló pénzügyintézet útján történő lebonyolítását, az elszámolási

forgalom fokozatos kiterjesztését és a folyószámlák terhére elsősorban munkabérek kötelező kifizetését. Mivel az üzemek általában deficitesek voltak, a hiány fedezésére a központi budget-ből kellett részükre ellátmányt folyósítani. Lengyel Gyula szerint, "minden üzem kivétel nélkül nagy pénzügyi hiánnyal dolgozik." Ez a körülmény jelentősen növelte a bankjegykibocsátás szükségességét.

A pénzügyi kormányzatnak úgy a gazdasági szervezés, mint annak érdemi oldalát tekintve igen sok nehézséggel kellett megküzdeni. A nehézségekből adódtak részben azok a hibák, amelyek a pénzügyi szervezet munkájában előfordultak.

A Tanácsok Országos Gyűlésén Lengyel Gyula őszintén tárta fel a helyzetet: "nem lehetett azonnal az új intézményeket pénzügyileg tökéletesen beállítani, nem lehetett azonnal sem egy adópolitikát, sem egy árpolitikát létesíteni, nem lehetett a forradalom első stádiumában rendezett pénzügyi gazdálkodást létesíteni. A forradalomnak igazán nem az első feladata az, hogy pénzügyileg szépen gazdálkodják. Azt hiszem, valóban sürgősebb volt a termelés átszervezése, sürgősebb feladat, sőt a legsürgősebb feladat volt, hogy az élethalál küzdelemben hadsereget teremtsünk", továbbá "... a rendszertelenség, amely a pénzügyi gazdálkodás területén történik, ez valóban a helyzetnek és a forradalmi változásoknak a következménye volt."

A hibák felismerése és nyílt feltárása mindenképpen elősegítette volna ezek sürgős megszüntetését. Ezt alátámasztja

a pénzügyi népbiztos beszámolója is, amelyben leszögezte, hogy "súlyos hiba, olyan súlyos hiba, amely reparálható nem volna, nem történt és a Tanácskongresszusnak lesz a dolga, hogy megfelelő személyi és egyéb garanciákat biztosítson, hogy a jövőben az eddig történt kisebb hibák ne forduljanak elő." A pénzügyi népbiztos utóbbi kijelentése, amely az objektív helyzet ismeretén alapult, arra enged következtetni, hogy pénzügyi politikánk az első pár hónap kezdeti nehézségei után be tudta volna tölteni azt a fontos szerepet, amelyre annak a szocialista forradalom kezdeti szakaszán Lenin szerint emelkedni kell.

A pénzügyi helyzet rendezésére az éves költségvetési gazdálkodás nyújtott volna lehetőséget; az egész államháztartást átfogó költségvetés tervszerűen kidolgozott alapokra és forradalmi tapasztalatokra épülhetett volna. A tervszerű gazdálkodásra nézve utalás szerepel az alkotmánytörvényekben: az 1918. évi szovjet alkotmány a legfőbb államhatalmi szerv hatáskörébe vonta a "népgazdaság és különböző ágai alapvető bázisainak és általános tervének" meghatározását /49.§/, a magyar alkotmány "a gazdasági élet egészének, valamint egyes ágainak" általános irányítását /26.§/. A rendelkezések végrehajtásával átrendeződött helyzet pénzügyi vetülete lett volna az állami költségvetés; ezért követik e szakaszokat az alkotmányokban a költségvetés megállapításának jogára vonatkozó rendelkezések.

Adórendszer és adójog

Minden állam és társadalmi rendszer adópolitikája: osztálypolitika is. Ezt a Tanácsköztársaság vezetői többször nyomatékosan hangsúlyozták. Lengyel Gyula pénzügyi népbiztos szavaival: "... semmi okunk arra, hogy amíg osztályok vannak, azt ne vegyük figyelembe." A proletár államháztartás problémáival foglalkozva, egy későbbi tanulmányban /1920./ a volt pénzügyi népbiztos ugyancsak nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a "proletárállam adói nyílt osztályadók".

A hatalomátvétel után a Tanácsköztársaság jogilag változatlanul igényt tartott valamennyi addig hatályban volt adónemre. A gyakorlati végrehajtás során azonban jelentkeztek különbségek abban a vonatkozásban, hogy egyes adófajták anyagi és eljárási szabályait csak korlátozott körben alkalmazták. Ez a helyzet a gazdasági alapban beállott változásokból adódott.

A tanács hatalmi időszak előtti bonyolult burzsoá adórendszer önmagában is alátámasztja azt a jellemzést, amelyet később a Tanácsköztársaság időszakában erről az adórendszer-ről adtak: "a világ legbonyolultabb adórendszere" volt a magyar, ami a mi feudális körülményeink között még különösen tetézetten mutatkozott meg azzal is, hogy még a földbirtokos is 13-féle egyenesadót fizetett. "Szánalmas a 23 különböző adóból álló adórendszer", amely nemcsak formájában, de tartalmában is korszerűtlen volt már, amennyiben ez a céltudatosan összeválogatott sok adó sem érte soha utól azt a nyilván-

való igényt, hogy a költségvetés egyensúlyát helyreállítsák.

A szocializálási folyamat nem jelentette tehát az adórendszer felszámolását, csak az adóalanyok körének szűkülését. Ennek többek között egyik következménye az, hogy kevesebb fajta adóra volt szükség, ugyanakkor azonban az állam adópolitikája is szükségképpen megváltozott, mert az adóztatásban ettől kezdve nemcsak a fiskális célt helyezték előtérbe. A szocialista állam pénzügyi politikájának új, szocialista adópolitikát kellett folytatni, az adót a volt kizsákmányoló osztályok gazdasági hatalmának letörésére kellett felhasználni.

A kezdeti időszakban az adóztatással kapcsolatban zavar uralkodott a köztudatban. A hatóságok nem egyformán értékelték az új társadalmi és gazdasági fordulatot /itt az adóhatóságokra gondolunk, amelyek változatlanul a régi személyzettel működtek tovább/. Ez magyarázza, hogy egyes hatóságok bizonytalanságban voltak, hogy március 21-e után a közadók kivetését folytassák-e, mivel - mint az egyik hatóság írta - "az új államszervezet természete az adóztatást vagy teljesen, vagy nagymérvben kizárja". A sajtó felhívta a hatóságok figyelmét arra, hogy szó sincsen az adóztatás megszüntetéséről: "a családi ház, kis- és törpebirtok, a 10-nél több alkalmazottat nem tartó ipari és kereskedelmi üzletek és egyéb vállalatok egyéni tulajdonban maradván, az adó a jövőre sem tűnik el egészen.

Tisztázódott tehát az a kérdés, hogy a Tanácsköztársaság

az adóbevételekről nem mondhat le, az adóztatást - a későbbiben említendő új elgondolásokkal, új adópolitikai irányvonallal - alkalmazni kell.

A gyakorlati végrehajtás követte is az adópolitikai irányvonalat. Klug Emil a bécsi tőzsdelap hasábjain panaszkodott is amiatt, hogy a kereskedőkkel és iparosokkal megfizettették a hadinyereségadót, a vagyonadót, a jövedelemadót és a kereseti adót.

A korszakadópolitikai problémáit elemezte behatóan Varga Jenő 1921-ben megjelenő művében. Szerinte a proletárdiktatura a gazdasági életet két éles részre osztja: az új közgazdaságra és az eltűnő magángazdaságra. Mindkét területen másként használták ki az erőforrásokat: az eltűnő magángazdaság határai között a vagyonra és a földjáraadókra kivetett adókat maximális mértékben állapítják meg. Az új közgazdaságban ezzel szemben a vállalatok forgalmát terhelő adók lényegesek - emellett a lakosság adói lassan háttérbe szorúlnak. A proletárdiktaturának nem volt elég ideje ezeknek az elgondolásoknak a megvalósítására, szemben a Szovjetunióval, ahol a fejlődés ezen az úton indult el.

A gyakorlatban folyó adózás és a több részletben történő lerovás az államháztartásra kedvezőbb eredménnyel járt. A labilis államháztartási helyzetben nem volt közömbös, hogy az adójövedelmek mikor érkeznek be az állampénztárba.

Az egyenesadóra külön rendelkezést nem adtak ki, de különös súlyt helyeztek a jövedelmi és vagyonadó befizeté-

sére minden adóalanytól. Annak idején a Szovjetunióban Lenin is szükségesnek tartotta, hogy a jövedelemadót "kivétel nélkül mindenkitől be kell szedni..."

A Tanácsköztársaság időszakában átfogó adóreformra nem került sor. A pénzügyi kormányzat vezetői azonban már az első időszakban célul tűzték ki az adórendszer megreformálását. A Tanácsok Országos Gyűlésén tartott vitában erős bírálat érte az alapjaiban akkor még mindig meglevő fogyasztási adókat és azt a helyzetet, hogy rendkívül sok közadó nem funkcionált, ami az amugy is csökkent létszámú apparátus munkáját nehezítette. Új adók közgazdasági hatása különben is későn mutatkozott volna meg, mert az adók mindig utólag, körülbelül egy év múlva jelentkeznek eredményeikkel a költségvetés bevételi oldalán. Elsősorban tehát a jogfolytonosság megtartására, illetőleg az adóügyi "exlex" elkerülésére kellett gondolni, nehogy az államháztartás amugy is labilis helyzetét még inkább veszélyeztessék.

Érdekesek azok a tervezetek, amelyek az adórendszer megreformálására vonatkoztak. A "Pénzügyigazgatás" című szaklap közölte ezeket az elgondolásokat. Arra nézve nem rendelkezünk adatokkal, hogy milyen gyakorlati lépéseket tettek az elgondolások jogszabályokban való megjelentetésére. A forradalom utáni időszakban a pénzügyi erők - Klug Sándor kivételével, aki azonban a kérdést csak nagy vonásokban érintette - a tanácshatalom új adórendszerének problémáival nem foglalkoztak, így e kérdés a feledés homályába merült.

A pénzügyi kormányzatnak az volt a véleménye, hogy az adórendszert egyszerűvé kell tenni, az adók számát redukálni kell és a régi adórendszer ama elemeit kell csak beilleszteni a strukturába, amelyek szocialista átalakulás körülményei között alkalmasnak bizonyulnak az állami jövedelmek kellő szintű biztosítására és az osztály-adópolitika megvalósítására.

Az új adórendszer több elemből tevődött volna össze, tehát messze állottak az elgondolások az ugynevezett egyadó eszméjétől. Figyelemre méltó az erre vonatkozó megállapítás, amelyet ugyancsak a "Pénzügyigazgatás" című szakközlöny lapjairól idézünk: "Noha az egyetlen adó eszméjét a tudomány elvetette és azt az élet nem valósíthatja meg, és ezért kénytelenek vagyunk szervesen felépített egész adórendszert fenntartani, de az adórendszernek a Tanácsköztársaság elvei szerint való átalakítását fel kell használnunk arra, hogy adórendszerünket a lehető legegyszerűbbé és áttekinthetővé tegyük. Tagadhatatlan ugyan, hogy az igazságos adóztató szabályok nem lehetnek mentesek minden részletezéstől, a különféle teherbirás érzékeny számbavételétől, mert különböző szolgáltató képességek egyforma megadóztatása igazságtalanságra vezetne, ámde a felesleges bonyolításokat kerülni kell is, lehet is."

Az első magyar szocialista adórendszer váza a következő adókból épült volna fel: földadó, házáadó, jövedelemadó, vagyonadó, tőkekamat-adó, hadmentességi díj, boradó, vagyonátruházási adó, illetékek.

Az új adórendszer tehát nem alkalmazta a régi - forradalom előtti időszakban hatályban volt - egyenesadók közül azokat, amelyek a szocializálás révén jelentőségüket elvesztették. A fogyasztási adók, amelyek igazságtalansága elsősorban kényszeríti a proletárdiktatúrát a kapitalista adórendszer kereteinek szétfeszítésére, teljes egészében megszűntek volna, stb.

Az említett adóelemek - az akkori közgazdasági és társadalmi helyzetet tekintve - alkalmasnak bizonyultak volna valamennyi jövedelemforrás kihasználására. A "Pénzügyigazgatás" című szakközlöny kifejezetten utalt arra, hogy "csak ezekből a tagozatokból kell összetevődni a Magyar Tanácsköztársaság egész adórendszerének."

Az új adórendszerben a földadó valószínűleg az a földértékadó lett volna, amelynek rendszeresítését a Tanácsok Országos Gyűlésén javasolták, elsősorban abból a célból, hogy a községek állandó bevételeit biztosítsák és a községi adóapparátus munkáját megkönnyítsék ilyen közadó bevezetésével, amelyik több, azelőtt az ingatlanokat terhelő adót egyesített volna.

Az adóztatás súlypontja - éppen úgy mint a Szovjetunióban - a jövedelemadón és a vagyoadón nyugodott volna, bár valószínű, hogy a vagyoadó megtartását is csak átmeneti időre tervezték. A szocialista adórendszerben ugyanis alapelv az, hogy a személyi tulajdon megadóztatását el kell kerülni, ami a Szovjetunióban később nemcsak a vagyoadó, hanem az öröklési illeték megszüntetéséhez is vezetett.

Az 1919. március 21. után beállott politikai fordulat és az ezzel járó forradalmi jogalkotás az adórendszer egyes elemeit különféleképpen érintette. Az adóalanyok közül a tanácsok területén tovább már nem jönnek számításba azok a jogi személyek, amelyeket szocializáltak, tehát elsősorban a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójának és a bányaadónak alanyai. Ez nemcsak az érintett központi adók kiesésével járt, hanem a velük összefüggő pótagók befagyásával is.

A tanácsok a forradalmi időszakban elegendő bevétellel nem rendelkeztek. A statisztikai adatok szerint a központi adók volumene erős csökkenést mutatott, aminek következménye volt az is, hogy a hozzájuk számító pótagók arányosan kisebb mértékben folytak be.

A helyzet szükségessé tette, hogy a pénzügyi kormányzat egységesen rendezze a volt önkormányzatok adóügyeit. Leginkább kézenfekvő a pótagók szedésének további engedélyezése volt, amely ugyan a szocialista adójog elveivel nem mindenben egyeztethető össze, de mégis szükségmegoldásként alkalmazták. Az előzőekben említett és már március 21-e előtt szedett pótagók kivetését és felhasználását továbbra is engedélyezték változatlan mértékben. Az illetékes népbiztosságnak tartották fenn a pótagók felemelésének jogát. Ugyanekkor kimondták azt is, hogy "önkéntes adó, vagy hadisarc kivetésének helye nincs".

A tanácskormány szigorúan ragaszkodott ahhoz az elvhez,

hogy csak rendszeres adókat vessenek ki, s kerüljék a rendkívüli adók alkalmazását. Az utóbbiaknál ugyanis, különösen háborus körülmények között, a tapasztalat szerint gyakori jelenség a törvényesség megsértése. Lenin is hangsúlyozta, hogy a "burzsoázia megsarcolását állandó és rendszeresen behajtott vagyón- és jövedelemadóval kell helyettesíteni, amely többet fog adni a proletárállamnak és amely tőlünk több szervezettséget, jobban megszervezett nyilvántartást és ellenőrzést követel". Ugy látszik, hogy nálunk még ezek az intézkedések sem javították meg az önkormányzatok háztartási helyzetét, s így ezek pénzügyi hiányaikat a fennálló jogrenddel ellentétes adóügyi intézkedésekkel törekedtek pótolni.

A termelőszövetkezeti adózásra vonatkozólag rendelkezéseket nem bocsátottak ki. A termelőszövetkezetek szervezése még nem állott olyan fokon, hogy adóalanyiségüket külön elismerjék. Emlékeztetünk arra, hogy a Szovjetunióban is csak jóval később, 1923-ban fizettek önálló adót a kolhozok, addig a tagok adóztak az egyéni gazdákkal szemben kedvezőbb adókulccsal. A szocialista mezőgazdasági adóztatásnak egyik sajátossága az, hogy a termelőszövetkezeti adók a lakosság mezőgazdasági adójából később válnak ki és alakulnak át hozadéki adóvá.

A biztosítás- és takarékküggel kapcsolatos pénzügyi jogi szabályok

A Tanácsköztársaság a biztosító intézeteknek a Pénzügyintézetek Központ irányítása és felügyelet alá helyezésével a

finánótőke várának újabb erődjét vette hatalmába. A biztosítók pénzügyi működését úgy szabályozták, hogy szerves részévé váljanak a szocialista pénzügyi rendszernek. /FK.

XXV. sz. r./

A szocializálás folytán a biztosítottaknak járó esedékes összegek az államot terhelték. Az állami fizetési kötelezettségekre vonatkozólag azonban bizonyos korlátozásokat léptettek életbe. Így magánfelek 2.000 koronáig vehettek fel biztosítási díjat készpénzben, az ezen felüli összegeket a PK-hoz utalták át. Olyan esetben, amikor a kár olyan dolgot ért, amely köztulajdonba ment át, a biztosítási összeget közvetlenül a PK-hoz kellett befizetni. Ez a rendelkezés nyilvánvalóan csak olyan dolgokra vonatkozott, amelyekben a kár az államosítás napja előtt következett be. A szocialista pénzügyi rendszerben ugyanis az önbiztosítás elve érvényesül, s az esetleges károkat a költségvetés terhére térítik meg. Ez a rendelkezés megfelelt az átmeneti helyzetnek.

A Tanácsköztársaság a biztosító intézeteken felül a takarékpénztárakat is államosította /PN. 2. sz. r./, ugyanekkor fenn kívánta tartani és egyben kiszélesíteni a lakosság körében a pénzmegtakarítási akciót. A pénzügyi politika eme célkitűzéseinek megvalósítására - a szovjet takarékosági intézkedések mintájára - több jogszabályt hoztak.

Szovjet-Oroszországban közvetlenül a forradalom utáni első időszakban még korlátozták a régi takarékbetétek felvé-

telét, meg kellett fosztani a tőkéseket attól a lehetőség-
től, hogy kivonják nagy pénzfelhalmozásaikat a népbankból
és ezeket a proletárdiktatura ellen használják fel. Később
feloldották ezeket a korlátozásokat és magánszemélyek kor-
látlanul vehettek fel pénzt, 1918. január 1. után elhelye-
zett betétjeikből. A lakosság széles rétegeinek tudomására
hozták a bankbetétek sérthetetlenségét. Az intézkedések után
a bankbetétek összege fokozatosan emelkedett.

A Tanácsköztársaság ugyanilyen pénzügyi politikai el-
gondolásokból kiindulva a pénzügyintézetek államosításakor még
ugyancsak korlátozta a pénzfelvételt. /FK. XII. sz.r./
A betétek tulajdonosainak a PN. 3. sz. r. szerint jelent-
keznie kellett személyazonosságuk igazolására. /A PN 11. sz.
r. alapján az 1.000 korona alatti betétek később nem estek
igazolás alá./

A dolgozók megtakarításainak előmozdítására a Pénzügyi
Népbiztosság később elrendelte, hogy a munkások és a tiszt-
viselők /közalkalmazottak, magánalkalmazottak/ 1919. május
1-e után elhelyezett postatakarékpénztári betétjeikre korlá-
tozás nélkül teljesítsenek visszafizetéseket /PN. 27. sz.r./.
Az 1919. május 7-én kiadott PN. 29. az. rendelet végül min-
den korlátozást megszüntetett, szabad betétnek nyilvánított-
ta az ezután elhelyezett folyószámla- és betétösszegeket,
amelyek felett minden korlátozás nélkül lehetett rendelke-
zni. A szabad betétek után a Pénzügyintézetek Direktóriuma 4
%-os kamatot állapított meg. A Tanácsköztársaság az emli-
tett jogszabályokkal nemcsak azt a célt kívánta elérni,

hogy az akkumuláció forrásai növekedjenek, hanem azt is, hogy a dolgozó tömegeket serkentésük a takarékosági akcióba való fokozottabb bekapcsolódásra. A biztosítás- és takarékkügy a széles néprétegek érdekeit szolgálta.

A tanácsalkotmány pénzügyi rendelkezései

1919. március-június között az állambáztartás rendjét szabályozó költségvetési jogot az jellemezte, hogy a végrehajtási részletkérdéseknél /számvitel, pénzkezelés, pénzügyi rend, stb./ a régi szabályokat továbbra is alkalmazták, az állami kiadások és bevételek összetételére és az egyes költségvetések közötti elosztására, továbbá a központi és helyi költségvetések kapcsolatára vonatkozó jogszabályokat pedig a helyzet által megkövetelt mértékben módosították. Ezt a periódust tekintjük költségvetési jogunk szocialista irányba való fejlődése első szakaszának.

A fejlődés új szakaszát nyitotta meg a Tanácsköztársaság Alkotmányának törvénybe foglalása. A Tanácsok Országos Gyűlése - a legfőbb államhatalmi szerv - 1919. június 16-23. között tárgyalta és fogadta el az első írott magyar alkotmányt, melyben lefektették a proletárdiktatura társadalmi és államrendszerét, rögzítették a hatalom átvétele óta elért vívmányokat és - mint az állam alaptörvényében - megszabták a többi jogágra is érvényes alapelveket. Az alkotmány a pénzügyi jog legfontosabb forrása lett.

Ezt az alkotmányt - amely az 1918. évi szovjet alkotmány alapulvételével készült - 1919. június 23-án fogadta el a Tanácsok Országos Gyűlése.

A tanácsalkotmány az államhatalom legfelsőbb szervének, a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlésének, illetőleg a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak hatáskörébe utalt minden nagy fontosságú államügyet, így többek között a következő pénzügyi vonatkozású ügyeket is: az államkölcsonök felvételét, a pénzrendszer, a mérték-, és sulyrendszer megállapítását és megváltoztatását, a Tanácsköztársaság költségvetésének megállapítását, a közterhek megállapítását /16. §/.

Hasonló jogkört biztosított a szovjet alkotmány az Összorosz Szovjet Kongresszusnak, a kongresszusok időszakai közötti időben pedig a Központi Összorosz Végrehajtó Bizottságnak /IX. fejezet, 49.§./.

A 16. §. pénzügyi vonatkozású rendelkezéseit az Országos Gyűlés vita nélkül fogadta el, kivéve a közterhek megállapítását. Egy javaslat szerint ugyanis az adók megállapítását a Tanácsok Országos Gyűlésének hatáskörébe kellett volna utalni. A javaslatot nem fogadták el, arra való hivatkozással, hogy az adók megállapítása nem tekinthető olyan ügynek, amelyben az Országos Gyűlés együtt nem léte esetén a Szövetséges Központi Intéző Bizottság nem dönthet.

A szovjet alkotmányhoz hasonlóan, alkotmányunk széles körű pénzügyi önállóságot biztosított a helyi tanácsoknak. Az 54. § utal arra, hogy a "falvak, városok, járások és

kerületek pénzügyeiket a Népgazdasági Tanács által megállapított rendelet keretében önállóan intézik." A tanácsok így központi irányítással, de e mellett mégis a helyi igények legmesszebbmenő figyelembevételével intézkedhettek az általuk választott hivatali szervek útján. Ezek helyes szakmai működését elősegítette, hogy az ügyek intézésére még szűkebb körű bizottságokat is kiküldhettek és ebbe a tanács tagjain kívül szakembereket is beválaszthattak. Ilyen szakbizottság volt a gazdasági, pénzügyi és üzemi bizottság /58. §./.

Az 1919. évi első magyar szocialista alkotmány az 1918. évi szovjet-orsz alkotmány mintájára külön költségvetésjogi fejezetet is magában foglalt. /78-83. §./ Ez a kodifikációs megoldás egyik jellemzője az első szocialista alkotmányoknak, kidomborítja az állami pénzügyek jelentőségét az államépítés kezdő periódusában. Nálunk kodifikációs jelentőségét az is aláhuzza, hogy ezzel hatályon kívül helyezték volna az 1897. évi XX. törvényt, amely addig a központi költségvetési gazdálkodás "alkotmányos alapszabálya" volt. A költségvetési jog tehát teljesen új alapokra helyeződött volna, e törvényfejezet végrehajtásával.

A szakaszok tartalma világosan kifejezi, hogy a tanács-hatalom költségvetési joga alapjaiban különbözött a kapitalista költségvetési jog szűk körű, a központi szervezetre vonatkozó anyagától. Az alkotmány a költségvetés megállapítására, jóváhagyására, végrehajtására és a végrehajtás ellenőrzésére vonatkozólag is új eljárást vezet be, gyökeresen megváltoztatta volna az államháztartás terén addig folyta-

tott gyakorlatot.

A költségvetési jogi fejezet első szakasza leszögezi a pénzügyi politika célját: "A Tanácsköztársaságot pénzügyi politikájában kizárólag a dolgozók szükségleteinek fedezése vezeti. Nincs semmi tekintettel a munkanélküli jövedelemre." /78. §./

A tanácshatalom joga megszüntette volna a kapitalista rendszerben addig uralkodott azon állapotokat, hogy sok esetben évekig sem készítettek költségvetést, hanem e helyett a kormányoknak indemnítást engedélyeztek. Az alkotmány 79. §-a leszögezi: "A Tanácsköztársaság szervei csak jóváhagyott költségvetés keretében szedhetnek bevételeket és teljesíthetnek kiadást." Ebből a rendelkezésből következik: 1. a költségvetést a kormány köteles a legfőbb államhatalmi szervvel jóváhagyatni. A dolgozók törvényes akarátát képviselő és kifejező legfőbb államhatalmi intézmény már nem a kormány "saját programját" fogadja el, hanem az egész nép érdekét szolgáló, az egész népgazdaságot átfogó pénzügyi tervezetet; 2. a kormány köteles költségvetést előterjeszteni, különben a kiadásokat nem foganatosíthatja. E jogszabály végrehajtásával az exlex és az indemnitás is elavult fogalommá változtak volna.

Az alkotmány nem jelöli meg a költségvetési év kezdeti időpontját. A kérdést a későbbiek során feltétlenül rendezni kellett volna. Eddig a hatályos jogszabályok szerint a központi szerveknél július hó 1-vel, a helyi szerveknél január 1-vel kezdődött a költségvetési év. Ezt a kettősséget

- amely a régi rendszerben is sok zavar forrása volt - az egységes állami költségvetéssel megszüntették volna; a tanács hatalom, vagy visszamenőlegesen, vagy a következő év január 1-től léptette volna életbe az új költségvetést. /Az első szovjet költségvetést is visszamenőleges hatállyal hagyták jóvá./

Az alkotmány alapján az új költségvetés, mint a pénzügyi rendszer egyik legfontosabb alkotórésze szerkezetével már igazodott volna az államszervezet felépítéséhez. A központi szervek költségvetéseit és a kerületek költségvetéseit az állami költségvetés foglalta volna egységbe.

A demokratizmus követelményeinek felel meg az az intézkedés, amely szerint a helyi tanácsok széles körű költségvetési jogot kaptak. A falvak, járások és kerületek költségvetését az intéző bizottság javaslatára az illető helyi tanács állapította meg /80.§./. A helyi tanácsok költségvetése a közvetlen felettes tanács, a kerületi és a városi tanácsoké pedig a Kormányzótanács, illetőleg a Szövetséges Központi Intéző Bizottság jóváhagyása alá tartozott. /81.§./; A felettes tanács megváltoztatási joga költségvetést jóváhagyó határozat tekintetében is fennállt. /81.§. 64.§./ Ezek a rendelkezések, továbbá a tanácsoknak biztosított pénzügyi önállóság, ugyanakkor a központi irányítás érvényesítése, pénzügyi téren is jelzi a demokratikus centralizmusnak - a szocialista állam egyik legfontosabb szervezeti alapelveinek - következetes alkalmazására való törekvést. A költségvetési jog új szabályozásával hatályukat veszítették volna az 1886.

XXI. és XXII. törvényeknek az önkormányzatok költségvetési rendjére vonatkozó rendelkezései.

Az alkotmány végrehajtási szabályok sorában az addig érvényes rendszertől lényegesen eltérő, széles körű virement-lehetőséget engedélyezett, elsősorban a politikai és gazdasági változásokkal kapcsolatos finanszírozási nehézségek elkerülése végett. A költségvetést jóváhagyó hatóság részére biztosította azt a jogot, hogy kivételesen engedélyezhette a költségvetésben meghatározott egyes kiadásokra előirányzott összegnek más célokra való felhasználását, rendkívüli szükség esetében pedig még olyan kiadásokat is, amelyekre a költségvetésben fedezet egyáltalán nem volt, vagy a fedezet nem volt elégséges.

A népbiztosságok utalványozásai tekintetében hitelátruházást, póthitelt, vagy rendkívüli hitelt a Kormányzótanács engedélyezhetett. Ez a megoldás rugalmasabb volt, mint a régi rendszerben, ahol póthitelt külön törvénnyel az Országgyűlés engedélyezett /1914-1918. között 11 póthiteltörvényt alkottak/.

A szovjet példa alapján nálunk is következetesen alkalmazták azt az elvet, hogy a tanácsok saját bevételeikből fedezzék kiadásait. Alkotmányunk szerint, a helyi tanácsok költségeiket vagy a Tanácsköztársaság költségvetésében rendelkezésre bocsátott összegből fedezik, vagy azokból a bevételekből, amelyeket a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése, vagy a Szövetséges Központi Intéző Bizottság a tanácsok

részére a helyi szükségletek fedezése céljából átenged.
/82.§./ Az utóbbi rendelkezésekben a jelenlegi szovjet és magyar költségvetési rendszerben alkalmazott ugynevezett költségvetési szabályozás csiráját láthatjuk.

Az alkotmánytörvény pénzügyi vonatkozású rendelkezéseit a Népgazdasági Tanácsnak kellett volna végrehajtani. A Népgazdasági Tanács Pénzügyi Főosztálya feltehetőleg hozzá is fogott a rendelkezések kidolgozásához. Arra nézve nem rendelkezünk adatokkal, hogy a helyi tanácsok kaptak-e utasítást július hó végéig költségvetés összeállítására. Jellemzi azonban helyi tanácsaink felelősségérzetét, hogy maguk tettek javaslatot az új költségvetési rendszerrel kapcsolatban.

Ebben az időszakban - amíg új, egységes költségvetés nem készült - a népbiztosságok a Népgazdasági Tanács Pénzügyi Főosztályával egyetértésben intézték a központi költségvetési szervek pénzügyeinek irányítását. A tanácsok a pénzügyi gazdálkodás szempontjából ugyancsak a főosztály alá tartoztak - az átmeneti időszakot tehát még erős központi irányítás jellemzi.

Az ellenőrzési apparátusban az első szervezeti változtatás a Népgazdasági Tanács felállításával kezdődött meg. A továbbiakban az alkotmány a Népgazdasági Tanács feladatkörét meghatározó 35. §-ban jelzi, hogy a VII. sz. Főosztály feladata a gazdasági szervezés és ellenőrzés.

Végeredményben tehát az volt a helyzet, hogy megjelentek a csirái az új ellenőrző apparátusnak, de emellett még a régi

is fennállott. A vállalatok és a pénzügyintézetek államosításával együttjárt az is, hogy egy legfelsőbb szintű ellenőrző szervezetet kell létrehozni, ezzel tehát a LÁSZ megszűnt volna. A Népgazdasági Tanács ellenőrzéssel foglalkozó főosztálya, mint ellenőrzési főhatóság, közvetlenül alárendelt szerve lett volna annak a legfőbb ellenőrző hatóságnak, amelynek felállításáról az alkotmánytörvényből tájékozódhatunk.

A Tanácsok Országos Gyűlésén tárgyaltak arról, hogy fel kell állítani és ki kell építeni egy "nagy központi ellenőrző szervet". Ennek a szervnek éppen az ellenőrzés hatékonysága miatt "függetlennek" kell lennie, "az ellenőrzésnek idegenek által kell történnie".

A pénzügyi ellenőrzés szervezetét az alkotmány "Költségvetési jog" című fejezet szabályozza: "A Tanácsköztársaság a költségvetés betartását és általában a pénzügyi gazdálkodást háromtagú központi bizottság által ellenőrzi..."

"Az alkotmány értelmében választott háromtagú Központi Ellenőrző Bizottság feladata az volt, hogy egyrészt a Legfőbb Állami Számvevőszék ügykörét átvéve ellenőrizze a népbiztosságok és az állami üzemek gazdálkodását, másrészt megszervezze az állami ellenőrzést az egész ország területén. A Központi Ellenőrző Bizottság megkezdte az ügymenetre vonatkozó tervezet kidolgozását, két ízben megbeszélést folytatott a Számvevőszék elnökével, de mielőtt ténylegesen működni tudott volna, a tanácskormány lemondott. Az elgon-

dolás az volt, hogy a bizottság ne utólagos és formai ellenőrzést gyakoroljon, hanem közvetlenül az alsóbb szervek után folyamatosan kísérje figyelemmel a gazdálkodás módját és a vizsgálatoknál mind a pénzügyi, mind a politikai szempontok érvényesüléséről gondoskodják." /Hajdu Gyula/

Az idő rövideége miatt ez az új érdemi ellenőrző apparátus munkáját nem kezdhette meg, ezért átmenetileg a Népgazdasági Tanács még a Legfőbb Állami Számvevőszéket vette igénybe egyes vizsgálatok lefolytatásához. A Legfőbb Állami Számvevőszék közreműködött azoknak a panaszoknak a kivizsgálásában, amelyeket a Tanácsok Országos Gyűlésén vetettek fel a gazdasági igazgatás egyes problémáival kapcsolatban.

JEGYZETEK

1. Az 1979. március 5-én tartott tudományos emlékülésen tartott referátum szövege, amely szerző korábbi tanulmányai alapján készült:

A Magyar Tanácsköztársaság államháztartása és költségvetési joga /Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról c. kötetben, Budapest, 1955. 57-114. oldal./.

Költségvetés és adórendszer a Magyar Tanácsköztársaságban /A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere c. kötetben Budapest, 1959. 7-168. oldal/.

A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi joga /Tanulmányok az állam és jog kérdései köréből. Budapest, 1953./.

A Magyar Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere /Pénzügy és Számvitel, 1959. 3. szám/.

A pénzügyi rendszer reformja a Magyar Tanácsköztársaság jogalkotásában /Pénzügyi Szemle, 1964. 3. szám/.

Lengyel Gyula irodalmi működése /Pénzügyi Szemle, 1965. 10. szám/.

Lengyel Gyula válogatott írásai /Párttört. Közlemények, 1965. III. /Recenzió/ /.

A pénzügyigazgatás szervezete és költségvetési gazdálkodás a Magyar Tanácsköztársaságban /Pénzügyi Szemle különszáma, 1978. okt./

A honvédelem pénzügyei a Magyar Tanácsköztársaságban. /Hadtápbiztosítás, 1979. 4.sz.; megjelenés alatt./

2. A pénzügyrendszer részletesen tárgyalja: Ambrus Béla: "A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyi rendszere" c. mű, Bp. 1979. /Lektorálta: Gedei István és Nagy Tibor/

SZABÓ ANDRÁS

**Haladó eszmék a büntetőjogi gondolkodásban a Tanács-
köztársaság idején**

Még ifjúkoromban, fiatal kutatóként foglalkoztam a Tanácsköztársaság büntetőjogával. Nyilván erre a munkámra emlékezett a tudományos emlékülés szervező bizottsága, amikor megtisztelt a felkéréssel, hogy előadást tartsak ebben a témakörben. Be kell vallanom, hogy történészként, illetve jogtörténészként amatőr vagyok és nem rendelkezem azzal a tudományos apparátussal, ami a történelmi események hiteles rekonstrukciójához szükséges. Az én szerény tanulmányom után hozzáértő szakértők térképezték fel az első magyar proletárdiktatura büntetőjogát és forradalmi törvényszékeinek gyakorlatát. Többet, megalapozottabbat ebben a tárgyban én sem tudok mondani, mint amit a hivatott szakértők elmondtak és leírtak. Nem vállalkozhatom tehát az események hűséges rekonstrukciójára, hanem csak megidézésére. Ebben a történelemidezésben egyedüli forrásom a PROLETÁRJOG, a Szocialista Jogászszövetség hivatalos lapja, ami 6. számától az Igazságügyi Népbiztosság propaganda osztályának sajtóorgánuma. Nem lehet meghatottság nélkül kézbevenni és forgatni ezt a rossz papírra nyomott, megsárgult hetilapot, aminek az előfizetési ára 50 korona, szerkesztősége a Király u. 65. második emeletén székelt, kiadója pedig /a Franklin Társulat/ az Egyetem u. 4-ben. Esetünkben a történelemidezés igazi szellemidezés: minden lapjáról a történelem szelleme zug, az átélő-cselekvő emberek gondolatai, elképzelései, hite eltökéltsége és félelmei. Már az első szám tartalomjegyzéke is eligazító: Proletárdiktatura, demokrácia, vagy diktatura?, Az orosz szovjetköztársaság szervezete, A kommunista állam családjoga, A pro-

letár állam büntetőjoga, A proletárdiktatura sajtójoga, A jogvédelem... A Szövetségi közlemények arról tudósít, hogy március 23-án az üzemsocializálási népbiztos és a sajtóügyek népbiztosának utasítására a Szocialista Jogászszövetség kiküldöttei megjelentek a Franklin Társulat nyomdájában és kiadóhivatalában, s közölték a szedő elvtársakkal, valamint a művezetőség és a kiadóhivatal képviselőivel, hogy a "Jogtudományi Közlöny" című jogi hetilap szerkesztését, amely a burzsoá jog jogászai művelésének legfőbb tere volt, a Szövetség által megbízott szerkesztőbizottság veszi át." A szedő elvtársak bizalmi testülete és összessége a legnagyobb lelkesedéssel fogadta és üdvözölte a lap átvételét.. " Amiről ebben az előadásban számot kívánok adni, azok a gondolatok és elképzelések, amelyek a büntetőjog nem burzsoá jogászai művelésének keretében napvilágot láttak a Proletárjog hasábjain.

A történelmet nem utólagos, visszatekintő értékitéleteink szerint csinálják, az akkor cselekvő-gondolkozó emberek pedig nem pont úgy gondolkoztak, ahogyan mi, nem pont úgy látták a dolgokat, ahogyan ma látjuk őket, vagy nem azt látták meg, amit mi fontosnak tartunk. Ha tehát a Tanácsköztársaság büntetőjogi gondolkozását megidézzük, nem szabad csak azt észrevennünk benne, ami mai büntetőjogi gondolkozásunknak "visszaköszön", ennek előképe. És nem szabad azon sem csodálkoznunk, ha például a hatalom természetére vonatkozóan - ami ugye a büntetőjogot igen közelről érinti - nem csak Lenin eszmei utmutatására bukkanunk, hanem - a kor magyartásának megfelelően - Bucharin Mihály elvtárs elemzéseit is

idézük elődeink.

A büntetőjognak és a büntetőjog tényleges működésének egyik fontos jellegzetessége, hogy nem elkülönült, vagy elkülöníthető életviszonyokhoz kapcsolódik, hanem a társadalmi élet minden szférájában jelen van, vagy jelen lehet. Ezért aztán a társadalom, állam, hatalom, igazgatás, gazdaság, család és az egyén helyzetében beállott minden változás közletről és közvetlenül érinti a büntetőjogot, ő maga pedig egyttal ezeknek a változásoknak eszköze is. Változást tükröző szabályként, vagy változást kikényszerítő eszközként nem pusztán racionális gondolkozás produktuma, hanem a történelemben cselekvő teljes ember érzelmi-indulati viszonyulásának terméke is. Hogyan lehetne ezt a büntetőjogot leírni, vagy elemezni a Csemegi-kódex terminusaiban, miniszteri indokolásban használt kifejezések szerint a "hasznossági és erkölcsi igazságelmélet egyeztetéséből" született kategóriákkal? Sehogy, hiszen ennek a büntetőjognak, ennek a büntető közhatalomnak a jelenlétére emlékeztet a megkapó, szuggesztív plakát is: Te, sötétben bujkáló ellenforradalmár, reszkess! Csak a tényeken tett erőszak tudná ezt a fenyegetést a generális prevenció fogalma alá sorolni, a büntetéssel fenyegetés, a szankcionálás fogalmai alól azonnal kibujna a ténylegesség: a megfélemlítő forradalmi terror! A Tanácsköztársaság büntetőjoga a proletariátus diktatúrájában határozza meg a maga forrását. "Csak az elnyomott és felszabadult dolgozó tömegek lelkében élő meggyőződés, amely a vallásos hittel határos és amelyet a jogtalan és keserű elnyomatás végtelen hosszú idejében

kiérlelődött tiszta és irgalmatlan erkölcsi erő ostora kor-
bácsol... csak ez az indulat képes ma olyan cselekvésre haj-
tani, amelyek ösztönszerűleg is mindig az új világhoz, a jobb
és boldogabb világhoz vezető helyes utakat megmutatják. Itt
van a proletárdiktaturának, a terrornak, mint jogforrásnak,
legmélyebb erkölcsi alapja."

A büntetőjog forrását keresve az elmélet kezében az osz-
tályakat nem közvetítő kategória, nem munkahipotézis, hanem
szó szerinti valóság: az írott és kihirdetett jogi normák
ott, ahol van ilyen, ahol pedig nincs, ott a forradalmi mun-
kásság szervezeteiben, hatalmi szerveiben kiformalódott, fel-
talált és megtalált szabály a jog. Ahogy a cikkíró mondja:
"A proletárjog: azoknak a megdönthetetlen uralma, akik ledob-
ták láncukat és elnyerik helyette az egész világot... A dol-
gozó milliók eleven akarata, amely közvetlenül a munkásszivek
mélyének forrásából fakad, ... ez a tiszta őserő, amely év-
ezredek óta tör megváltás felé, a amely most végre megváltja
önmagát, ... a dolgozó milliók eleven akarata, amely soha ed-
dig nem tudott akarni és amelynek hatalma eddig csak önfegyel-
mezésében állott." A büntetőjogot ne csak írott forrásaiban
keressük és ne csak a forradalmi törvényszékek ítéleteiben,
hanem az ellenforradalmi lázadások, felkelések karhatalmi
elfojtásában is.

A proletár büntetőjog a kiméletlen osztályharc, a forra-
dalmi osztályháború megtorló joga. Ezt a kiméletlen osztály-
háborút nem a Tanácsköztársaság akarta: ezt a hazai és a nem-
zetközi burzsoázia kényszerítette a magyar proletárdiktatu-

rára. A kiméletlen osztályháborut nem a dolgozók kívánták, hanem a magyar uralkodó osztályok árulása kényszerítette ki. "A mágnások és tábornokok diktaturáját nagyon jól megértette a burzsoázia, legtöbbször tetszett is, sőt egyenesen lelkesedett érte... A kisebbség diktaturájának szívesen hajolt meg, de a többség diktaturája fáj neki... A hatalom átvételével a burzsoázia nem szűnik meg, mint osztály létezni és küzdeni fog. Él és létezik és egyre táplálja a remény, hogy valami külső erővel szövetségbe visszaállíthatja uralmát. Ez a remény különösen megvan a mi polgárságunkban. Hiszen az ellenség északról, délről, keletről itt van az országban, fenyeget bennünket és a derék "hazafiak" szívesebben látnák, hogy inkább cseh, román és délszláv imperialista-kapitalista uralom terjessze ki védőszárnyát a "haza" földje fölé, mint a proletárdiktatura, ez az átkozott ellensége a pénzeszsákoknak... Most bezzeg jajgatnak és szívesen vennék a demokráciát. De most már késő. Szenvedjék el a proletárok uralmát!" A magyar büntetőjogi gondolkozás megértette, hogy a büntetőjog az osztályuralom eszköze, ezt nyíltan kimondotta, következményeiben pedig vállalta. A Tanácsköztársaság büntetőjoga elsősorban és mindenekelőtt a történelmi igazságtevés joga, az uri Magyarország örökét felszámoló történelmi-büntető igazságtevés. A forradalom, a hatalomátvétel csodálatosan egyszerűvé és áttetszővé tesz eddig bonyolultnak vélt, mert bonyolított és leplezett összefüggéseket. A büntetőjog maga önmagát a hatalom nyílt és pártos eszközének deklarálja, a büntetőjogi gondolkozás pedig nyíltan megfogalmazza: a király mez-

telen a büntető hatalom gyakorlásának nincs szüksége isteni eredetre, az állam büntető hatalma nem a társadalmi szerződésen, vagy természetjogon nyugszik; a büntetőjog a hatalom ténye, a hatalmi apparátus aktusa, minden ízében a hatalom feladataihoz, a társadalmi élet eseményeihez igazodik.

A büntetőjog mozgását a történelmi-társadalmi szükségletek határozzák meg alapvetően és nem a büntetőjog tudománya által megfogalmazott értékek. A magyar büntetőjogi gondolkozás világosan felismerte, hogy a büntetőjog ilyen szükségletek diktálta jog és a konkrét szituációban adott alternatívák viszonylag szűk köre választható ténylegesen. Ami jogként éppen megvalósul, csak egyik lehetséges alternatíva. A gondolkozás számára más alternatívák is lehetségesek, amiket kevésbé köt a napi szükségletek kényszere. A büntetőjog szakítást, gyökeres és jogfolytonosságot nem ismerő szakítást jelentett a megdöntött uri Magyarország büntetőjogával. Az elméleti gondolkozás azonban ismert más alternatívákat is, mint az éppen adottat: a politikai közgondolkodásnak megfelelően az éppen adott büntetőjogot átmenetinek, a kommunizmushoz való átmenet harci szakaszához tartozónak tekintette. "A proletárdiktaturának, a tanácsok hatalmának, a dolgozó milliók akaratának: a proletárjognak csak kényszerítő eszköze a terror, de célja az új világrend megteremtése. És az új világrend szempontjából nem egészen közömbös az, hogy a proletárjognak alávetett tömegek lelkében a tehetetlenségi nyomaték működik-e tovább, vagy pedig kibontakozik az erkölcsi készség a viszonyok, a kényszerű elrendeződésben való

önkéntes, alkotó, termelő közreműködésre." Mint mondtam, a büntetőjogi elméleti gondolkozás más alternatívákat is ismert, más alternatívákat is felmutatott, mint amit az események kényszere szükségessként létrehozott. A büntetőjogi elmélet képes volt arra, hogy kövesse a felgyorsult eseményeket, de képes volt arra is, hogy a felgyorsult időben képzelete megelőzze az eseményeket: megkezdte a jövő büntetőjogának alapkérdéseit is kidolgozni és megválaszolni. Ebben a jövőt építő munkájában a büntetőjogi elmélet folytonosságot jelentett, mert a haladó magyar társadalomtudományi gondolkozás hagyományaira épített, vállalta ezt a közösséget és felmutatta azt. Ismeretes, hogy a századforduló időszakában a Társadalomtudományi Társaság /és ennek orgánuma, a Huszadik Század/ a haladó tudományosság igazi központja és népművelő misszionáriusa munkásokthonokban, olvasóköroökben és a társadalomtudományok Szabad Iskolájának fórumain.

Nem akarok kimerítő leltárt készíteni, de szembetűnő, hogy a Tanácsköztársaság idején napvilágot látott tervek mennyire egybeesnek a haladó magyar szociológiai, szociálpedagógiai és szociálpolitikai gondolkozás elképzeléseivel. Csak egy néhány példát erre: Kármán Elemér nagyvonalu és átfogó tervet dolgozott ki a gyermekvédelemről és ezen belül az igazságügyi gyermekvédelemről, Madzsar József fajugenikai elemzéseinek követelményei minden további nélkül átmentek a népgondozási programokba és teljesen természetesnek tűnt a büntetőjogi szankciók felszámolása egy sor területen /a szülességi szabadság elismerése, a szexuális aberrációk büntetlen-

sége például/. A századforduló időszakában uralkodó természeti és társadalmi determinizmus pedig elfogulatlan természetességgel fogott hozzá a büntetőjog és a bűnözés jelenségének vizsgálatához. A bűnözés szociológiai elemzésének haladó eszméje nemcsak jelen volt, hanem intézményesült is a Kísérleti Kriminológiai Intézet felállításával, a kísérleti pedagógia ugyancsak helyet kapott nemcsak a gondolkodásban, hanem intézményesen is a Kriminológiai Intézet felállításával. A magyar szociológiai gondolkozás hagyományaiba illeszkedik a jövő büntetőjogáról adott elemzés, amely szerint a jogpedagógia a szociálpedagógia legfontosabb tényezője lesz, hogy a büntetőjog a társadalmi célokhoz szabott magatartások kialakításának lelki-pedagógiai és kényszerítő eszköze. A Tanácsköztársaság büntetőjogi gondolkozása alapvető fordulatot hajtott végre: a jogdogmatika helyett a büntetőjogi elmélet legfontosabb feladatának a társadalmi és emberi valósággal való kapcsolatok kiderítését és elemzését tekintette. A büntetőjog-elméletbe szervesen beillesztette a kriminálpolitikát és kriminálszociológiát, a büntetőjogtudomány feladatának elsősorban nem az adott jogi normák dogmatikai rendszerézését, hanem a büntetőjognak az életviszonyokkal való kapcsolatát tartotta. Ez a felismerés egészen világos abban a tanulmányban, amely kijelenti, hogy az új jogtudománynak számot kell vetnie a társadalomgazdaság tényeivel, az egyéni és tömegpszichológiával, valamint a szociológiával. Nem lehet meghatottság nélkül belelapozni azokba a tanulmányokba, amelyek egy közösségi társadalom kiépítésének életmódbeli

hétköznapi tényeivel foglalkoznak és kijelölik például a háztartások szocializálásának adott, ésszerű lehetőségeit és ennek keretében a büntetőjogi beavatkozás korlátait a személyközi életviszonyok területén.

A Tanácsköztársaság büntetőjogi gondolkozása nem esett távol a tudományos gondolkozás országutjától. Előzményeit a magyar szociológiai, szociálpedagógiai gondolkozásban kell látnunk és szoros kapcsolat füzte a büntetőjogi reformmozgalmak szociológiai-kriminológiai keresésében a marxizmus társadalomelmélete még nem kizárólagos elemzési forma, tudományos emberképében pedig még nagymértékben foglya a századforduló mereven determinista, természettudományos elképzeléseknek. Tanui lehetünk azonban egy olyan szociálantropológia felsejlésének, amely már nem tulajdonít lényegi jelentőséget a biológiailag determinált hajlamnak, hanem világosan kijelenti: a Bechterjevi fiziológiai-pszichológia arra nyújt alapot, hogy felismerjük: nincs különbség fiziológiai szempontból a bűncselekmény és a jótétemény között, hogy a különbséget a szociológiai nézőpontból való értékelés adja meg, hogy a fiziológiai folyamat szükségszerűen mindkettőnél ugyanaz, de szociális minőségében alapvetően különböző. A büntetőjogi gondolkozás - mint mondtam - nem esett távol a tudományos gondolkozás országutjától és ezzel magyarázható haladó tudományos teljesítménye ugyanugy, mint az, hogy foglya maradt téves elképzeléseknek. Az új viszonyok elfogadása és védelmének tudományos gondja meglepő eredményeket is produkált, olyan egybeeséseket, amelyek - ahogy mondani szokás - mintegy

a "levegőben voltak". Nem tudtak egymásról a gondolkozók, nem hivatkozhattak egymásra és mégis meglepően azonos eredményekre jutottak. A büntetett gyerekek és fiatalok büntetőjogi kezelését a Tanácsköztársaság büntetőjogi gondolkozása egyértelműen elvetette. "Erkölosileg romlott, vagy büntetett gyerekek nevelése csak pedagógiai elvek szerint és csak pedagógiai módon lehetsége." A nagyvonalu terv Makarenko kommunáit nem ismerte, nem is ismerhette még, de ezekkel bámulatosan egybeeső elképzeléseket vázol fel. "A végleges berendezkedés kérdései közé tartozik, hogy az antiszociális hajlandóságu gyermeket intézetekben helyezük-e el, vagy pedig külön erre a célra létesítendő egész telepeken, valóságos külön falvakban, vagy városokban, amelyekben az ipari, vagy mezőgazdasági termelést is önkormányzati alapon végeznék és az igazgatás is az ő kezükben volna, amely tényezők mindenestre jelentős hatással volnának társadalomellenes hajlamaik elhalására."

Ha meggondoljuk, hogy a Tanácsköztársaság csak néhány hónapig tartott, ha ehhez hozzátesszük, hogy fennállásának ugyszólván egész ideje alatt élet-halál harcot folytatott léteért, tisztelettel kell adóznunk a mellette álló büntetőjogász elődeinknek. Elődeinknek, akik gyakran hivatkoztak a Kommunista Kiáltvány szavaira: mi eljutottunk a történelmi folyamat elméleti megértéséhez és a gondolatnak ez a tette indokolja gyakorlati részvételünket egy új társadalom jogának kiépítésében. A néhány hónap elegendő volt arra, hogy gyakorlati-forradalmi kritikát mondjanak a régi büntetőjogról és felvázolják egy új büntetőjog körvonalait. Felvázolják nem

utópisztikus tervezetekben, hanem az elméleti alapok kijelölésében. Ezek az alapok ott huzódnak a büntetőjog és a társadalmi életviszonyok közötti kapcsolatban, a büntetőjog és az ember egyéni létének kapcsolataiban. Ezeknek a kapcsolatoknak feltárásához elődeink hozzáfogtak ugyan, sőt: intézményeket is felállítottak a kutatási programok elvégzésére, de a munka dandárja ránk maradt, a Tanácsköztársaság örökösire.

Die Rechtspolitik der Rätensmacht im Jahre 1919

I N H A L T

1. Kálmán Kovács, Universitätsprofessor: Zur Erinnerung an die Räterepublik
2. Imre Takács, Universitätsprofessor: Die Änderungen der Staatsform in den Staaten der bürgerlich-demokratischen und der Revolution des Proletariats
3. József Buzás, Oberassistent: Die Wirkung der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution auf die Verfassung der Ungarischen Räterepublik
4. Pál Horváth, Universitätsprofessor: Die internationalen Möglichkeiten der Ausbreitung der Volksrätemacht im Jahre 1919
5. László Asztalos, Universitätsprofessor: Die Eigentumsordnung zur Zeit der Räterepublik
6. Andor Csizmadia, Universitätsprofessor: Die Sozialpolitik der Räterepublik
7. Katalin Szegvári-Nagy, Universitätsdozent: Die Ergebnisse zur Gleichberechtigung der Frauen in der Zeit der Revolutionen von 1918/19
8. Tibor Nagy, Universitätsprofessor: Das Finanzsystem und das Finanzrecht der Rätensmacht
9. András Szabó, wiss. Abteilungsleiter: Progressive Ideen im strafrechtlichen Denken zur Zeit der Räterepublik